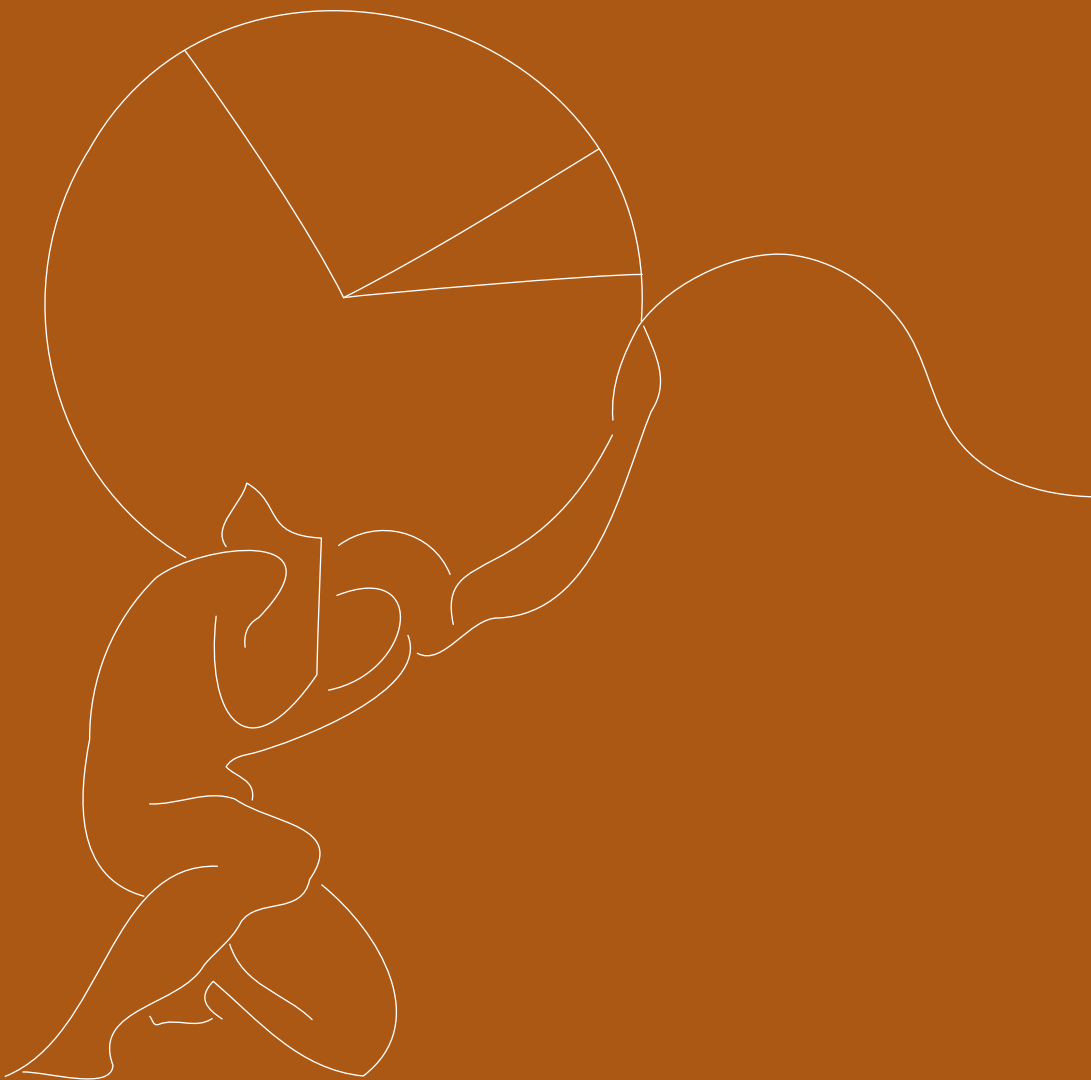

איתותים

כתב עת סטודנטיאלי לפילוסופיה, לכלכלה ולמדע המדינה

יולי 2024, סיוון התשפ"ד | גליון 5

איתותים

כתב עת סטודנטיאלי לפילוסופיה, לכלכלה ולמדעי המדינה

מערכת כתב העת

עורכים ראשיים

עומרי בן אבי
אבידן קרסנה

עורכים ועורכות

איתם גורפיל
דנה יוליוסבורגר
לירון לשינסקי-פישר
עדי עוזרי-סלה
יובל עיני
איילה פיין
ים פרג
שרון לוי

עיצוב כריכה ולוגו

מיתר לובוצקי-אביאור

תודות

תחילה, ברצוננו להודות לתכנית פכ"מ באוניברסיטה העברית על הליווי והסיוע בהקמת כתב העת ובהפקת הגיליון.

תודות רבות למרכז ברגמן לעיון פילוסופי ולמכון למחקר כלכלי בישראל על-שם מוריס פאלק, תמיכתם הנדיבה אפשרה להוציא לאור את הגיליון, הן במהדורה דיגיטלית והן במהדורה מודפסת. אנו מודים ושמחים על השותפות בהפקת הפרויקט.

צוות העורכים המוכשר שלנו עבד בנחישות על עריכת המאמרים הרבים לקראת השקת הגיליון. השקעתם המקצועית ניכרת בכל מאמר המופיע לפניכם ואנחנו רוצים להודות להם על עבודתם המסורה. בנוסף, אנחנו רוצים גם להודות לצוות העורכים על חלקו בשלל משימות תשתית ולוגיסטיקה שבלעדיהן לא היה ניתן להוציא לאור גיליון זה, מגיוס תקציב ועד תחזוק אתר האינטרנט.

לבסוף, כבוד לנו להודות לכותבים ולכותבות, שעמלו רבות על מנת לעבד את רעיונותיהם לכדי מאמרים ראויים לפרסום, ולכלל הסטודנטים והסטודנטיות שהגישו מאמרים לגיליון. על אף שלא כל מאמר שהוגש התקבל, נהנו לקרוא את כלל הטקסטים, ולהיחשף לרעיונותיהם.

תוכן עניינים

מאמר מערכת שגיאתו של אטלס	7
מאמר אורח שובו של הייעוד פרופ' מאיר בוזגלו	13
"ככה" זו לא תשובה: חקירה אודות מעמדה של תופעת המחסור כאקסיומה בכלכלה נעם וילנר	27
שני גוונים של ירוק: כיצד יכולים המחנה האקלימי והמחנה האקולוגי לקדם מדיניות סביבתית מוסכמת תומר עתיר	45
נשים קטנות: חירות ומחויבות חברתית בפמיניזם טל ארנברג	61
מטא-פולריזציה: שיח על קיטוב כגורם מקטב עדן-טל חדד	75
המבנה של מהפכות מדיניות: האתגר של אי-השוויון לפרדיגמת הצמיחה פאני ליובין	87
ניהול נכון של הוצאות הביטחון: מה ניתן ללמוד משינוי תפיסת הביטחון של ישראל בשנות ה-70 על כלכלת ישראל במלחמת "חרבות ברזל"? אביה ליברמן	105
ביקורת ספר האם יציבות תציל את העולם? סקירה וביקורת של "פחות זה יותר" מאת ג'ייסון היקל אביתר סלע	127
ראיון לחקור כדי להשפיע: ראיון עם ד"ר אסף שפירא נועה סומך ודניאל קרביץ	141

מאמר מערכת | שגיאתו של אטלס

המיתולוגיה היוונית עשירה בעונשים יצירתיים. סייזיפוס נידון לגלגל סלע במעלה ההר אך לעולם לא להגיע לפסגה, נרקיסוס התאהב בבואת עצמו שהשתקפה ממי מעיין ועל אטלס הוטל לשאת על כתפיו לנצח את כיפת השמיים (שבתאי, 2000, 26, 36-37; רנן, 2020). גם אלפי שנים לאחר שהועלו על הכתב, מיתוסים אלו עדיין נותרו מרכזיים בתרבות המערב. סייזיפוס הפך בידיו של הפילוסוף הצרפתי אלבר קאמי למטאפורה לאבסורד שבחיי האדם (קאמי, 1942/1978), ושמו של נרקיסוס היה להשראה למונח נרקיסזם, המתאר אהבה עצמית. גם עונשו של אטלס נותר חלק ממורשתנו התרבותית. לצד היותו שם נרדף לאוסף של מפות, אטלס הוא גם סמל לנשיאת אחריות הרת גורל. על כן, ובדומה לסיזיפוס עבור קאמי, יש מי שראתה באטלס כמטאפורה לחיי בני אדם מסוימים, הסופרת האמריקאית איין ראנד. האחרונה תיארה בספרה **מרד הנפילים** כיצד קבוצה קטנה של אנשי עסקים ויזמים הם אלו שבדומה לאטלס נושאים על כתפיהם את החברה האנושית כולה, ובחירתם לנער מעליהם אחריות זו מובילה לקריסה חברתית וכלכלית (ראנד, 1957/2012). בהתאם, ספרה מכונה במקור *Atlas Shrugged* - "אטלס התנער ממשאו". זהו ביטוי לשתי קביעות מרכזיות בהגותה של ראנד. הראשונה היא אגואיזם אתי, על פיה ראוי שהאדם יפעל אך ורק מתוך אינטרס עצמי. השנייה היא שאנשים הפועלים מתוך אינטרס עצמי הם המקור הבלעדי להתפתחות חברתית ולצמיחה כלכלית.

רעיונותיה של ראנד זכו לחסידים רבים, אך הן נותרו לרוב מחוץ לכותלי האקדמיה בכלל, ומחוץ לחוגי הפילוסופיה האקדמית בפרט (Badhwar & Long, 2023). אחד מהאקדמיים שדווקא בחר לבחון ברצינות את רעיונותיה של ראנד היה הפילוסוף האמריקאי רוברט נוזיק. במאמר משנת 1971 ניתח נוזיק את טיעוניה של ראנד בעד אגואיזם אתי כהצדקה מוסרית לקפיטליזם, ובמהלכו הוא פונה להיעזר ב**ממד הנפילים** כדי לאתגר את הטיעונים של ההוגה שחיברה אותו. נוזיק מבחין שגיבור הספר, ג'ון גאלט, מעיד שהוא היה מוכן להקריב את חייו בשביל אהובתו. נוזיק תוהה כיצד הדבר ייתכן, שהרי לא ניתן להצדיק הקרבה עצמית מהסוג הזה על ידי פנייה לאינטרס עצמי, שכן גאלט לא יהיה קיים כדי לחוות הגשמת ערך עצמי מפעולה זו (Nozick, 1971, pp. 261-262). מתגלה על כן שגם חייו של האטלס-לכאורה של ראנד, שכביכול נושא לבד על כתפיו את החברה האנושית כולה, קשורים בחייהם של אחרים.

המאמרים בגיליון זה עוסקים כולם באופנים שונים של אותה תלות של האדם בסביבתו, החברתית והחומרית, ובהשלכות הפילוסופיות, הכלכליות והפוליטיות של תלות זו. במאמר הפותח גיליון זה, מתחקה **נעם וילנר** אחר ההצדקה הפילוסופית לאחת מהאקסיומות המרכזיות בכלכלה המכתיבה את האופן שבו אנחנו חושבים על חלוקת משאבים בין בני אדם התלויים זה בזה - הנחת המחסור. **תומר עתיר** ממשיך את העיסוק בהנחות יסוד של מדיניות כלכלית ופוליטית, בבחינתו את המאבק בתוך התנועה הסביבתית בין אלו המבקשים להציב את משבר האקלים במרכז תשומת הלב ובין המתנגדים לכך ומציע דרך לפתרון המבוסס על פשרה ודיאלוג. מאמרה של **טל ארנברג** עוסק

בהשלכות האתיות והחברתיות של תלותן החברתית של נשים זו בזו לסוגיית היחס הראוי לבחירתן של נשים לצמצם את עצמן. בהצבעתה על אופן אחר בו תלות חברתית יכולה להזיק, מציגה **עדן-טל חדד** במאמרה טיעון מקורי במיוחד בעד האפשרות שעצם העיסוק בקיטוב חברתי מעצים אותו. **פאני ליובין** סוקרת במאמרה האם העיסוק שלנו כחברה באי שוויון כלכלי, מתוך רצון לאתגר את פרדיגמת הצמיחה השלטת, תורגם למדיניות. גם **אביתר סלע** עוסק בביקורת הספר **פחות זה יותר** בדרישה לשינוי פרדיגמטי, מצמיחה ליציבות. לבסוף, **אביה ליברמן** מציע במאמרו ניתוח כלכלי רלוונטי במיוחד לתקופתנו של השפעת ההוצאה הביטחונית על הצמיחה הכלכלית של ישראל.

לצד המאמרים המקוריים של הסטודנטים והסטודנטיות, אנחנו מתכבדים ומתכבדות לארח את **פרופ' מאיר בוזגלו**, המצביע במאמרו על הצורך בחשיבה מחודשת לאחר השבעה באוקטובר לא רק מבחינה צבאית ופוליטית, אלא בעיקר מבחינה רעיונית וערכית. בעזרת מקרה הבוחן של יחסי האקדמיה הישראלית והאקדמיה האמריקאית, טוען פרופ' בוזגלו נגד הפיתוי לבצע "ייבוא רעיוני" כושל מהפוליטיקה האמריקאית לזו הישראלית ובעד מאבק על התודעה העולמית שיבטיח את ביטחונה של ישראל מבחינה רעיונית ולא רק צבאית.

לבסוף, אנחנו מתרגשים ומתרגשות להביא בפניכם ובפניכן ראיון עם **ד"ר אסף שפירא**, ראש התוכנית לרפורמות פוליטיות במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית, בהובלתן של **נועה סומך** ו**דניאל קרביץ**. ראיון מעמיק וחשוב זה עוסק בקשר שבין מחקר והשפעה חברתית

ופוליטית, דרך פעילותו בשנים האחרונות של ד"ר שפירא במכון הישראלי לדמוקרטיה.

אנחנו, חברי וחברות המערכת, גאים במאמרים המוצגים לפניכם ולפניכן בעמודים אלו, בתהליך הכתיבה והעריכה האינטנסיבי העומד מאחוריהם ובזמן הרב שהושקע בהם. שמחנו לפרסם בגיליון זה מאמרים של כותבים חוזרים, של חברי וחברות מערכת לשעבר ושל כותבים וכותבות חדשים וחדשות, ואנחנו רואים בכך עדות להפיכתו של **איתותים** לחלק בלתי נפרד מתכנית פכ"מ. אנחנו מזמינים אתכם ואתכן, סטודנטים וסטודנטיות לפכ"מ מכל המוסדות האקדמיים בישראל, להצטרף אלינו ולהגיש מאמרים לגיליון הבא של כתב העת שעתיד להתפרסם בינואר 2024.

רשימת מקורות

קאמי, א' (1978). **המיתוס של סייזיפוס** (צ' ארד, תרגום). הוצאת עם עובד. (המקור פורסם בשנת 1942).

ראנד, א' (2012). **מרד הנפילים** (י' סלע-שפירו, תרגום). כנרת זמורה דביר. (המקור פורסם בשנת 1957).

רנן, י' (2020). סייזיפוס: מהומרוס עד קאמי. בתוך **ספרות המערב**

- **קובץ מסות**. <https://eisental.github.io/yael-renan-essays/essays/1-greek-and-roman-mythology/3-sisyphus>

שבתאי, א' (2000). **המיתולוגיה היוונית**. הוצאת מפה.

Badhwar, N. & Long, R. T. Ayn Rand. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2023 Edition). Edward N. Zalta & Uri Nodelman (Eds.). <https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/ayn-rand/>.

Nozick, R. (1971). On the Randian Argument. *The Personalist*, 52, 282-304.

מאמר אורח | שובו של הייעוד

פרופ' מאיר בוזגלו

פרופ' מאיר בוזגלו הוא פרופסור חבר בחוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים. במחקרו עוסק פרופ' בוזגלו בפילוסופיה של הלוגיקה, תורת ההכרה, מטפיזיקה ומחשבת ישראל. בשנת 2013 נבחר פרופ' בוזגלו להדליק משואה בטקס המרכזי של יום העצמאות ה-65 למדינת ישראל. בשנת 2023 הוענק לו עיטור נשיא מדינת ישראל. פרופ' בוזגלו פרסם שורה ארוכה של מאמרים וספרים לקהל הרחב והקהל האקדמי כאחד. בין פרסומיו ניתן למצוא את **שפה לנאמנים** (הוצאת כתר, 2008) ואת **"שמע" - עיון מטאפיזי לאור המקורות** (הוצאת כרמל, 2022).

(1) הקדמה

יצאנו לדרך חדשה. כך זה נראה. זה מטעה לחשוב שהמטרה היא פשוט לחזור לנקודה בה הפסקנו בשישה באוקטובר. המפונים ישובו לבתיהם, יגדלו כלניות בבארי ונשקם את קריית שמונה - אלו תקוות גדולות, אבל מימוש תקוות ראויות אלו אינו חזרה למקום בו היינו. ראשית, רבים מאלו שהיו איתנו לא יהיו איתנו כאשר נשוב. שנית, העולם של השישה באוקטובר היה שונה ממה שחשבנו בזמן אמת. כזכור, חשבנו שהם מורתעים לכמה וכמה שנים לפחות, והיו בינינו שהכריזו על קץ המלחמות. ואולם, מתחת לפני הקרקע רחשו זרמים אפלים מסוגים שונים. כאשר באותה מסיבה קטסטרופלית חגגו את האהבה והחדווה היו אחרים במרחק לא גדול שנאכלו על ידי שנאה ותאוות נקמה, שחפרו את חייהם לדעת בצפייה "ליום הגדול". כאשר אמריקה

נתפסה קרובה מאי פעם, ודיברנו על נסיעה ללא ויזה, מצאנו את עצמנו למול השקעה של מאות מיליונים לטיפוח דה-לגיטימציה לישראל שתתנוסס לאנטישמיות בוטה חסרת תקדים. ישנו על סף התהום בבטחה, ואין שום כוונה לחזור למצב הזה. זוועות אוקטובר רק חשפו את הסכנה הקיומית שהיינו בה לפני. מוזר ככל שזה יישמע מצבנו עתה, מורכב ובעייתי ככל שיהיה, בו אנו מטפלים בערנות בבעיות שלנו, הוא טוב יותר מן המצב בשישה באוקטובר. בעיצומה של סכנה קיומית הוספנו שמן למדורה שבה מנהיגים בציבוריות הישראלית הובילו למלחמת אחים במודע. משום בחינה לא נכון להגדיר את היעד של המאבק לחזרה למצב השישה באוקטובר.

למרות שאנו יודעים שאין לאן לחזור יש קושי פסיכולוגי לצאת לדרך חדשה. מה שמטעה בחזרה הזו הוא שאנחנו נשארים באותה ארץ בה היינו, בדרך כלל באותו עיסוק ועם אותן קהילות. נדרש כאן לדמיין את הדרך החדשה, לא להסתפק בהגדרה שלה בדרך שלילית בלבד. חלק מן הלקחים קלים לניסוח. כל עוד יש לכוח מה לומר באזור בו אנו חיים ברור שיש לנטוש הזיות של גנרלים על צבא קטן וחכם, על השתתה של הביטחון על סייבר ועוד. יהיו מן הסתם לקחים על תרבות הזחיות והרהב. לאמיתו של דבר למדנו כבר את הלקח הזה אחרי מלחמת יום הכיפורים, נצטרך ללמוד מן הסתם ללמוד לקח זה לא מתחיל ונגמר בהבטחה "שלא עוד" אלא בהטמעה של הלקח בשגרת חיינו האזרחיים והצבאיים. תהיה גם דרישה להתחדשות בתוך הקהילה החרדית, והקהילה תתחדש, אך לכל פעולה יש תגובה. הדבר יחייב גם שינויים בצבא שהם מכבדי מורשת: דומני שיהיה קשה יותר להתעקש על חמץ

בבסיסים של צה"ל בחג הפסח, כדי לכבד את זכותו של החייל לאכול פיתה בכל מקום וזמן.

(2) המאבק על התודעה

אלו ואחרות הן דרכים להתמודד טוב יותר עם אתגרי הביטחון של ישראל. ואולם, היום ברור יותר מתמיד שהזירה על קיומה של ישראל חוברת למאבק באנטישמיות ברחבי העולם המערבי והערבי. הקונפליקט הישראלי-פלסטיני עובר גלובליזציה וחובר לאתגרי יסוד של העולם המערבי. מלחמות ישראל מצטרפות למשבר הדמוקרטיה שפוקד את מדינות המערב ולמהפכה המוסלמית שהתפשטה למערב הליברלי. הרצל הניח שהחזרה של היהודים לביתם ונטישת אירופה תבטל את האנטישמיות, שהרי לא יהיו יותר יהודים באירופה שייטלו את המשרות לאירופאים, הוא גם הניח שהעולם כרקע מתמיד ביציבותו ובשאיפה שלנו לפתור את שאלת היהודים אנחנו משחקים על במה איתנה פחות או יותר. שתי ההנחות הללו הופרכו. האנטישמיות עברה מוטציה למצב היהודי החדש, ואפילו השואה לא מנעה מאותה נשיאת הרווארד לומר שהכרזה על השמדת עם אינה מנוגדת לעקרונות האוניברסיטה. ההנחה השנייה הופרכה בסמוך לימיו של הרצל במלחמות העולם, וכעת אנו עדים לחזרתה של מהומה בין-גושית, עתה השקט היחסי ששרר אחרי מלחמות מאוים במאה העשרים ואחת.

ככלל יהיה נכון לומר שישראל של השישה באוקטובר התעלמה מן האנטישמיות שנשתלה שנים רבות לפני אוקטובר 2023. משבר הדמוקרטיה לא דילג מעלינו והשסע חסר התקדים לפני שמחת תורה קשור במשבר זה בצורה זו או אחרת. הלקח הראשוני העולה מתיאור זה הוא שלצורך ההגנה על הקיום היהודי בישראל איננו

רשאים להסתפק בהגדרת המאבק כמאבק לאומי על טריטוריה, ואיננו רשאים להגביל את הלקחים לחיזוק חוסנה הצבאי של ישראל. עליה לדרך חדשה היא מיני וביה הבנה שעלינו להעשיר את המאבק הישראלי לביטחון גם במאבק על התודעה. מבחינה זו שונה המאבק של אוקראינה בפלישה הרוסית מן המאבק שלנו. האתגר האוקראיני הוא מאבק לאומי-טריטוריאלי שקשור במאבקי גושים. אך במקרה שלנו, אחרי בקשת המחילה על הפתאוס: אנחנו נדרשים להצטרף למאבק רעיוני על ערכי האנושות. האוקראינים נלחמים לחזרת המצב לקדמותו, עבורנו נפתחה חזית נוספת שכוללת מאבק ערכי. כאן אנו פוגשים את השיח הפרוגרסיבי שחובר לאסלאם קנאי לפוליטיקה של נקמנות פלסטינית שלמרות ההבדלים ביניהם הם משתפים פעולה בדה-לגיטימציה של ישראל. ייתכן שיש לתאר זאת אחרת: מגמות אנטי-מערביות משתמשות בישראל כמקפצה ליצר ברית נגד הסדר הנוכחי. כך או כך נקשרות שאלות היסוד של המערב במאבקה של ישראל להכרה.

מועיל יהיה לשרטט כאן גם אם באופן ראשוני הצעות מחשבות שניתן יהיה להרחיב ולעדכן בעתיד. למעשה אנחנו כבר צועדים בדרך החדשה. פיטורי נשיאות אוניברסיטאות מובילות בעולם שנעלם מבינתן מה שיודע כל אדם הגון הוא הישג צנוע באותו המאבק. כדאי להציץ רגע במשמעות של אותו מאבק: האוניברסיטאות האמריקאיות מחנכות את ההנהגה והאליטה האמריקאית - אנשי הממשל, התקשורת, והשופטים - הכל עובר דרך אותן מוסדות להשכלה גבוהה. עוד אנו נלחמים על זכות קיומה של מדינה אי שם בקצה האחד של כדור הארץ, הערנו את תשומת הלב של החברה האמריקאית למה שמתרחש בגבולותיה בחסות החופש האקדמי. ראו גם את היזמות שהתגלתה במאבק

זה: הבאתן לקונגרס של נשיאות האוניברסיטה, לצד סיקור תקשורת של אותה בחינה בקונגרס שהגיעה לחלקים רחבים של הציבור בארה"ב ומחוצה לה. בכך כמובן לא תמה עבודתינו שכן מאות מנשות ואנשי הסגל האוניברסיטאי צידדו באותו חולי שהנשיאות היו רק קצה הקרחון שלו. בגלל המרכזיות של זירה זו, מועיל להרחיב.

(3) המבוכה של המשכיל הישראלי

פעם היו כאן צברים. יהודים חדשים שהרימו על נס את החקלאות, טיולים בארץ ישראל לאורכה ולרוחבה, בפנטזיה חלמו על הסלע האדום, דיברו עברית, נשמו עברית, יצרו שירה וזמר עברי, יצרו גם תקשורת בעברית - בקיצור תרבות עברית. מן המורשת העברית השאירו חלקים מן התנ"ך, היתר הוזנח בשלילת הגלות. הממד האוניברסלי מעולם לא היה הצד החזק של הציונות: גילוי הלאומיות דחק אספקט זה. לא לאורך זמן, שכן הרוחות המנשבות מאמריקה המעתירה הביאו איתם גיבורים חדשים. אנגלית רהוטה במבטא מכובדת ומטופחת במקומותינו, הליברליזם האמריקאי מצא בישראל מגרש משחקים טבעי. כך הגענו למצב שניו יורק וקליפורניה ופלורידה היו הסביבה התודעתית בה נעו חיינו. העזתים? שיחפרו. אנחנו צופים בסדרות בהם צופים האמריקאים, מתרגמים אותן לשפתינו אם צריך. טובי החוקרות והחוקרים שלנו עברו דרך מסלולי הפולברייט בארה"ב או בהמתנה לשבתון שייקח אותם מהעותק הישראלי של ארה"ב לדבר האמיתי במרחק שתיים עשר שעות נסיעה. אכן, שם "coffee to go" זה על אמת ולא "קופי תו גו". עם הזמן החלטנו גם לשלוח את מפקדינו הצבאיים לתוכניות יוקרה באוניברסיטאות המובילות בארה"ב כדי שישפגו מהאוויר המחכים של ארה"ב. משם חוזרים כולנו מדקלים את המילים "מגוון", "האחר"

"פוסט-קולוניאליזם", "אוריינטליזם" ועוד. כך התמלא הוואקום של הערכים האוניברסליים של הצבר בעגלה מלאה כל טוב: תוצרת אמריקה.

אחרי שהצליח הישראלי המשכיל למצוא את עצמו שייך לקהילה זו הוא עד לכך שנציגי האוניברסליות עצמה סבורים שעד כמה שמדובר בקריאת להשמדת עמו אין שום בעיה תקנונית. כך קרה שאדם שהעיר הערה שובבה על שעה מסולסלת של אפרו-אמריקני פוטר באותו היום, אך מי שקראו לדחיסה של יהודים לתאי גזים נתפסו כקורבנות שכואבים את כאבם ומבטאים עמדות שהן לחלוטין בגבול הנסבל. אם כתבת מאמר במדעי החברה שמכיר בזכותם של ישראלים לחיות בישראל, ואפילו הבעת בו ביקורת קשה על הימין ועל המתנחלים והשקעת את חייך בשוויון מלא לאזרחיה של מדינת ישראל, עדיין תהיה מושא לרדיפה של חסידי BDS מורעלים שמתפרנסים משכר אקדמאי מנופח. ישראלים שראו את עצמם מייצגים שיח נאור אותו ינקו מאוניברסיטאות אמריקאיות מוצאים עצמם מוחרמים, מנותקים מקבוצות פייסבוק שראו כמרכיב בזהות שלהם.

הישראלי המשכיל שהשתייך למחנה הליברלי נבוך. לפני השבעה באוקטובר טען איש חינוך ידוע, שמגדיר את עצמו כשומר מצוות, שנישואים בין יהודים לליברליים שאינם יהודים אינם נישואים מעורבים, שכן אנשים אחים אנחנו. עוד הוא צועד אל עבר אמריקה המעתירה, הוא מוצא עצמו נדחה על ידי החלקים הליברליים שבה. ואולם, אין לנו המותרות להתבוסס במבוכה זו. המאבק באנטישמיות המגיעה מן המחנות "הנאורים" מפוגגת בעילות את המבוכה הישראלית ביחס לעולם האמריקאי. יותר ויותר ברור שארצות הברית בימים אלו צריכה עזרה ולא מעריצים

חקיינים. אכן, המאבק באנטישמיות מייצר חזית משותפת ביננו לבין אותם ידידים ליברלים ושמרנים שלא נכנסו לטירוף הרדיקאלי ולברית בין הפרוגרסיביים לבין האסלאם הקנאי. התפכחות מן האכזבה מזמינה את הישראלים והישראליות למאבק עתיר משמעות כמוהו לא ידענו מאז הקמת מדינת ישראל, וייתכן שלא הכרנו מעולם. אכן עלינו לדרך חדשה.

(4) מאַשְׁרִיךְ מְתַעִים¹

האקדמיה הישראלית אישרה את עצמה דרך ההכרה מן המערב. טובי המשכילים נדרשו להשקיע את מאמצייהם בהכרה של מוסדות ההשכלה האקדמית. הערכנו את עצמנו לפי מיקומו בדירוג האקדמיות הבינלאומי. פרסום בעברית? מחוויר לעומת פרסום בשפה האנגלית. אפשר להבין זאת במקרה של מתמטיקה ומדעי הטבע, אך כאשר מדובר בהגות ובמדעי החברה המחיר ששילמנו עבור כך עצום. האישור החיצוני הוביל להפקרה של הזירה הישראלית במקרה הטוב, ובמקרה הפחות טוב הפיכתה לשוק של ייבוא רעיוני אמריקאי. מי יודע להעריך את גודל הנזק שגרמה התעלמות זו ואת תרומתה ליהדות קנאית ו"לעשבים שוטים" שצמחו במקומותינו כאשר היינו מרוכזים בצווים שמגיעים אלינו מרחוק. כך בעוד פורחים כאן מעוזי ישיבות הסדר (שכשומר מצוות אני יכול רק לברך עליהם), הרי שמדעי הרוח איבדו מכוחם וממשמעותם, ומה שנשאר מהם עוסק בדילמות ובשאלות חברתיות רחוקות מישראל שבלב המזרח התיכון. אי אפשר לפתור את מי שקיבל את ההחלטה לשעבד את היצירה הישראלית לסדר היום שנקבע אי שם במקום רחוק מאחריות לפריחת תפיסות קנאיות יהודיות. והאחריות גדולה שבעתיים

¹ מתוך ישעיה, ג' י"ב.

כאשר היא מתנהלת במושגים מיובאים מתוחכמים שלא רלוונטיים כלל לאזור שבו אנו חיים. כדי לשכנע את הקוראים שאינני נסחף כאן - השוו את מצבינו הנפיץ ביחס לשאלות הקשות הנוגעות למקומות קדושים לארה"ב שבה אין מקומות קדושים. מדוע שערכי ליברליזם שתקפים אי שם ישוכפלו בהעתק-הדבק למצבינו הייחודי?

בשלב הראשון בעמידה מול הרוחות שנושבות מאי שם עלינו לנהל נכון את הצורך באישור ובהכרה. השתייכות לקהילת החוקרות והחוקרים וההבנה שהשכלה וערכים נבנים מהזנה הדדית הן תובנות שלעולם לא נוותר עליהן. לאלו יש להוסיף את ההגנה על צדקתינו והדיפה של כל ספר שטנה שפוגע בזכותה של ישראל לקיום. יש לגלות גם בגרות מסוימת ולנהל נכון את מבקרי ישראל בחו"ל שמדברים לאוזניים ערלות. ארגון כמו "שוברים שתיקה" נדרש לבחון את הקהל שעומד מולו, ולעמוד על האפשרות להשתמש בו כדי לטפח את האנטישמיות הפושה בקהלים מאוד דומים. בהתמודדות אלו אין די כדי לעמוד מול שנאת ישראל על הסכנות הגלומות בה לעולם המערבי והערבי בכללותו. ההצעה שעולה מדברי היא לעבור מהגנה והצטדקות להתקפה.

לפני שנצא לדרך חשוב להעיר מה שנהוג להדגיש שוב ושוב. לא כל ביקורת על ישראל, ממשלתה או העומדים בראשה היא אנטישמיות. אין להסתיר גינוי גילויי איבה כלפי ערביי השטחים בטענה שהן אנטישמיות. עמדות חדות ונועזות כלפי השליטה של ישראל על ציבורים שדוחים שליטה זו, גובה הלהבות שמותר לישראל במלחמתה בחמאס הם עניינים שחשוב לדון בהן לאור ערכי יסוד. ואולם, עלינו לעמוד על המשמר כאשר נעזרים או מנצלים את הסבל הפלסטיני כדי לטפח אנטישמיות מן הזן הנמוך

ביותר כלפי יהודים. שתי תפיסות ערכיות עומדות בדרכנו במאבק זה: הפוזיטיביסטית והאידיאולוגית.

הדירוגים של מוסדות ההשכלה הגבוהה קובעים את האוניברסיטאות הראויות להערכה. אנו שואפים להגיע לאלו שמדורגות גבוה, מאחלים לילדינו ללמוד בהן, והם גם קובעים היכן עלינו להשתפר. דירוגים אלו מצמידים מספרים לאוניברסיטאות ומסתמכים על מה שאפשר לספור: מספר פרסומים, ציטוטים, מענקי מחקר, רמת ההכנסה של הבוגרים, פרסים בינלאומיים, איכות הוראה ועוד. במדדים אלו וכיוצא בהם אין מקום חשוב לשאלה אם האוניברסיטה טובה או לא טובה, אם הבוגרות והבוגרים זוכים לחשיפה לתכנים משמעותיים או לא. הסתייגות מבחינה של אלו תיתקל בדוגמה הפוזיטיביסטית ששאלות ערכיות אינן אובייקטיביות. ההגדרה של אוניברסיטה שהיא חממה לאנטישמיות כרעה היא מחוץ לתחום. זה מה שמאפשר לאוניברסיטאות שגילו יחס עוין ודה-לגיטימציה של ישראל להגיע לצמרת הדירוג האוניברסיטאי. הבעיה כאן אינה שיש לקחת את האנטישמיות בשקלול ערכה של האוניברסיטה אלא לדרוש שינוי משמעותי מן ההנהגה של האוניברסיטה או להחרימה. אכן, כך פעלו מספר ארגונים ומשרדים כאשר קבעו כהחלטה לא לקבל תלמידי אוניברסיטה מרושעת.

הפוזיטיביזם אינו הדרך היחידה להסתיר אנטישמיות אלא גם אידיאולוגיות נגד גזענות ונאורות שרווחות באוניברסיטאות רבות עשויות להיות חממה לאנטישמיות. יש אפליה בין גזענויות: גזענות כלפי אפרו-אמריקאים היא פסולה, אבל כלפי יהודים היא המלצה. המכניזם ברור. פותחים בשיח האשמה עצמית של

המערב על כל הקולוניאליזם שניהל במשך שנים רבות. לזה מצרפים את האומללות הקשה והסבל של העם הפלסטיני, ואז במקום ללכת מכאן ולהביא מזור לסבל של הפלסטיני, פועלים מתוך החמלה וההזדהות לכיוון האנטישמיות המוכרת והנעימה. מייצרים גם בריתות שנאה עם מוסלמים - בריתות שהיו כה חסרות לאותה מערב יהיר. ואולם, כאן גם השקר: המחטף של הבעיה הפלסטינית על ידי איראן מודחק, העריצות של שלטון החמאס בעזה, הפיכת החינוך בשטחים לפס ייצור של ילדים שאהידים ועוד ועוד. פשעים שנעשים כלפי פלסטינים מודחקים לשוליים. האנטישמיות מעלימה את הסבל הפלסטיני ועומדת כמפלצת איתנה שלוועגת ובזה לסבל זה. בוז טבעי זה לפלסטינים האומללים מקנן כרגשות אשמה אבל הוא מושלך על ישראל הכובשת. כך אפשר להיות נאור ואנטישמי בעת ובעונה אחת.

זו הסיבה שיש להבדיל בין המאבק נגד האנטישמיות לבין המאבק בגזענות לסוגיה. אף שאלו ואלו בזויות באותה מידה, הרי שבמכניזם שמטפח אנטישמיות יש קול חשוב שבא בשם המאבק נגד הגזענות הכללית. מצד שני לעולם לא נמצא מאבק באנטישמיות שמתועל להיות מאבק במי שסובל מגזענות כזו או אחרת. אחרי שאנחנו לוקחים ברצינות הגבוהה ביותר ביקורת על צעדיה של ישראל ומתפנים לביקורת לא הוגנת על ישראל, חשוב להבחין בין שתי חזיתות. האחת שאפשר לשכנע בטיעונים, במספרים ובאנלוגיות את הדובר שמבקש לדעת את האמת ולעמוד לימינה. המאבק השני הוא מאבק ששכלם הוא עבד לתשוקות קמאיות (אם לאמץ את עמדת דויד יום) - הללו מכחישים או מסלילים לשוליים סבל של יהודים ויהודיות ומצד שני רואים בכל אירוע טעם כדי לשלול את זכות קיומה של ישראל. המהלכים במאבק האחד שונים בתכלית מן המאבק השני. בראשון אנו

מגייסים את מיטב הבנתנו, מצטרפים לשיח שבו אנו עשויים למצוא את עצמנו משנים את עמדתנו. במאבק השני אנו נאבקים באותם גורמים שפועלים כתועמלנים מן הסוג הנמוך ביותר. בעולם היהודי אנו נמנעים ככל האפשר מן החרם, אך אנו גם זוכרים כי המחרימים הסדרתיים הם המועמדים הראשונים לחרם מוצדק. האינטלקטואל הישראלי הנבוך עשוי למצוא את עצמו מסביר ומשכנע את בן שיחו מעבר לים כאשר הוא במאבק מן הסוג הראשון, אך לשכנע אקדמאים שבמסווה של הגות מבצעים תעמולה כוחנית הוא התרפסות ולא דיאלוג. ההערה לעולם האמריקאי שהזכרתי לעיל עושה את האינטלקטואל הישראלי מועד להתרפסות זו.

המעבר מהצטדקות להתקפה הוא בין היתר יצירה של מדדים לאנטישמיות ולהתמודדות עימה בקמפוסים. יש כמובן מדדים טבעיים שעולים באופן מידי: מניה של אמירות אנטישמיות, דיווחים של יהודים ולא-יהודים ביחס להימצאותה של אנטישמיות, עמדות הסגל, קיומן של תוכניות לימוד נגד השיח האנטישמי ופירוק שלו לגורמים. בבחינה של מדדים אלו יש להבחין בין אנטישמיות שמצויה בקמפוס מכוח הסטודנטים שהגיעו ללמוד שם ובין זו שמיוצרת על ידי מחלקות האוניברסיטה, מוסדותיה, והסגל האקדמי שמוביל אותה. חיבור כוחות במאבק זה הוא צו השעה, וכאן יש סוף סוף גם תפקידים לסטודנטים ולסטודנטיות בישראל ובעולם. עם ההתקדמות הבטוחה במדדים אלו יש להתחבר למאבקי גזענות והדרה מכל סוג שהוא ובאופן אגבי לבודד את הנוקטים מאבק באוכלוסיות מוחלשות כדי להחליש את ישראל.

(5) שובו של הייעוד

המאבק הרעיוני בזירות הרחוקות אינו על חשבון המאבק הצבאי האזורי. אנחנו עומדים במצב ייחודי שבו אנו מנהלים מאבק באנטישמיות מתוך ביטחון שהעניקה לנו האזרחות במדינת ישראל. מעטים בתולדות העם היהודי ידעו לעמוד מול האנטישמיים בלי פחד, ובלי הונאה עצמית. היינריך היינה הגדול, שהתפכח מן הנסיון הלא-מוצלח להתנצר, ידע לעמוד מולם, משה מנדלסון והרמן כהן שהיו הוגים מן השורה הראשונה בזמנם הצליחו פחות. קיומה של ישראליות בטוחה מקרינה זקיפות קומה גם מחוץ לישראל והיא מייצרת אפשרויות חדשות להתמודדות עם שנאת ישראל שלא היו לאחינו ואחיותינו בימים החשוכים לפני קום המדינה. מאידך, המאבק הצבאי לחיים בטוחים בארצנו נתמך על ידי המאבק על התודעה העולמית. נפלה בחלקי הזכות ביום ירושלים האחרון לדבר בפני חטיבה 55 ששחררה את ירושלים. העמידה על המשמעות העצומה של המאבק שתיארתי כאן בקצרה חיזקה את רוחם ונטעה בהם כוח ותקווה שכה נדרשת בימינו. המילה "ייעוד" עשויה לייצר התנגדות, כהזיה הקוראת לאוטופיה שצומחת בימים שאנו נתונים בשאלות קיומיות. אכן, מצבינו הוא חממה לנחמות משיחיות חסרות בסיס. אני מקווה שהדברים לעיל מפיגים חשש זה. עלינו על דרך חדשה שבה המלחמה על קיומנו דורשת מאבק רחב יותר על ערכים ותודעה, הייעוד חוזר כהשלמה של המאבק ולא כדי להשתחרר מן המאבק. טעינו כאשר הכרזנו עם בן גוריון בשנות החמישים שלא משנה מה יאמרו הגויים וחשוב מה יעשו היהודים. חשוב מה אומרים הגויים, וחשוב יותר מה יענו להם היהודים. יש כאן הזמנה ליצירה ישראלית, לחיבור בין ישראלים ויהודים ברחבי העולם. באותה נשימה נעיר, שהייעוד כאן אינו

המתנה להתערבות אלוהית, או שיח דתי זה או אחר שקל לפתח בעקבות המפגש עם הרוע האנטישמי. טיפוח מדד האנטישמיות באוניברסיטאות, פרסומו וכיוצא בו הם מצד אחד עשיה כאן ועכשיו בכלים של המאה העשרים ואחת, ואינם מביישים את הייעוד שמגיע אלינו מן הספרים העתיקים.

"ככה" זו לא תשובה: חקירה אודות מעמדה של תופעת המחסור כאקסיומה בכלכלה

נעם וילנר
סטודנט שנה ג' באוניברסיטה העברית

תקציר: מאמר זה מבקש לבחון את מעמדה האקסיומטי של תופעת המחסור בכלכלה, הנחת היסוד על פיה חקר כלכלי בהכרח כולל ניסיון להתחקות אחר הקצאת משאבים מוגבלים לסיפוק רצונות אנושיים בלתי-מוגבלים. על ידי אפיון מספר גישות שונות בפילוסופיה של המתמטיקה למקורן של אקסיומות והצדקתן, המאמר טוען שמקורה של תופעת המחסור באינטואיציה אנושית בסיסית - כמיהת האדם לאינסופי.

(1) מבוא - למה חשוב לבחון אקסיומות?

בשלב כלשהו בהתפתחות הילד, הוא לומד את מילת הקסם "למה?". די מהר הוא יגלה, ש"למה?" זו פונקציה שניתנת להרכבה יותר מפעם אחת: יום אחד, חם במיוחד, הוא יחזור מהגן ויקבל כוס מים עם קרח. הוא יחשוב מעט ושאל את אימו, "אמא, למה הקרח מעל המים?". "כי הקרח קל יותר מהמים, חמודי". "אבל אמא, למה הקרח קל יותר מהמים אם הוא עשוי ממים?", "זה בגלל שכשהמים קופאים, הנפח שלהם יותר גדול". אבל השאלה לא מרפה והילד מחליט להרכיב את הפונקציה בפעם השלישית: "אבל אמא, לא הבנתי, למה כשהמים קופאים הנפח שלהם יותר גדול?". ניתן לשער שהשיחה הזאת תסתיים בלפחות מאחת משלוש חלופות ריאלייות: (1) יתכן שהאם לא יודעת את

התשובה ותציע שהם יבדקו יחד לאחר ארוחת הצהריים; (2) יתכן שהאם תנסה להסביר ותפרט על המבנה המולקולרי של המים, אבל כצפוי שאלת ה"למה" תחזור על עצמה שוב; לחלופין (3) יתכן שהאמא, מותשת מהחום ומהשאלות, ותחליט להשתמש במילת הקסם "ככה". מול המילה הזאת הילד ישלוף חזרה "ג'וקר" משלו: "ככה זו לא תשובה". כשהילד יגדל וילמד בתיכון או באוניברסיטה, ה"למה" יסייע לו לטפס במעלה שרשראות סיבתיות, אך גם אז הוא יתקל בשלב כלשהו באותה תשובה, "ככה". הפעם הוא כבר גדול וחכם, הוא יודע שיש ל"ככה" שם נרדף - "אקסיומה". אולי "ככה" לא הייתה תשובה, אבל "אקסיומה" זו כן, וכשמילת הקסם הזאת נכנסת לתמונה, הגיע הזמן להפסיק לשאול.

במאמר זה אנסה להחזיר לילד שגדל מעט מרוח הקרב שלו, לשאול "למה" גם על אקסיומות ולגעת בשאלת ההצדקה שלהן. בפרט, אעסוק בהצדקה לאחת האקסיומות המרכזיות בכלכלה: תופעת המחסור. לשם כך, אפתח בשני דיונים: בראשון אתהה על עצם הלגיטימיות של שאלת ההצדקה לאקסיומות, ובשני אפרוס בקצרה את האפשרויות התיאורטיות לתשובה. בהמשך, אגע בהנחות העומדות מאחורי תופעות המחסור בכלכלה ואצביע על חוסר הטריטוריאליזם שלהן. על בסיס האפשרויות התיאורטיות להסבר אקסיומה, אדון בהתאמתן להסבר תופעת המחסור ואתמקד באפשרות התולה את האקסיומה באינטואיציה. לבסוף, אנסה להצביע על האינטואיציה בבסיס ההנחות כתלויה בתכונה אנושית של כמיהת האדם אל מה שמעבר לו.

יש דבר מעט פרדוקסלי בניסיון להבין מה עומד מאחורי אקסיומה, הרי המובן שלה הוא מעין 'אמיתה שאיננה מצריכה

הוכחה', או כהגדרת מילון אוקספורד: "הצהרה או פרופוזיציה שנחשבת כאמת מבוססת, מקובלת או 'מעידת עצמה' (self-evident)" (Oxford Reference, n.d.). אלא שגם בתחום ההגדרות המילונאיות עצמן, מובן פשוט זה מתערער לאחר בחינה של הגדרות חלופיות. מילון קיימברידג' לדוגמה מגדיר אקסיומה כך (Cambridge English Dictionary, n.d.):

"A statement or principle that is generally accepted to be true, but need not be so".

אם אקסיומה לא אמיתית בהכרח, השאלה מה מצדיק אותה לגיטימית. אך גם אם לא נדרש למחלוקת המילונאית הזו, ונקבל את ההגדרה של מילון אוקספורד, נוכל להצדיק את השאלה בעזרת דיוק: השאלה המנחה לא תהיה "מדוע זה נכון?", כיוון שהתשובה הטובה ביותר במקרה של אקסיומה עשויה להיות "ככה". במקום זאת, השאלה תהיה "מה גורם לכולנו, בצורה אוניברסלית, לקבל הנחה מסוימת כאמת שלא ניתן לערער עליה?".

(2) חלופות להסברת אקסיומות

הפילוסופיה בכלל, והפילוסופיה של המתמטיקה והלוגיקה בפרט, מציעות מגוון עמדות שהתמודדו עם השאלה מה עומד מאחורי אקסיומה. הנה סקירה קצרה של עמדות אפשריות כאלו:

1. **אמפיריציזם:** תקפותה של אקסיומה מגיעה מעקביותה עם תצפיות אמפיריות. ניתן לראות באקסיומות כהצהרות הנגזרות מחוויות ותצפיות חוזרות ונשנות על העולם (Carnap, 1931).

2. **רציונליזם:** רציונליסטים טוענים שאקסיומות הן אמיתות מובנות מאליהן הידועות אפריוריות, בלתי תלויות בחוויה החושית. תקפותם נובעת מההכרח ההגיוני וההוכחה העצמית שלהם (Shand, 2003, pp. 74-75).

3. **פורמליזם:** תקפותן של אקסיומות מבוססת על תפקידן בתוך מערכת פורמלית. אקסיומות אינן נכונות או שגויות במובן מוחלט, אך הן תקפות במידה שהן מספקות בסיס עקבי ושימושי להפקת אמיתות נוספות בתוך המערכת (Weir, 2024).

4. **אינטואיציוניזם:** אינטואיציוניסטים מאמינים שתקפותה של אקסיומה מגיעה מקבלתה על ידי הקהילה באמצעות תהליך של הבנה אינטואיטיבית. אקסיומות נתפסות כמבנים מנטליים מובנים מאליהם לאינטלקט האנושי (Iemhoff, 2024).

5. **פרגמטיזם וקוהרנטיזם:** תקפותה של אקסיומה נקבעת על פי ההשלכות המעשיות והשימושיות שלה. אקסיומה תקפה אם היא מובילה לתיאוריות מוצלחות וקוהרנטיות שעובדות בפועל (Quine, 1951).

6. **קונסטרוקטיביזם:** קונסטרוקטיביסטים גורסים שתקפותה של אקסיומה נקבעת באמצעות הוכחה או הדגמה בונה שלה. אקסיומות תקפות אם ניתן להשתמש בהן לבניית עצמים מתמטיים ואם ניתן להדגים את האמת שלהם באמצעות שיטות בונות (Bagnoli, 2021).

7. **קונבנציונליזם**: קונבנציונליסטים רואים באקסיומות מוסכמות או הסכמות בין מדענים או מתמטיקאים. תקפותם היא עניין של הסכמה חברתית ותועלת במסגרת תיאורטית נתונה (Poincaré, 1905).

8. **ריאליזם**: ריאליסטים, במיוחד מתמטיים, עשויים לטעון שאקסיומות תקפות מכיוון שהן משקפות אמיתות אובייקטיביות לגבי מציאות מתמטית או לוגית. תקפותן נובעת מהתאמתן למציאות אובייקטיבית זו (Maddy, 1990).

כדי להבין טוב יותר את היחסים בין הגישות, ניתן לבחון אותן סביב שתי סוגיות: (1) האם אקסיומה היא אכן "אמת מוחלטת" בעולם שלא ניתנת לערעור, או שהיא מעין קביעה שימושית ויעילה? מבין התיאוריות, הרציונליזם והריאליזם יהיו מזוהות עם הקביעה שאקסיומות הן אמת מוחלטת בעולם. מנגד, הגישות הקונבנציונליות, פורמליזם, פרגמטיות וקונסטרוקטיביזם לא יתיימרו לטעון שהאקסיומה היא מוחלטת, אך יטענו בעד השימושיות והיעילות שבה. בין לבין נמצאות הגישה האמפירית והאינטואיטיבית, שלא בהכרח שייכות לאחד הצדדים.

(2) מהיכן האקסיומה מגיעה? האם המקור שלה הוא תחום הידע עצמו או שהיא מגיעה מהאדם ומהחברה? לפי גישות אינטואיציות והקונבנציונליות המקור הוא באדם או בהסכמה חברתית. למולן, יתר הגישות יטענו שגם אם האמת לא מוחלטת, היא קיימת במערכת ולא באדם.

נעדרות שיוך	קביעה שימושית ויעילה	"אמת מוחלטת" בעולם	
▪ אמפיריציזם	▪ פורמליזם ▪ פרמגטיזם ▪ קונסטרוקטיביזם	▪ רציונליזם ▪ ריאליזם	מקור בתחום הידע
▪ אינטואיציוניזם	▪ קונבנציונליזם	-	המקור באדם

תרשים 1: סיווג הגישות השונות להסברת מעמדן של אקסיומות

למרות הסיווג החד לכאורה, הגישות הללו לא מוציאות זו את זו בהכרח, ולעיתים הן אף משלימות אחת את השנייה: הגישה הקונבנציונלית יכולה לטעון שמקורה של אקסיומה בהסכמה חברתית, והגישה האינטואיטיבית תסביר את האינטואיציה הבסיסית שהביאה אנשים שונים להסכים על אותה אקסיומה. היכולת לקבל מספר גישות יחד, נובע גם מכך שהן לא בהכרח מספקות תשובה לשאלה זהה. בהמשך להבחנה בין השאלות שהוצגו בפתיחת המאמר, ניתן להציע שחלק מהשאלות עוסקות בשאלת ההצדקה לאקסיומה, בעוד אחרות מסבירות מדוע היא מקובלת או מה ניתן לעשות איתה. אם היה זה תחום אתי, ניתן היה לחלק את הגישות הללו תחת הכותרות "נורמטיביות" ו"דסקריפטיביות".

(3) יישום - תופעת המחסור

הקורס במיקרו כלכלה, באוניברסיטה העברית לפחות, נפתח ברצף זריז של שני צעדים לאחור. בצעידה הראשונה לאחור, הסטודנטים מגלים שהכלכלה באה להתמודד עם "תופעת המחסור", תופעה המתארת את הפער בין הצרכים של האדם לבין מלאי המוצרים והשירותים שאמורים לספק את הצרכים הללו. הצעד השני לאחור בוחן את תופעת המחסור עצמה ושואל מהיכן היא מגיעה? אצטט את הגדרתו של פרופ' זוסמן: "קיומו של

המחסור נובע מכך שבעוד המשאבים העומדים לרשותה של החברה האנושית מוגבלים, אין גבול לרצונות ולצרכים של בני האדם".

ההגדרה הזו כמובן אינו ייחודית לקורס מיקרו כלכלה, הנה לדוגמה התייחסותם של הכלכלנים פאול סמואלסון וויליאם נורדהאוס לתופעת המחסור (Samuelson & Nordhaus, 2009,) (pp. 27-28):

"A situation of scarcity is one in which goods are limited relative to desires [...] Given unlimited wants, it is important that an economy make the best use of its limited resources [...] The essence of economics is to acknowledge the reality of scarcity."

אם נסכם את רצף הצעדים המוצגים כאן, נקבל את ההשתלשלות האירועים הבאה: אין גבול לרצונו של האדם, הצורך של האדם נגזר מרצונו ולכן גם הוא חסר גבולות, המשאבים למילוי הצורך סופיים ולכן האדם ימצא תמיד בפער בין הצורך האין-סופי למשאבים סופיים, הפער הזה נקרא מחסור, והכלכלה מתמודדת עם התופעה הזו. החולייה הראשונה בשרשרת היא הנחת היסוד, או האקסיומה ממנה מתחילים. "אין גבול לרצונו של האדם", היא האקסיומה הבסיסית בכלכלה או לפחות אחת מהאקסיומות הבסיסיות השלה.

לפני שאנסה לבחון אקסיומה זו, ברצוני להמחיש שהיא איננה טריוויאלית. תהליך ההשתלשלות שתואר קודם תיאר את הצורך כנגזרת של הרצון, אך ניתן לשאול מדוע זהו סדר ההשתלשלות? האפשרות ההפוכה, שהרצון הוא נגזרת של הצורך, נשמעת סבירה

לפחות באותה המידה. מדוע שהאדם ירצה יותר ממה שהוא צריך? מעבר לכך, תיאור האדם כבעל רצונות בלתי מוגבלים, מבדילה אותו מ"מכונות ביולוגיות" אחרות. פרה שמלכת עשב במרעה תאכל עד שתשבע ואולי עוד קצת. הרצון עבורה הוא נגזרת של הצורך, וכששבעים ויש עוד קצת מלאי להמשך, אין סיבה ליותר.

כיוון שמדובר באקסיומה במדעי החברה, חלק מהגישות להסבר אקסיומות שהוצגו לעיל פחות מתאימות לדיוננו. קשה לומר ש"אין גבול לרצונו של האדם" משקפת מציאות לוגית, שהיא בגדר הכרח או שהיא מוכיחה את עצמה. הדבר מערער על יכולתן של הריאליזם והרציונליזם לתת מענה עבור האקסיומה הזו. באופן דומה, גם הגישה הקונסטרוקטיבית, מתאימה יותר לאמיתות במתמטיקה מאשר לאקסיומות במדעי החברה.

הגישה האמפירית עשויה לספק הצדקה אך היא תעמוד בני מספר אתגרים מתודולוגיים: כיצד הגישה האמפירית יכולה למדוד את הרצון של האדם? היא יכולה לשאול אותו, אך אז היא תתקל באתגר אמינות הדיווח. סביר להניח שקיימים אנשים שלא ירגישו בנוח, אפילו בינם לבין עצמם, להשיב "כן" לשאלה: "אם היית מקבל מחר בבוקר את כל ההון של ג'ף בזוס, האם היית רוצה שלמחרת גם ההון של אילון מאסק ימסר לידך?". כלומר, אם הבדיקה האמפירית תשען על דיווח עצמי, האקסיומה ככל הנראה תופרך. גם אם נניח שהתשובה תמיד תהיה "כן", השאלה האם רצונו של האדם עבור מצב היפותטי גלוי עבורו, תהווה אתגר. האפשרות האחרת היא לצפות בבחירה בפועל של פרטים ולבדוק האם קיים מצב בו קיימים לאדם X משאבים והוא לא יהיה מעוניין ב: $1+X$. האפשרות הזו גם היא מאותגרת משתי

סיבות לפחות: ראשית, ניסוי כזה ככל הנראה לא יתקיים במציאות בשל המשאבים שהוא יצריך. שנית, נניח שעבור כל X בניסוי, המשתתפים יבחרו ב: $1+X$, האם לא קיים X גדול יותר עבורו הם יבחרו אחרת? כיוון שהאקסיומה טוענת טענה ביחס לאינסוף, וה- X בניסוי תמיד יהיה סופי, הגישה האמפירית יכולה רק להראות שהאקסיומה לא הופרכה אך לא להוכיח אותה. ביקורת ברוח זו על היכולת של תצפיות לבסס הנחות כלכליות הציע אמרטיה סן כשביקר את תיאורית העדפה הנגלית, בטענתו שכדי לבסס אותה אמפירית נדרשות אינסוף תצפיות (Sen, 1973, pp. 243-244).

הגישה הקונבנציונלית יכולה לתאר שאנשים שונים הסכימו לאקסיומה. אך מדוע הם עשו זאת? הגישה הפרגמטית יכולה להצביע על היעילות של האקסיומה. והפורמליזם יכול להצביע על העקביות שלה עם חלקים אחרים בתיאוריות כלכליות. הגישה האינטואיטיבית יכולה להוסיף נדבך נוסף על גבי שתי הגישות האחרונות, לא רק היעילות והעקביות של האקסיומה, אלא גם הסבר כיצד הגיעו אליה ומעין נימוק והצדקה לה.

בשורות הבאות ארצה לנסות ולבסס את האינטואיציה העומדת בבסיס האקסיומה. כדי לעשות זאת אטען שהקביעה ש"אין סוף לרצונותיו של האדם" היא מקרה פרטי של "כמיהת האדם לאינסוף", ואבסס את האינטואיציה לכמיהה זו בעזרת הדגמת מרכזיותה במספר גישות פילוסופיות.

אריסטו דן בעובדה שהמרחב אינו אינסופי בעוד שהזמן אינסופי. אפשרות הזמן להיות אינסופי קשורה בהבחנה שעשה אריסטו בין אינסוף אקטואלי, אינסוף בפועל, שאיננו אפשרי בגלל פרדוקסים שהוא יוצר, לבין אינסוף פוטנציאלי, אינסוף שבכוח, שאפשרי

כיוון שאיננו כבר קיים (Moore, 1998). הבחנה זו מאפשרת לאריסטו להצביע על ההתקדמות של הזמן כדבר בעל תנועה ודינמיות. תפיסת האינסוף כפוטנציאל, מצביעה על מעין גרעין של רצון-על שאיננו יכול להתממש, אך נוכח כאופק של דבר הנמצא כבר בהווה: הזמן איננו מורכב מאינסוף חלקים אקטואליים, אלא האינסופיות שלו מתקיימת כפוטנציאל, כאופק של היכול-להמשיך-עוד המכונן את התנועה של הזמן עצמו ושלנו בתוכו.¹

במונחים אריסטוטליים נאמר שהאינסופיות של הזמן מצויה בו בכח, ועצם התקדמות הזמן היא יציאה של האינסוף הזה מהכח אל הפועל. תהליך זה לא יבוא על סיומו לעולם, אבל האינסופיות היא זו המגדירה ומכוננת את המשכיות התהליך. ניתן לומר שהזמן, וכל אשר בו, שואפים לאינסוף עם התנועה שלהם. תנועה היא יציאה מהכוח אל הפועל, וכזו היא מהדהדת אינסוף עתידי. לענייננו, הניתוח של אריסטו מספק תועלת כפולה: ראשית, היא מאפשרת מושג ראשוני של שאיפה לאינסוף שמתבטא בזמן. שנית, כיוון שהאדם כפוף למושג הזמן, ניתן לשער שהשאיפה הזו לאינסוף לא זרה לו. זוהי כעת רק קריאת כיוון ראשונית שתתבהר בהמשך בעזרת הוגים נוספים.

דקארט, כחלק משלושה טיעונים בעד קיומו של האל **בהגיונות על הפילוסופיה הראשונית**, מציג טיעון שלימים יכונה ההוכחה האנתרופולוגית לקיום האל.² ייחודה של ההוכחה הזו, ומכאן

¹ הדיון של אריסטו בזמן נמצא בתוך **פיזיקה**, ספר ד'. לדיון מעמיק יותר בתפיסת הזמן של אריסטו ומודוס האינסוף הייחודי לו ראו (Coope 2005).

² דקארט מציג שלושה הוכחות לקיום האל: ההוכחה האנתרופולוגית, האונטולוגית והקוסמולוגית. להרחבה ראו דקארט (1641/2006).

שמה, נעוץ בעובדה שהיא מוכיחה את קיום האל בצורה שחושפת יסוד מהותי באופיו והכרתו של האדם. הוכחה זו מצביעה על כך שמתוך הכרתי באי שלמותי מונח שיש בי אידאה של שלמות שמקורה לא יכול להיות בי, כיוון שאני הינני בלתי-שלם, וחייבת לבוא ממקום אינסופי שמחוצה לי, האל (דקארט, 1641/2006, עמ' 82-84). בלי להיכנס לצורת ההוכחה הזו ושאלת תקפותה, דקארט מצביע על כך שעצם ההתנסות של האדם באי שלמות תלויה באידאת אינסוף הטמונה בתוכו ומכוננת אותו כאדם. השאיפה לאינסוף טמונה בהגדרה של היות-אדם או היות-סופי.

הוכחה זו מצביעה על יסוד מהותי באדם. האדם מודע למגבלותיו, קצת כמו הזמן של אריסטו, אי-האינסופיות האקטואלית של האדם ניצבת לפניו לא כהעדר אלא כעובדה פוזיטיבית המכוננת אותו כיצור. בלתי שלם אמנם, אך יצור קיים ובעל עמידה במציאות. חשיפת מרכיב אנושי יסודי זה מצביעה על איזה מעבר, על אותו "צד שני" של הגבול האנושי שם נמצא ה"מעבר-לאנושי", זה שדקארט קורא לו האלוהי. ישנן התנגדויות ותמיכות שונות במרכיב ה"הוכחה" שיש כאן, אך לענייננו נתמקד בכך שדקארט מצא דרך להפוך חסר לעודף, וחשף אופן קיום ייחודי ומהותי לאדם בו היותו חסר בעצם מצביע על מעין עודפות שקיימת בו, אותה עודפות של אידאת השלמות שמקורה, על פי הטענה, באל. אידאה זו תהווה גם מרכיב חשוב בניית תורתו של הוגה מאוחר מדקארט אך שהושפע מאוד מצורת הטיעון הייחודית שלו, לוינס.

לוינס, בהתבססו חלקית על ניתוח פנומנולוגי של דקארט, קובע שהתשוקה לטרנסצנדנטיות ולאחרות היא היסוד הראשוני המכונן את האדם. האדם משתוקק למקום אחר, לגלות, לנוע, להמציא. גילויים אלה של אנושיות כולם נובעים מאותה נקודה

עקשנית של הרצון למעבר, הם ביטויים פנומנולוגיים של אידאת האינסוף שבתוכנו (Levinas, 1961).

תשוקה זו של האדם לאחרות, למטא של המטאפיזיקה, שמשמעותו המקורית ביוונית היא "מה־שנמצא־מאחורי", היא שמכוננת את ההכרה העצמית הראשונית של האדם כאדם וכישות נבדלת מהעולם. בניתוחו הפנומנולוגיים של לוינס הוא מכונן את האתיקה, אותו תחום שעסוק ביחסיו המורכבים של האדם עם האחר, כפילוסופיה ראשונית וכיסוד מכוון של כל אלמנט בחיים האנושיים: מחיי היומיום של המגורים והמשפחה, דרך היכולת לבנות תיאוריה ביחס למציאות ועד התשוקות והשאיפות הרוחניות והנשגבות. לוינס חושף איך כולם סובבים אותה נוכחות־חסרה, אותו אחר שחובנו אליו הוא אינסופי ודרישתו הנמצאת כבר תמיד בתוך עצם קיומינו כיצורים נבדלים בהוויה.

בין אם בעצם ההיות־בתוך־הזמן, או בטיעונים לוגיים להוכחת קיום האל או בניתוח פנומנולוגי של חיי היומיום, פילוסופים חשפו שוב ושוב את השאיפה לאינסוף הנמצאת בבסיס של האדם בחייו ובמחשבותיו.

אנסה לסכם את ההסבר שהוצע: (1) גישות פילוסופיות שונות מדגימות את הכמיהה הטמונה באדם לאינסוף; (2) הגישות הללו מבססות את האינטואיציה שקיימת באדם כמיהה לאינסוף; (3) אם נניח שרצון אינסופי למשאבים נגזר מאותה כמיהה, כלומר שהדחף אחר אינסוף כלכלי הוא תולדת חיפושו הכללי של האדם אחר אינסופיות, אזי נוכל לקבל את האקסיומה על בסיס אינטואיציה. שלושת השלבים שהוצגו כאן, לא רק מתמצתים את ההסבר אלא גם מסייעים להבחין בנקודת החולשה שלו: ההנחה הנמצאת בשלב השלישי, זו הקושרת בין הכמיהה הנפשית לרצון

במשאבים. החיבור הזה אינו טריוויאלי, וניתן לטעון שהוא מהווה מין קפיצה לוגית. על מנת להפוך את אי-הרציפות הזו לחלקה יותר, ארצה להשתמש בתפיסתו של היידגר בנוגע ליחס בין האדם לחפציו

היידגר כתב על כך שהחפצים הסובבים את האדם אינם מהווים חפצים מנוכרים לו הנתפסים אצלו כנפרדים, אלא הם מהווים המשך ישיר של הסובייקטיביות שלו, אותה היידגר מבין כ"היות-בתוך-העולם". האדם נולד לתוך העולם ולעולם לא קיים באמת בנפרד ממנו (Wheeler, 2020), ממילא שאיפות רוחניות של האדם אינם מתקיימות בעולם אידיאלי וסגור של הסובייקטיביות אלא תמיד מתרחשות בתוך המרחב והזמן החומריים והמוכרים הסובבים את האדם ונתפסים על ידו כמרכיבים שלו. כשאדם משתמש בפטיש, בדוגמא הידועה מתוך **ישות וזמן**, הפטיש איננו אובייקט נפרד שהאדם עושה בו שימוש חיצוני. הוא מהווה המשך ישיר ושקוף ליד האנושית, הממשיכה אל המסמר הננעץ בקיר המהווה חלק מהבית אותו האדם בונה על מנת לייצר לעצמו מרחב מחיה ונוחות המביעה דאגה שלו למשפחה ולשכנים שלו. כל העולם הרוחני והחומרי נקשר בפעולה פשוטה זו של נעיצת מסמר (Wheeler, 2020).

בעקבות היידגר נוכל לומר שהרצון לחפצים איננו רצון חומרי אלא הוא מהווה המשך ישיר של מודוס הקיום של האדם, צורת היות שיש בבסיסה שאיפה לאינסוף, אינסוף שאיננו מופשט וחסר ממשות אלא מהווה נוכחות חיה בחייו של האדם בצורת הדברים הקשורים בו על ידי קשר הבעלות וה"מוכנות-לשימוש" (ready to hand) שלהם.

ביקורת נוספת עשויה להתמקד בכלי המתודולוגי בעזרתו בוססה האקסיומה, היישום של הגישה האינטואיטיבית עצמה. במקור, גישה זו פותחה למען אקסיומות מתמטיות ותפסה אותן כמשקפות מבנים מנטליים. לא דובר על אינטואיציה הסוברת ש"כך בדרך כלל בני אדם מתנהגים". אעיר שביקורת זו לא יכולה לעמוד בפני עצמה ללא נימוק נוסף: גם אם במקור נוסחה עבור התחום המתמטי, אין זה אומר שלא ניתן ליישמה בתחומים נוספים. כדי לבקר את היישום שלה בתחום כמו כלכלה, על הביקורת לכלול הסבר מדוע היא רלוונטית דווקא למתמטיקה ולא עבור תחומים נוספים.

(4) סיכום

לסיכום, במהלך המאמר דנתי בשאלת ההצדקה לאקסיומות, בשתי פרספקטיבות: בבחינה רחבה בחנתי את לגיטימיות שאלת ההצדקה לאקסיומה ואת הכיוונים האפשריים שהוצעו כתשובה לשאלה. בהמשך, בחנתי את האקסיומה העומדת מאחורי תופעת המחסור בכלכלה באופן פרטני. על מנת להצדיק את אותה אקסיומה, בחנתי את התאמתן של התיאוריות השונות לאקסיומות במדעי החברה ובחנתי להתמקד בתיאוריה התולה את ההסבר לאקסיומה באינטואיציה. על בסיס אותה תיאוריה, ניסיתי להציע הסבר לאינטואיציה לרצון האינסופי של האדם במשאבים כנגזר מתוך הכמיהה שלו למעבר לו.

רשימת מקורות

דקארט ר' (2006). *הגינות על הפילוסופיה הראשונה*. ספרי עליית גג. (המקור פורסם בשנת 1641).

לוינס, ע' (2002). *כוליות ואינסוף*. (תרגום: חנוך בן-פזי). ירושלים: מאגנס. (המקור פורסם בשנת 1961).

AXIOM / meaning in the Cambridge English Dictionary.

(n.d.). Dictionary.cambridge.org.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/axiom>.

Axiom. Oxford Reference. (n.d.).

<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199533008.001.0001/acref-9780199533008-e-124>.

Bagnoli, C. "Constructivism in Metaethics", *The Stanford*

Encyclopedia of Philosophy (Spring 2021

Edition). Edward N. Zalta (Ed.).

<https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entry/constructivism-metaethics/>.

- Carnap, R. (1932). Elimination of Metaphysics Through logical Analysis of Language. *Erkenntnis*, 2, 219-241.
- Coope, U. (2005). *Time for Aristotle*. Oxford University Press.
- Iemhoff, R. Intuitionism in the Philosophy of Mathematics, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024 Edition). Edward N. Zalta & Uri Nodelman (Eds.).
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/intuitionism/>.
- Maddy, P. (1990). *Realism in Mathematics*. Oxford: Oxford University Press.
- Moore, A.(1998). Aristotle. In Infinity. In *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Taylor and Francis.
Retrieved 29 Jun. 2024.
<https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/infinity/v-1/sections/aristotle-1>.
- Poincaré, H. (1905). *Science and Hypothesis*. The Walter Scott Publishing Co.

Quine, W.V.O. (1951). Two Dogmas of Empiricism. *The Philosophical Review*, 60(1), 2043.

Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2010). *Economics* (19th ed.). New York, NY: McGraw-Hill Education.

Sen, Amartya. "Behaviour and the Concept of Preference." *Economica*, vol. 40, no. 159, 1973, pp. 241-259.

Shand, J. (2003). *Philosophy and Philosophers An Introduction to Western Philosophy*. Routledge.

Weir, A. Formalism in the Philosophy of Mathematics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2024 Edition). Edward N. Zalta & Uri Nodelman (Eds.). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/formalism-mathematics/>.

Wheeler, M. Martin Heidegger. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (Ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/heidegger/>.

שני גוונים של ירוק: כיצד יכולים המחנה האקלימי הסביבתי והמחנה האקולוגי לקדם מדיניות סביבתית מוסכמת

תומר עתיר
סטודנט שנה ג' באוניברסיטה העברית

תקציר: בזמנים בהם נדמה שהסוגייה הסביבתית הראשונה במעלה היא משבר האקלים, יש הטוענים שהצבתה במרכז מסיטה את תשומת הלב מסוגיות סביבתיות אחרות. מאמר זה מבקש, דרך חשיפת המאפיינים הערכיים שבלב השאיפה למדיניות מבוססת-מדע, להציג דרך לפשרה בין הצדדים. בעזרת מקרה בוחן של וויכוח ציבורי סביב פרויקט להקמת טורבינות בארצות הברית, תוצג כיצד הנחות יסוד ערכיות שונות מובילות להפקת ידע מדעי שונה בנוגע לסוגיות סביבתיות. על ידי כך יודגם שהניסיון להגיע למדיניות מבוססת-מדע אובייקטיבית החפה מערכים חברתיים ופוליטיים ככל הנראה נידון לכישלון. בתגובה, יוצג פתרון חלופי המדגיש את הצורך בדיאלוג ובפשרה במטרה להגיע למדיניות סביבתית מוסכמת.

(1) מבוא

בעידן שבו ההשלכות של משבר האקלים ברורות, מיידיות וזוכות לקשב רב, הוא הופך "למין הדגל" שעומד במרכז תשומת הלב

לבעיות סביבתיות. ברק ושני קוראים למגמה זו, שבמסגרתה משבר האקלים הופך למייצג המרכזי של השיח הסביבתי, אקלימיזציה (2022). כשהאקלים משתלט על סדר היום הציבורי נושאים אחרים נדחקים לשוליים, ובפרט בעיות אקולוגיות שנזנחות בדעת הקהל, במחקר, ברגולציה ובחקיקה. אקלימיזציה רואה רק את האקלים, והיא גורמת לבעיות מפני שלסביבה משמעות רחבה יותר, מנוגדת לעתים: היא כוללת לא רק עיסוק בגזי חממה ובמקורות אנרגיה, אלא גם שטחים פתוחים, מגוון מינים, מערכות אקולוגיות ועוד.

ברוח התקופה, ניתן לראות באקלימיזציה כקונספציה של מדיניות סביבתית. שהרי, היא מספקת נקודת מבט מסוימת, מעוררת מחלוקת, שמספקת מרשם נורמטיבי לפעולות שונות ועומדת בלב הדיונים של מקבלי ההחלטות. מאמר זה מציע ניתוח של מקרה בוחן לאורו של מושג זה: פרויקטים להקמת טורבינות רוח במזרח ארצות הברית שהתנועה הירוקה התווכחה על השפעותיהם בשנת 2023.

אפתח בהצגת המקרה והטיעונים הסביבתיים של הצדדים המעורבים בו. לאחר מכן אסביר את השוני בין הקבוצה האקלימית לקבוצה האקולוגית דרך מושג ה"אקלימיזציה". אציג אותו כבסיס ערכי שמנפיק ידע שונה המוצע לקובעי המדיניות ומשפיע על הנטייה של מקבלי ההחלטות. משם אפנה לניתוח העימות על סדרי העדיפויות הרצויים במדיניות הסביבתית תחת המסגור המורכב של "בעיה סוררת", ואמשיך לדיון על אודות האפשרות ליישבו בדרך אובייקטיבית. לבסוף, אסיק ששיתופי פעולה בין הקבוצות יועילו למחנה הסביבתי כולו, אדגיש את חשיבות התהליך לגיבוש הסכמות ואקבע שפרגמטיות והיעדר

אקסקלוסיביות נדרשים כדי לשנות את המדע והפוליטיקה שלנו באופן שייקדם את המטרה הירוקה.

(2) פרטי המקרה: הוויכוח הסביבתי

לחופי מדינת ניו ג'רזי מתוכננים לקום ארבעה פרויקטים ענקיים להפקת אנרגיה באמצעות מאות טורבינות רוח. אלו חיוניות להשגת היעדים האקלימיים של ממשלת ארה"ב ושל הממשל המקומי. הגם שכך, ארגונים סביבתיים וגורמים מקומיים אחרים מתנגדים לתוכנית. המבקרים מדגישים את הסכנה לחיי הבר באזור ומצביעים על דיווח של מנהל האוקיינוסים והאטמוספירה הלאומי (NOAA) על "אירועי תמותה חריגים" של לויתנים בשנים האחרונות. בהיעדר פיילוט מצומצם, הם קוראים להשהיית הפרויקטים עד לביורר השפעותיהם הסביבתיות ומבקשים להתקדם לפי הממצאים המדעיים (Oladipo, 2023).

מנגד, NOAA וגופים דומים לא מצאו קשר סיבתי בין הפרויקטים המדוברים לבין העלייה בתמותת לויתנים. לדבריהם, מדובר בתופעה עולמית בכל מקרה, ופרויקטים דומים באירופה לא נמצאו כמסוכנים. תומך בולט בהקמת הטורבינות הוא שליח הנשיא ביידן לענייני אקלים, ג'ון קרי. הוא ער לנזק האפשרי מהן, אך מתעקש למצוא איזון בין שימור חיי הבר ובין המאמצים האקלימיים. לגישתו, הטורבינות הן בגדר "פתרון זמין", והתנגדות להן מטעמים סביבתיים מחזקת את אוהבי הנפט ומכחישי האקלים השמרנים (White, 2023). ארגונים סביבתיים עדיין סבורים שאותו איזון שהזכיר קרי לא מושג (Parry, 2023). תביעה שהוגשה לבית משפט פדרלי ניסתה לאתגר את האישור שניתן לפרויקטים, בטענה להתעלמות מסכנות סביבתיות

פוטנציאליות (Mindock, 2023). בדיקה של NOAA מ-2023 מעלה אפשרות ל"השפעה שלילית" על חיות הבר, אך לא לסכנה ממשית להן. בשלב זה נראה שהוויכוח על הטורבינות עתיד להימשך (The Maritime Executive, 2023).

(3) ידע, כוח וערכים: על מה נסוב הוויכוח?

מאמר זה מתמקד בפער שבין הקבוצה האקלימית לקבוצה האקולוגית שבתוך המחנה הסביבתי-ירוק. הסיבה לכך היא ששתיהן פועלות במוצהר למען הסביבה ונשענות על מדע בבואן להשפיע על קבלת ההחלטות. זאת, בניגוד לגורמים מקומיים, תושבים החסרים את הידע לגבי ההשלכות הסביבתיות האפשרויות או את הכוח להחליט; ולפוליטיקאים שמרנים, שלדברי קרי עומדים בניגוד עניינים בסוגיה. בחרתי לעקוב אחר הרטוריקה של האחרון, המפרידה בין אלו שטענותיהם על האיזון הראוי צריכות להישמע, ובין אלו שהאגידות שלהם לא רלוונטיות. הדבר יאפשר לי להרחיב את הדיון המדעי בחיפוש אחר פוטנציאל ל"קונצנזוס ירוק".

האסכולות המדעיות המתחרות - המחנה האקלימי והמחנה האקולוגי - ממסגרות את הדיון שלעיל ככזה שנסוב סביב ידע. מחד גיסא, האחרונים מאשימים את הראשונים בקמפיין דיסאינפורמציה (Oladipo, 2023), ומאידך גיסא, אלו משיבים בהאשמה בהמצאת מידע (White, 2023). אם ידע משחק תפקיד כה חשוב במאבק הציבורי על אודות הסוגיה, ברור שהדרכים ליצירתו ולשימוש בו צריכות להיות חלק מניתוח זה. למעשה, וכפי שאציג בהמשך, עלינו להבטיח שיהיה אובייקטיבי.

הממשל הפדרלי, חשוב לציין, נהנה מיחסי הכוחות הנוכחיים, שמאפשרים לו להמשיך בתוכניותיו: בתור גוף שלטוני, הידע שלו נוצר מתוך המערכת. לכן, הוא שולט במדע ש"נחשב", וסמכויותיו לפעול לפיו נובעות מהלגיטימציה המדעית של מוסדות פדרליים וסוכנויות ממשלתיות (Bocking, 2004). במילים אחרות, הידע שנוצר על ידי תומכי טורבינות הרוח מקבל יותר מקום בתהליך קבלת ההחלטות. לשם השוואה, מה שנותר לפעילים המתנגדים להקמת טורבינות הרוח הוא להפגין תחת הסיסמה "הקול של האוקיינוס" (Oladipo, 2023), שכן לבעלי החיים שבו אין קול בתהליך.

שני הצדדים בתנועה הסיבתית מסכימים שהיתרונות שמביאות איתן טורבינות הרוח צריכים להישקל מבחינה מדעית מול החסרונות. ועדיין, הם מתקשים למצוא את האיזון. הגם שאין ביכולתי לאמת את טענות הצדדים, אנסה להעמיק בגורמים לווידוי הנורמטיבי בדיון. העימות המדעי הזה רווי בערכים ובאינטרסים. כלומר, הווידוי בו איננו רק על עובדות. מדיניות שמבוססת על מדע מוזכרת לעתים כאידאל אליו יש לשאוף, אך במקרים רבים הפוליטיקה והמדע מתערבבים ומשפיעים זה על זה. הדבר נכון במיוחד כאשר מגוון עובדות זמינות כדי לתמוך בעמדות רבות וקשה לזהות קשר סיבתי ברור: זה הופך את הבחירה בעובדות לנתונה להטיות (Sarewitz, 2004). בכך אני מבין שהחלטות פוליטיות מושפעות מתוצאות מדעיות, אולם האחרונות נבדלות במקרים שבהן הן מבוססות על השקפות שונות - כמו השפעות האקלימיזציה. מסיבה זו כל צד מדעי יכול להציג למקבלי ההחלטות הפוליטיות את האיזון הראוי לטעמו, שנתמך על ידי הדיסציפלינה שלו.

טורבינות רוח, כמו מקורות אנרגיה מתחדשת אחרים, יוצרות מתח בין תומכי הקונספציה הסביבתית ובין מתנגדיה. מתחים ערכיים כאלו, מזכירים ברק ושני, מלווים כל דילמה של קיימות עתידית. אוכל רק לשער שקרב זה מוכרע לרוב בידי הצד שהמדע "שליו" זוכה לקדימות. דהיינו, כמו במקרה האמריקני, הצד שיש לו את הכוח הפוליטי ליישם את הידע שלו. כשהיא כלואה בין שני הקטבים הללו, האנושות עדיין לא נידונה לכליה. הספרות המדעית מספקת לנו מסגרת לעסוק בדיונים כאלו, בעזרתה ניתן לקוות שהתנועה הסביבתית תגבש סדר עדיפויות מוסכם.

(4) בעיה לא רגילה: מורכבות הדרך לפתרון

בעיה מדעית "טהורה" היא כזו הניתנת להגדרה, שיש גישות ברורות לעיסוק בה ובעלת פתרונות מוחלטים. לדוגמה, השאלה איזה מועמד בבחירות קיבל יותר קולות. כדי לפתור אותה נצטרך לספור את הפתקים ולהכריע. לעומת זאת, "בעיה סוררת" (wicked problem) קשורה יותר להיבטים חברתיים, לתכנון ולמדיניות ציבורית. ככזו, היא לא ניתנת להגדרה בקלות ואין דרך ברורה להגיע לפתרונה המוחלט (Rittel and Webber, 1973, pp. 160-161). להיפך, היא תלויה בשיפוט פוליטי ולכן כל פתרון לה יהיה זמני, עד לפתרון מחדש בידי תפיסה אחרת. הבדלי גישות כאלו יראו בפתרונות האפשריים "טובים" או "רעים", מכיוון שכאן בהכרח אין פתרונות "נכונים" או "שגויים".

בעיה סוררת טומנת בחובה שיקולים רבים, וכל כיוון אפשרי לפתרון מצריך מידע מהסוג שמתאים לו, כך שהיא מעגלית. תהליך החקירה של אפשרויות הפתרון הוא אינסופי, ויטתיים רק כאשר מגבלות חיצוניות כמו זמן ותקציב יחייבו זאת. בגלל סדר גודלה והיותה רב-תחומיות, כל פתרון לבעיה סוררת מביא

להשלכות בלתי ניתנות לביטול. לכן, במסגור זה קיים קושי לבחון פתרונות או להעבירם כלקח מפתרון שנוסה תחת נסיבות אחרות.

במקרה שהוזכר לעיל ניתן לראות כבעיה סוררת. ראשית, כי קרב ה"אקלים נגד אקולוגיה" בתוך התנועה הסביבתית הוא בעל השלכות על מדיניות ציבורית. הוא מעצב את דרכי הפעולה של ממשלות ומספק בסיס לשיפוטים ערכיים והחלטות פוליטיות בנוגע לסדר העדיפויות הסביבתי. הסוגייה האקלימית היא רק אחת מתוך שתיים עשר בעיות סביבתיות בהן דן ג'ארד דיימונד בספרו **התמוטטות** (2005), כך שמרחב הדיון רחב במיוחד. שנית, מפני שבעתיד החלטות יוכלו להתקבל אחרת, כשהעדיפויות ישתנו. למשל, האפשרויות לעצור פרויקטים לפני השלמתם; לעצור את פעילותם לכשיושלמו; ואפילו להרוסם. כמו כן, זוהי סוגיה מסובכת ומרובת פנים. שאלת האיזון בין צרכים אקלימיים ואקולוגיים כוללת בתוכה שאלות המשך, כגון בטיחות טכנולוגיות, המערכת החברתית-כלכלית שלנו ויחסי האדם עם כדור הארץ. כולן חשובות, אך הזמן לוחץ - החלטה צריכה להתקבל. בנוסף, גם טורבינה בודדת תשפיע על בעלי החיים, ואין ביטחון שהיתרונות שנמצאו בפרויקטים דומים במקומות אחרים ניתנים לייבוא.

לכן, ברור כי ה"אקלימיסטים", השולטים בכיפה, נושאים בחלק מהאשמה לעימות הפנימי בתנועה הירוקה עם ה"אקולוגיים". הם אלו בעלי הכוח, כשהידע שלהם והשיפוטים המבוססים עליו זוכים לקדימות. לכל הפחות, עליהם להקשיב לטענות המדעיות של הצד השני. ייתכן שצדקו ודבר לא היה משתנה; אך ייתכן שהממצאים שלהם בעייתיים, שהחקירה שלהם התעלמה או לא

ידעה על שיקולים נוספים, שהם אופטימיים מדי בגלל מקרה אחר ולא רלוונטי ושחלק מהנזק עוד לא ניתן לזיהוי.

(5) הדרך להתקדם: מחפשים קרקע משותפת

אנסה להציע לקובעי מדיניות כיצד להתמודד טוב יותר בעתיד עם דילמות דומות. הרעיון של פיילוט אמנם בעייתי תחת המסגור של בעיה סוררת, אך בעיני יש לו חשיבות אוניברסלית גדולה יותר מאשר הנזקים המקומיים הבלתי-הפיכים שהוא עלול לחולל. במקרה הנדון מעלה, הוא היה מאפשר חקירה נוספת ומעמיקה של ההשלכות על הסביבה המקומית. שכן, הבנייה של מאות טורבינות - מיזם חדש בארה"ב - עלולה להביא להשלכות לא ידועות: אלו עלולות להיות כבדות ומסוכנות ולגבור על שיקולים מתחרים, אם רק יחשפו. התקדמות הדרגתית שכוללת בחינה ביקורתית של התוצאות במגוון תחומים חשובים, יכולה לגשר על דרישות שני הצדדים ולאפשר פתרון חלקי. אגב, בישראל כבר נרשמה המלצה דומה מצד המשרד להגנת הסביבה, כפשרה שתאפשר להבין טוב יותר אם ואיך טורבינות רוח יכולות לאזן בין צרכים אקלימיים לאקולוגיים (קוריאל, 2022).

בצעד כזה אני מוצא שני יתרונות. הראשון, מבחינה תיאורטית הוא דר בכפיפה אחת עם הקווים המנחים של ברק ושני לאקלימיזציה פרגמטית (2022). הוא מאפשר ליהנות מיתרונות המענה לבעיות אקלימיות, מבלי להתמודד עם החסרונות של שגיאות מדידה בתהליך המדעי ושל התעלמות מפגיעה סביבתית אחרת. השני, במישור המעשי והחשוב יותר, הוא יכול להפחית את ההתנגדות לפרויקט האנרגיה החדש המגיעה מארגונים ירוקים-אקולוגיים ומדעניהם. שהרי, קונצנזוס לגבי מדיניות, כפי שציין מילטון פרידמן בניתוחו את ההבחנה בין מדע נורמטיבי

למדע פוזיטיבי, תלוי פחות בבסיס ערכי משותף ויותר בהסכמה על התממשות תוצאותיה (Friedman, 1966, pp. 5-6).

כאן רלוונטיות שתיים מהדרישות לאובייקטיביות במדעי החברה (Montuschi, 2014, pp. 124-125): האפיסטמולוגית - להגיע לתוצאות שלא מבוססות על שיפטים ערכיים; והמתודולוגית - להשתמש בתוצאות שמבטיחות תוצאות אמיתיות. האפשרות לדיון ציבורי הכולל ביקורת על אודות התוצאות המדעיות והערכים שבבסיסן, לצד מתן מקום לעוד סוגים של ידע שיהפכו את ההסבר המדעי לשלם יותר, הן דרך ריאלית להתמודד עם הדרישות המאתגרות. מפני שאובייקטיביות מלאה היא יעד שקשה להשיגו, יש חשיבות גם לעצם התהליך ובמסגרתו גם לוויון הערכים בין המדענים. מונטושי מזכירה במאמרה שהקביעה הערכית היא לעתים בלתי-נמנעת במחקרים מדעיים שעליהם מתבססת מדיניות. במקרה שלה, מדובר במודל לכלכלי לצמצום פליטות פחמן, שחייב לכלול התייחסות כלשהי לשיעור החיסכון של הציבור: כל החלטה לגבי רכיב זה - אם יוצג בצורה דסקריפטיבית לפי מעשי הציבור בפועל, ייקבע נורמטיבית לפי שיקולים מוסריים מסוימים או יעלה להצבעה בפרלמנט - מושפעת מערכים (Montuschi, 2014, pp. 131-132).

שינוי הדרך בה אנו "עושים" את המדע שלנו, ליבון המחלוקות, החתירה לקונצנזוס וההשתתפות הרחבה יהפכו אותו לבר-סמכא בעיני הציבור (Bocking, 2004). לדידי, הדבר אפשרי חרף המחלוקות הנורמטיביות בין אנשי האקלימיזציה ומתנגדיהם, וככל שאלו ישאפו להעמיק במשותף בחקר הבעיה. כך תיסלל הדרך לליכוד השורות ולחיזוק המאבק הסביבתי המשותף, ותיפגע הלגיטימציה של טענות שמרניות שביכולתן להצביע

באירוניה על נזק סביבתי אפשרי שמזכירים מי מהצדדים המדעיים.

(6) סיום

המקרה המדובר מייצג דיון על אופן ומידת האיזון בין בעיות שמגיעות מתחומים דומים. דרכי הסתכלות שונות על הבעיות הללו מחייבות איזון שונה בדמות מדיניות שונה. האתגר הוא שבבעיות סוררות לא ניתן לרדת ל"שורש העניין", ולא ניתן לספק להן פתרון פשוט ומהיר. אולם, הסתפקות בהגעה לקרקע משותפת עליה ניתן להסכים בדיון המדעי המורכב תאפשר פעילות מאוחדת ותועיל לתנועה הסביבתית כמכלול (Ellis, 1995). בדרך זו, מערכת פוליטית מכלילה שנותנת מקום למגוון קולות - פוליטיקה של "גם וגם", ולא של "או או" - עשויה למצוא פתרונות לבעיה הסוררת שיותר משתתפים יחשיבו תחת מסגור זה כ"טוב יותר". יובהר כי אין צורך, ואפילו לא שאיפה, להסכמה מלאה; עלינו רק לשנות את הדרך בה אנו מתווכחים. עקרון הפשרה נועד להדגיש את הדיון הפרגמטי, שבסופו החלטה שמתקבלת בשדה הפוליטי, ועליה ניתן להשפיע גם באמצעים דמוקרטיים.

לסיכום, התייחסתי במאמר זה לעימות בתוך התנועה הסביבתית לגבי פרויקט טורבינות רוח בחופי ניו ג'רזי. תיארתי את העמדות המדעיות של כל צד, וייחסתי את הפערים בין אנשי המקצוע לתופעת האקלימיזציה. נוסף על כך, השתמשתי במסגרת של בעיה סוררת כדי לעמוד על המורכבויות הכרוכות בקביעת סדר עדיפויות סביבתי, המעסיקות את מקבלי ההחלטות בסוגיה הנדונה. לבסוף, הצעתי שיטה קונסטרוקטיבית לשינוי המדע והפוליטיקה שלנו, כך שיינתנו מקום סביב השולחן ליותר עמדות

ויובילו ליצירה משותפת של פתרונות אובייקטיביים יותר,
ומסיבה זו, אני מקווה, מקובלים וטובים יותר.

רשימת מקורות

ברק, נ. ושני, ל. (2022). אקלימיזציה: מי אתה אקלים ומה עשית לסביבה שלי? **קריאות ישראליות**, גיליון 2, עמ' 1-13.

קוריאל, א. (2022, 18 ביולי). זנדברג על טורבינות הרוח בגולן:

"פתרון שיוצר בעיה אחרת - אינו אמיתי". *Ynet*.

<https://www.ynet.co.il/environment-science/article/bj3ovsgnq>

Bocking, S. (2004). Encountering Science and Politics. In *Nature's Experts: Science, Politics, and the Environment* (pp. 3-15). Rutgers University Press.

Diamond, J. (2005). *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. Viking Press.

Ellis, J. (1995). On the Search for a Root Cause: Essentialist Tendencies in Environmental Discourse. In *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*, ed. William Cronon (pp. 256-268). W. W. Norton & Co.

Friedman, M. (1966). The Methodology of Positive Economics. In *Essays in Positive Economics* (pp. 3-43). University of Chicago Press.

Mindock, C. (2023, October 18). Orsted offshore wind farm hit with lawsuit by New Jersey county. Reuters. <https://www.reuters.com/legal/government/orsted-offshore-wind-farm-hit-with-lawsuit-by-new-jersey-county-2023-10-17/>.

Montuschi, E. (2014). Scientific Objectivity. In *Philosophy of Social Science: A New Introduction* (pp.123-144). Oxford University Press.

New Jersey Plans to Restart Offshore Wind in 2024 After "Bump in the Road". (2023, December 1). The Maritime Executive. <https://maritimeexecutive.com/article/new-jersey-plans-to-restart-offshore-wind-in-2024-after-bump-in-the-road>

Oladipo, G. (2023, February 20). US protesters turn ire on wind farms to explain whale deaths - but where's the evidence? The Guardian. <https://www.theguardian.com/environment/2023/>

[eb/20/us-protesters-wind-turbines-whale-deaths
evidence.](#)

Parry, W. (2023, December 20). Wind farm off New Jersey likely to 'adversely affect' but not kill whales, feds say. AP News. <https://apnews.com/article/offshore-wind-atlantic-shores-new-jersey-noaa554891da8670f75e21042bbdad907797>.

Rittel, H. and Webber, M. (1973). Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences*, Volume 4, Number 2, pp. 155-169.

Sarewitz, D. (2004). How science makes environmental controversies worse. *Environmental Science & Policy*, Volume 7, Issue 5, pp. 385-403.

White, R. (2023, March 1). John Kerry Calls Out 'Disinformation Campaign' on Wind Turbines. Newsweek. <https://www.newsweek.com/john-kerry-disinformation-campaign-wind-turbines-1784346>

נשים קטנות: חירות ומחויבות

חברתית בפמיניזם

טל ארנברג

סטודנטית שנה ג' באוניברסיטה העברית

תקציר: כיצד יכולה התיאוריה הפמיניסטית לגשר על הפער בין מחויבותה לחירות האישה כיצור תבוני ובחירתן החופשית של נשים מסוימות בהקטנה עצמית? בעזרת בחינת סוגיה זו בהגותן של מרי וולסטונקרפט וסימון דה-בובאר, מאמר זה טוען שמכיוון שבחירתן האישית של נשים מסוימות, ובפרט של קבוצת נשים, בהכרח משפיעה על הנשים כולן, ישנה חובה לבקר חברתית בחירות שכאלו. ביקורת זאת תיעשה תוך שמירה על כבודן וחירותן של הנשים.

(1) מבוא

מעמדן החברתי של הנשים מאז ומתמיד היה רעוע, ואף שבשנים האחרונות הוא נמצא במגמת עלייה, השוויון בין המינים נראה רחוק ומבושש לבוא. ניתן להצביע על מגוון גורמים המשפיעים על מעמדן ועל היכולת המוגבלת של נשים, גם בעולם מתקדם, להגיע למימוש עצמי בכלל התחומים. נראה שכיום בעידן הליברלי, אין ספק שהאישה היא אדם תבוני ועצמאי בעל יכולת בחירה חופשית ועצמאית. במדינות דמוקרטיות, בהן לנשים יכולת לקבל החלטות עבור עצמן, נחשוב שהאישה בוחרת את פעולותיה בעצמה. אך האם כך הדבר? ואם כן, מדוע נראה שנשים עצמאיות בוחרות בחירות "מקטינות"? מהי ההשפעה של בחירות אלו על

שאר הנשים בעולם? וכיצד ראוי לנהוג כאשר אישה בוחרת בחירה שיש לה השלכות מזיקות כלפי נשים אחרות? ההבנה שכחברה אנחנו קשורות האחת בשנייה משליכה לא מעט על מעמד הנשים, ולכן השאלה כיצד ראוי לנהוג כלפי אישה אחרת שחושבת ובוחרת אחרת ממני, ובפרט כשהיא בוחרת בחירות "מקטינות", חשובה מאוד על מנת שנוכל להגיע לשוויון והגשמה לכל הנשים באשר הן. במאמר זה אדון בשאלות אלו בעזרת הגותן של מרי וולסטונקרפט וסימון דה בובואר, ואציג כיצד לדעתי ראוי לנהוג במקרים אלו.

(2) הבחירה להיות "האחר"

ההנחה שהאדם הוא יצור תבוני בעל יכולת עצמאית לקבל החלטות ולקחת אחריות על חייו נראית לרבים מאיתנו כמעט מובנת מאליה. האדם מקבל החלטות ופועל לפיהן מתוך הבנה כי לכל אדם אפשרות לבחון את העולם לפי השקפותיו, ובעקבות זאת להחליט החלטות משמעותיות בנוגע לצורה בה הוא רוצה לחיות את חייו, ומתוך הבנה כי האדם מסוגל להבחין בין טוב לרע, בין אסור למותר. כפועל יוצא מכך, האישה, בהיותה אדם, גם היא יצור תבוני שמסוגל להחליט החלטות ולבחור בחירות נבונות על הדרך בה היא רואה לנכון לחיות את חייה.

עם זאת, נראה כי על אף שהאדם הוא יצור תבוני, שמסוגל להבין את השלכות מעשיו ולהחליט החלטות תבוניות המשפיעות על חייו ועל חיי אחרים, הוא מחליט לא פעם החלטות שנראות לא תבוניות. למשל, אדם תבוני שמבין מהן ההשלכות והסכנות בנהיגה תחת השפעת אלכוהול, אך עדיין בוחר לעלות על ההגה ולנהוג למרות התוצאות ההרות אסון שהוא יודע שעלולות להיווצר ממעשה זה. גם נשים, בהיותן יצור תבוני וחושב המקבל החלטות, יכולות לבחור לא פעם בחירות שנראות לנו לא תבוניות

או לא רציונליות. אתמקד כעת בבחירותיהן של נשים בפעולות שנתפסות כמקטינות ואף משפילות, ואנסה להבין את המוטיבציה מאחורי אותן החלטות, וכיצד עלינו, כנשים, להגיב לבחירותיה של אישה אחרת הבוחרת להקטין את עצמה. זאת, תוך הבנה שבחירותיה של אישה אחת משפיעות באופן ישיר גם על כל אישה אחרת, וכתוצאה מכך גם עלי.

בתחילת המאה ה-19 החל "הגל הראשון של הפמיניזם", נשים החלו להיאבק לשוויון, ובעיקר עבור זכות הצבעה (רם וברקוביץ', 2006, ע' 325). לראשונה הייתה לנשים האופציה החברתית והפוליטית לצאת מהמשבצת הקטנה בה היו כבולות עד אז, לצאת מהבית ומחובת גידול הילדים, ולהשתתף במשחק החברתי, הפוליטי, בשוק העבודה ועוד. אך נראה שגם אז, בתחילת ניצני השחרור הנשי, היו אלו שבחרו להישאר מאחור, בחרו להישאר במשבצת הקטנה והמוכרת של הבית שלהן, של חובתן לדאוג לבישולים, לניקיונות, לבעל ולילדים, ולא להגיע לשוויון ואפשרות מימוש עצמי בכלל תחומי חייהן. בספרה **הגנה על זכויות האישה**, מכנה זאת הפילוסופית הפמיניסטית מרי וולסטונקרפט "כבוד מזויף" (1792/2010, ע' 28). לטענתה, נשים בוחרות להישאר מאחור מכורח ההרגל שלהן להיות מוחלשות וחסרות אמירה. הנשים הורגלו לכבוד המזויף המורעף עליהן, הורגלו להיות יפות, תמות, ובנות לוויה טובות. קל לנו לחשוב שנשים, יצור תבוני בעל יכולת חשיבה וקבלת החלטות, ימאסו בתפקיד זה. אך זה לא המצב.

האדם מעוניין בכבוד ואהבה (וולסטונקרפט, 1792/2019, ע' 66). ישנם מגוון דרכים להשיג זאת, אך וולסטונקרפט טוען שהאדם לעולם יבחר בדרך הקצרה כדי להשיג כבוד ואהבה אלו. לפיכך,

הדרך הקלה והמהירה של הנשים להשיג כבוד ואהבה היא הדרך המוכרת, הישנה. על הנשים מורעף לא מעט כבוד, גם אם מזויף, גם אם ניתן בעיקר ביחס למראה החיצוני וביחס לעדינותן ורגישותן ולא ביחס לאינטלקט שלהן או לחריפות שכלן. הכבוד הזה משרת את הגברים, אך גם את הנשים. וולסטונקרפט טוענת שהכבוד יינתן לאישה על יופייה, על היותה יצור מיני, יפה ומעורר אהבה. אותו כבוד יכול גם להתבטא בדרכים שונות, בהתאם לסטטוס החברתי ומבנה החברה הקיימת. הכבוד יכול להתבטא למשל בתחושת השייכות, תחושת הנראות במרחב החברתי-ביתי, התחושה כי מה שאת עושה הוא חשוב ותורם. ההרגשה כי היותך "אישה כשרה עושה רצון בעלה" (**השולחן ערוך**, סט, יב), יש בכך מספיק כדי לעורר כבוד, ואין כל סיבה שתציי לעשות דבר אחר. לפיכך, התשובה של וולסטונקרפט לשאלה מדוע נשים ממשיכות לבחור בבחירות המקטינות אותן ומצרות את צעדיהן, היא שזו הדרך הקצרה והיעילה ביותר מבחינתן להשיג את הכבוד והאהבה לו הן זקוקות.

אמירה זו עלולה להיראות כמרחיקת לכת, פטרנליסטית, ואף אנטי־פמיניסטית. הטענה כי נשים מקבלות כבוד מזויף שהוא "משכר" עד כדי כך שהן לא מסוגלות לחשוב בהגיון, מורידה מהיות הנשים יצורים חושבים בעלי תבונה ויכולת קבלת החלטות עצמאית. הטענה שקשה מאוד לשכנע אותן שזה מצבן, ושראוי שהן ילחמו בו מפחיתה אף היא ממעמדה של האישה כאדם תבוני, אם היא אפילו לא מסוגלת להבין שהמצב בו היא נמצאת הוא מקטין ומשפיל.

סימון דה בובואר, מהפילוסופיות הפמיניסטיות המוכרות והמשפיעות בהיסטוריה, טוענת בספרה **המין השני** טענה

מורכבת בנוגע לסוגיה הנידונה. הסוגיה העיקרית אותה דה בובואר מנסה לבחון בספרה היא "האם יש נשים?", מהו למעשה אותו הדבר שהופך אישה לאישה, כדבר נפרד מהגבר (1949/1971), ע' 3). בובואר לא חולקת על עצם קיומם של הבדלים פיזיים וביולוגיים בין גברים לנשים, אך לטענתה אין בהם מספיק כדי להצדיק את ההבדלים הקיימים בחברה בין המינים, ואין בהם מספיק כדי לקבועה את גורלה של האישה כאחר משל הגבר (1949/1971, ע' 7). לפיכך, בובואר מחפשת מהו אותו הבדל, מה מוביל לחלוקה בין גברים לנשים. אחת הטענות אותן בובואר מציגה היא שההבחנה בין גברים לנשים אינה סימטרית. כלומר, הגבר מייצג את הקוטב החיובי, בעוד האישה תמיד עומדת בהשוואה אליו. האישה היא השלילה וההגבלה של הגבר, והוא למעשה זה שמגדיר את האישה ביחס אליו. האישה היא ה"אחר" לעומת הגבר, כאשר אותו "אחר" הוא לרוב לא-חיובי (דה-בובואר, 1949/1971, ע' 6). בובואר מתרעמת ומנסה להבין מדוע האישה לא מתנגדת להגדרתה כ"אחר" - מדוע היא מקבלת זאת ולא נלחמת להגדרה עצמית? היא מספקת שלוש תשובות אפשריות לשאלה זו: (1) אין לנשים את האמצעים הדרושים לכך, אין לנשים את המודעות של "אנחנו" כקבוצת אינטרס משותפת (1949/1971, ע' 8); (2) האישה מרגישה את הקשר ההכרחי המחבר אותה לגבר, היא חיה איתו, קשורה אליו בקשרים משפחתיים, חברתיים וכלכליים כאלו ואחרים ולכן לא רוצה לצאת נגדו; (3) היא מפיקה סיפוק מהיותה "אחר" (1949/1971, ע' 10). לסטטוס קוו של תיוגה כ"אחר" יש לא מעט יתרונות עבורה, והתנגדות לו משמעותה ויתור על יתרונות אלו. קיים כאן סיכון כלכלי, וסיכון של החופש, כשלבסוף האישה תאלץ לקבוע את גורלה בעצמה, דבר שלא הייתה צריכה לעשות לפני כן.

המענה שנותנת כאן דה בובואר על סוגיית הנשים הבוחרות בחירה מקטינה מורכבת ונוגעת בכמה חלקים. התשובה השלישית דומה במהותה לתשובתה של וולסטונקרפט. כאמור, לפי וולסטונקרפט האישה מפיקה סיפוק, הנאה או כבוד מהיותה מוקטנת ומוחלשת ולפיכך בוחרת בחירות מקטינות ומחלישות. ואמנם, דה בובואר מציגה רעיון דומה אך אחר. לתפיסתה, המטרה של כל אדם באשר הוא, היא להגיע להתעלות. התעלות, להגדרתה, היא החופש של האדם להתוות לו דרך בעולם, מתוך שיקול דעת, ערכים ובחירה חופשית. לכן, יש לאפשר גם לנשים להגיע להתעלות. אישה יכולה להגיע להתעלות אם תבקש אותה, תדאק השפעות חיצוניות ותדבק במשימת ההתעלות. לפיכך, התנהגות שעשויה להיראות לנו מקטינה או משפילה, יכולה למעשה להיות הדרך של אותה אישה להגיע להתעלות, מאחר והיא לא תופסת בחירה זו כמקטינה אלא כמגשימה, ולא קשורה להיותה "אחר". אפשרות נוספת היא שהנשים בוחרות, בצורה מודעת, שלא לשאוף להתעלות, כלומר, איש לא מונע מהן אקטיבית להגיע לכך, אך הן בוחרות בנחות הקיימת במבנה החברתי הקיים, ולא מעוניינות בהתעלות. במקרה כזה נראה שיש הסכמה בין וולסטונקרפט לדה בובואר בסוגיית בחירת הנשים בחירות שנראות לנו מקטינות.

דוגמא עכשווית בנושא היא החברה החרדית והנשים החרדיות החיות בה. הציבור היהודי-חרדי הוא ברובו ציבור שמרן, מסוגר בתוך עצמו, עם נורמות חברתיות, תרבותיות וערכיות שונות מהציבור הכללי. לנשים בחברה החרדית ישנן נורמות הלכתיות, התנהגותיות ותרבותיות: החל ממה ללבוש, ועד להיכן לעבוד ולמספר הילדים הרצוי. יש שעשויות לראות במערכת החברתית

הזו ככלי להקטנה ודיכוי של האישה במסגרת מיושנת ושוביניסטית. יחד עם זאת, הניסיון מלמד שאם נשאל את הנשים החרדיות, חלק ניכר מהן ידווח כי הן מאושרות, שלמות עם מקומן, ובחרות להיות בו. הכבוד שלהן מושג באמצעות הכלים שנועדו להסתיר ולכסות אותן. הציבור החרדי בכללותו, ובתוכו גם ציבור הנשים החרדיות, מאושר ממצבו, שמח בחלקו, ובוחר להישאר במסגרת החברתית או הדתית, הנראית לרבים מאיתנו ככובלת (מלאך וכהנר, 2023).

(3) החובה לבקר את הבחירה להקטנה עצמית

השאלה כיצד ראוי להגיב למצב שכזה, בו אישה בוחרת בחירה שנתפסת בעיניי כמקטינה, היא שאלה נורמטיבית ומורכבת, ולא אשיב עליה באופן חד משמעי וערכי. בראש ובראשונה, אני סבורה כי מחובתנו לכבד כל אישה ולהניח כי היא עצמאית ותבונית, גם אם דרך התנהגותה זרה או "חשוכה" מבחינתנו. יש אנשים שיחשבו שמדובר באמירה שהיא כמעט בגדר קונצנזוס ובכל זאת חשתי בצורך לציין אותה. שכן, לעיתים, בשם קדמה ונאורות, אנשים ונשים נוטים להשפיל ולהתייחס בחוסר כבוד למי שחושב או חושבת אחרת מהם. אין לי כוונה כזו. במאמר זה אדון בפירוט על חובתנו להידבר ואף להתווכח עם אותה אישה, ובפרט עם קבוצת נשים, הפועלות בצורה מקטינה. אך אין זה אומר שלדעתי עלינו לאסור על פעולות מסוימות או להגחיק אישה החושבת ופועלת אחרת ממני.

לכל אישה הזכות לקבל החלטות על חייה ולנהוג כפי שהיא רואה לנכון. אך מה קורה במצב בו יש לדבר השפעה על נשים אחרות? השפעה עלי? לשאלה זו השלכות מדיניות רבות, שלא אתמקד בהן כעת, אלא אנסה להבין כיצד בחירה של אישה אחת עשויה

להשפיע על נשים נוספות מבחינה אישית, ואם אכן קיימת השפעה כזו, מהן ההשלכות שלה, וכיצד ראוי שאנחנו כנשים בחברה נגיב עליה. כאשר אישה בוחרת לנהוג בצורה מסוימת, בדוגמא שלנו אישה חרדית שבוחרת לנהוג תחת מערכת חוקים שמרנית ומגבילה, יש להתנהגות שלה השפעה ישירה על כל אישה. אם בהתנהגותה האישה הפרטית יכולה לדחוק את מעמדן הפוליטי והחברתי של נשים אחרות, ולהשאירן תחת הפטריארכיה, יש בכך דבר לא ראוי, ואף משפיל. אנשים עשויים לראות את האישה החרדית נוהגת בצורה מסוימת ולהניח שכל אישה אחרת גם יכולה וצריכה לנהוג כך.

כאשר אישה בוחרת באופן מודע בחירה מקטינה, כמו לשבת בירכתי האוטובוס, הדבר עלול לפגוע בי, שכן יכולה להיווצר ציפייה שגם אני אשב מאחור. באוטובוסים בערים חרדיות וודאי, אך ייתכן שהנורמה הזו עלולה לחלחל גם לערים ליברליות אחרות באמתלה של "סובלנות" או "קבלת האחר", מתוך רצון לכבד גברים חרדים שמתמשים באותו האוטובוס, או אפילו לכבד את הנשים שמבקשות לשבת מאחור. קבלת האחר מקטינה אותי. כאשר אישה חרדיה לא דורשת מקום סביב שולחן מקבלי ההחלטות, החלטה שיוצרת חוסר שוויון ייצוגי ומהותי בין גברים לנשים, אותה אישה נותנת לגברים הסובבים אותה להחליט לגבי חייה, מהרמה הפרטית, בהקשבה לרבנים, ועד לרמה הפוליטית. להחלטות אלו עלולה להיות השפעה גם על נשים אחרות. כשאנו לא רואות מספיק נשים בתפקידי הנהגה, כשאת המושכות לוקחים הגברים, באישורן והסכמתן של הנשים, יש בכך מסר ציבורי והפנמה של חוסר ייצוג נשי במרחב הציבורי. כאשר תגיעה אישה אחרת, וודאי אישה חרדיה אך לא בהכרח, ייתכן שימנעו

ממנה בצורה מודעת או שלא, לתפוס תפקידי הנהגה שונים. העובדה שיש נשים שבחרות לא לקחת חלק, להימנע מייצוג, פוגעת בשאר הנשים וביכולת לזעוק עבור ייצוגן, שהרי אם יש נשים שלא מעוניינות בייצוג, מדוע דווקא את כן צריכה? יש בכך פגיעה בנשים. יש בכך פגיעה בי.

בנימה אישית, כאישה שחיה בחברה דתית-שמרנית, הציפייה ממני לעיתים קרובות קשורה באופן ישיר להתנהגותן של חברותיי. האם אני יכולה לבחור להביא פחות ילדים או לא להביא ילדים כלל? האם אני יכולה לבחור לעסוק בעיסוק פחות "מקובל" בקרב נשים? מה ההשלכות האישיות והמשפחתיות הקיימות בבחירה שונה? העובדה כי יש נשים שבחרות לחיות תחת מערכת חוקים שמרנית ומגבילה משפיעה על נשים אחרות באופן ישיר, גם על נשים באותה החברה שמעוניינות לחיות אחרת, וגם על נשים שלא שייכות לאותה החברה. כתבתי שעלינו לכבד כל אישה בבחירתה, ואולם, אם בשם הפלורליזם לא נתווכח עם נשים שבחרות במערכת חוקים אחרת, נוביל לכך שנשים נוספות לא יצליחו להגיע להתעלות ולבחירה חופשית אמיתית, גם אם הן רוצות בכך, מאחר והחופש שלהן מוגבל בגלל בחירותיהן של אחרות.

אנסה לתת דוגמא נוספת; כאשר אישה, חופשית ועצמאית, בוחרת לעטות על עצמה לבוש חשוף מתוך רצון להעצמה אישית, להרגיש יותר טוב ולשמוח בגוף ובנראות שלה או מכיוון שקונבנציות חברתיות פטרנליסטיות של כוח לימדו אותה שכך ראוי או שכך תשיג יותר כבוד, הדבר משפיע עלי באופן ישיר. אם כלל הנשים ילבשו באופן חשוף, המראה של אישה מכוסה עשוי להיראות לא קונבנציונלי ולא "נשי". וכך, אותה אישה שבחרת

בלבוש חשוף מתוך עצמאות ובחירה חופשית, משפיעה באופן ישיר גם על הצורה בה אני וכל אישה אחרת נתפסת בחברה. אין בכך אמירה לא לאפשר לנשים להתלבש לפי בחירתן, או לא לאפשר לנשים חרדיות לחיות את חייהן כרצונן, אין כאן אמירה מדינית או חוקתית-משפטית. הנקודה היא שבחירותיה של אישה אחת (שלו רוב נובעות ממוסכמות ומנגנוני כוח שונים) עשויות להשפיע על אחרת. "האישי הוא הפוליטי" (Hanisch, 1970, pp. 76-77). לכן, מחובתנו להתייחס לבחירות הללו ולבקר אותן.

יש להבדיל בין מעשים קטנים יומיומיים של נשים פרטיות שהשפעתן קטנה יחסית, לבין מעשים משמעותיים המבוצעים על ידי קבוצה מאורגנת של נשים כמו בחירה חברתית במערכת חוקים נוקשה ומדכאת. כאמור, אני סבורה כי לבחירות של כל אישה יש השפעה על שאר הנשים, אך לבחירות של קבוצה של נשים יכולות להיות משמעויות הרסניות על קבוצת נשים אחרת. לפיכך ראוי בעיניי להתנגד לבחירות שנראות לנו לא נכונות. התנגדות יכול שתבוא לידי ביטוי בהידברות, בכתובת מאמר כנגד, בהפגנה, בפעילות חינוכית, בפעולת חקיקה, בהליך משפטי וכן הלאה.

שאלה רלוונטית שיכולה להישאל היא - מה ההבדל בין נשים לגברים בהיבט זה? הרי ממש כפי שבחירות אישיות של אישה משפיעות על רעותה, בחירותיו של גבר יכולות להשפיע על חברו. אין ספק שזוהי טענה נכונה. מעצם היותנו יצורים חברתיים אנחנו מושפעים האחד מהשני, וגם במקרה של גבר יכולות להיות לכך השלכות רבות. ואמנם, לדעתי, המצב במגדר הנשי הוא חמור יותר, זאת לאור נקודת הפתיחה החברתית הנמוכה מלכתחילה של נשים. כיום, למרות ההתקדמות הרבה שעברו הנשים בהיבט הזכויות שלהן, וגלי הפמיניזם ששיפרו משמעותית את מעמדן,

מרחב האפשרויות של האישה הוא מלכתחילה מצומצם משל הגבר, זאת לאור החסמים חברתיים והפוליטיים הקיימים בחברה. כאשר אישה מסוימת בוחרת לצמצם מרחב אפשרויות זה אף יותר, יש בכך השפעה קשה ועמוקה יותר על נשים אחרות, יותר מאשר השפעות חברתיות של קונבנציות גבריות. ביתר שאת כאשר קבוצה של נשים מצמצמת מרחב מצומצם זה בהקשבה והפנמה של נורמות חברתיות משפילות יש בכך פגיעה חמורה אף יותר.

לאור כל האמור, לדעתי, עלינו הנשים להבין כי אמנם האישי הוא הפוליטי, אך אינו מחייב. כלומר, עלינו להזדעק מול נשים הבוחרות בחירות מקטינות, עלינו להילחם על כך שמרחב האפשרויות שלנו, המוגבל מלכתחילה, לא יצטמצם אף יותר, עלינו לדרוש את מקומנו סביב שולחן מקבלי ההחלטות, וייתכן שעלינו לדרוש זאת גם עבור נשים אחרות, אף אם הן לא רוצות בו. יחד עם זאת, עלינו להבין כי אין כאן מחויבות. כלומר, המאבק הוא חברתי, הוא אנושי, בשם האחוה הנשית ובשם רצוננו לשוויון מלא, אך אין הוא אומר חקיקת חוקים שיחייבו את חברותינו הנשים לנהוג בצורה אחרת מאיך שהן רוצות. ממש כפי שנילחם שלא יחוקקו חוקים המקטינים את מרחב האפשרויות שלנו, כדוגמת חוק המחייב נשים לשבת מאחור באוטובוס, עלינו להילחם שלא יחוקקו חוק שינסה לכפות על חברותינו חופש מדומה, כחוק האוסר לבישת בורקה שנחקק בצרפת (הרמן, 2011). השינוי יגיע מהידברות, ממאבק על הערכים שלנו ועל כך שלא ירמסו אותם, אך בד בבד מתוך הבנה שאסור לנו לרמוס את זכויותיהן של חברותינו הנשים, גם ערכיהן נראים שגויים בעינינו. ההבנה כי לבחירות של קבוצת נשים יש השפעה דרמטית עלינו

יחייבו אותנו לפעול מולן, להתווכח בספרה החברתית, אך בד
בד יחייבו אותנו לפעול לכך שהן לא תפגענה בספירה הפוליטית.

(4) סיכום

לסיכום, במאמר זה דנתי במתח שבין היות האישה אדם תבוני
ועצמאי, לבין העובדה כי לעיתים נשים בוחרות בחירות מקטינות
ואף משפילות. דנתי בסוגיה לפיה בחירותיה של אישה אחת
משפיעה בצורה ישירה על כל אישה אחרת, ובפרט על ההשפעה של
בחירותיהן של קבוצת נשים על נשים אחרות, ושאלתי כיצד ראוי
שנפעל במקרים אלו. עלינו לזכור שהאישי הוא הפוליטי, ולכן
עלינו לעמוד על שלנו, להתווכח עם נשים אחרות הבוחרות
בחירות מקטינות, להפגין מולן, להידבר איתן, להבין את
ההשלכות של פעולותיהן ולצאת נגדן, זאת תוך שמירה על כבודן
ובחירתן של כלל הנשים, גם אלו החושבות אחרת מאיתנו.

רשימת מקורות

- הרמ"א. השולחן ערוך. סט', יב, הלכות כתובות
הרמן, ד', וניו יורק טיימס (11 באפריל 2011), **סערה בצרפת**
עם כניסת "חוק הבורקה" לתוקפו. הארץ.
<https://www.haaretz.co.il/news/world/2011-04-11/ty-article/0000017f-e8b8-d62c-a1ff-fcfb381d0000>
וולסטונקרפט, מ' (2010). **הגנה על זכויות האישה** (ל' נירגד, תרגום). הוצאת שלם. (המקור פורסם בשנת 1792).
מלאך, ג', וכהנר, ל' (2 בינואר 2023). **שנתון החברה החרדית 2022: שיעור הגברים החרדים העובדים - הגבוה ביותר זה 25 שנה**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
<https://www.idi.org.il/articles/47028>
רם, א', וברקוביץ', נ' (2006). **אי שוויון**. הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון.
de Beauvoir, S. (1971). **The Second Sex**. A Knopf. (Original work published 1949).
Hanisch C. (1970). The Personal is Political. In Shulamith Firestone (Ed.). **Notes from the Second Year: Women's Liberation** (pp. 76-78). Radical Feminism.

מטא-פולריזציה - שיח על קיטוב כגורם מקטב

עדן טל-חדד

סטודנטית שנה ג' באוניברסיטה העברית

תקציר: מאמר זה מבקש להציע השערה חדשנית אודות גורם אפשרי לקיטוב חברתי, על פיה עצם השיח התקשורתי והציבורי על תופעת הקיטוב מעצימים אותו. תחילה, מוצגת סקירה של הספרות המרכזית העוסקת בקיטוב חברתי ובגורמים להיווצרותו והחרפתו. בעזרת סקירה זו מוצגת היפותזת ה"מטא-פולריזציה", האפשרות שעצם השיח על הקיטוב מעורר רגשות מקטבים. לבסוף, מוצגת האפשרות ש"בועות אפסטימיות", בניגוד ל"תיבות תהודה" יכולות דווקא לצמצם את הקיטוב הרגשי על ידי הפחתת ה"מטא-פולריזציה".

(1) מבוא

מאמר זה עוסק בקיטוב חברתי, ובגורמים אפשריים להיווצרותו והחרפתו. אציע טיעון לפיו התקשורת והרשתות החברתיות הולידו גורם חדש לקיטוב - השיח על קיטוב. את התופעה הזו אני מכנה "מטא-פולריזציה", והיא טומנת בחובה הזדמנות לעשות שימוש בדפוסים שהכרנו כמעודדים קיטוב, דווקא על מנת להפחית אותו.

תחילה, אגדיר מה הוא קיטוב ואתאר את ההבחנה בין "קיטוב רגשי" ו"קיטוב בעמדות". לאחר מכן, אעמיק במרכזיותו של הקיטוב הרגשי ובהשפעות החשיפה לתקשורת ורשתות חברתיות

עליו כפי שהן עולות ממחקר שערך לוי בנושא (Levy, 2021). אבחן מתח שעולה ממחקרו של לוי ואציע את המטא-פולריזציה כהסבר אפשרי חדש ליישוב המתח הזה, אותו אדגים באמצעות סיפור מחיי היום יום. לבסוף, אנתח את המושג "בועות אפיסטמיות" ואת ההבדל בינן לבין "תיבות תהודה", על מנת לבחון כיצד, בהתבסס על ההיפותזה שתוצע במאמר, בועות אפיסטמיות יכולות דווקא להוות הזדמנות להפחתת הקיטוב הרגשי.

(2) בין קיטוב רגשי לקיטוב בעמדות

"קיטוב" הוא תהליך בו חברה מסוימת מתחלקת למספר קבוצות, שכל אחת מחזיקה בעמדות מנוגדות ביחס לנושא מסוים. עמדות אלו מרחיקות את הקבוצות מהמרכז; הן נעשות קיצוניות יותר ומאופיינות בהתעצמות ההתנגדות לקבוצה האחרת. תהליך זה, המתרחש סביב תחומים שונים כמו פוליטיקה, דת, חברה וכלכלה, מוביל להחרפת המחלוקות ולצמצום הקונצנזוס החברתי (Mason, 2018a, p. 13). במאמר זה, אשתמש בהבחנה של ליליאנה מייסון בין שני סוגי קיטוב: קיטוב רגשי וקיטוב בעמדות, אתמקד בקיטוב הרגשי ואבחן את ייחודו ואת האופן בו הוא מושפע מהרשתות החברתיות והתקשורת.

ראשית, נחدد את ההבחנה של מייסון בין שני המושגים. "קיטוב רגשי" (affective polarization) מתייחס לתהליך שבו חברים בקבוצות השונות חשים רגשות שליליים חזקים כלפי חברי הקבוצה היריבה. זהו קיטוב שמבוסס על שאלות רגשיות של זהות והזדהות, ולא דווקא על חילוקי דעות פוליטיים או אידאולוגיים. לעומת זאת, קיטוב בעמדות (attitudinal polarization) מתייחס להתרחקות העמדות הפוליטיות

והאידיאולוגיות של חברי הקבוצות השונות. מייסון מסבירה ששני סוגי הקיטוב הללו קשורים זה בזה ומזינים זה את זה: כאשר אנשים חווים קיטוב רגשי חזק, הם נוטים לאמץ עמדות פוליטיות קיצוניות יותר. לכן, אם נצליח להשפיע על הקיטוב הרגשי, יפחת נתח משמעותי מאוד מתופעת הקיטוב הכללי.

מייסון טוענת שקיטוב רגשי נוצר כאשר אנשים נקשרים לזהותם האידיאולוגית באופן עמוק עד כדי ניתוק מסוים מעמדותיהם בפועל או ממידת נחרצותן. במחקר שערכה, אשר הסתמך על מדגם לאומי ונתונים אודות החברה האמריקאית, חקרה מייסון את ההשפעות הרגשיות וההשלכות החברתיות של ניתוק זה. מהמחקר עלה שאלמנטים מבוססי הזהות של האידיאולוגיה מסוגלים להניע באופן מוגבר את הקיטוב הרגשי כנגד קבוצות המחזיקות באידיאולוגיות שונות. זאת אפילו כשאי-ההסכמה על הנושא איננה קיצונית. דוגמא בולטת לכך במציאות הישראלית היא ההשפעה של הזהות הדתית על שאלות אקטואליות בהיבטי דת ומדינה, כמו תחבורה ציבורית בשבת. ייתכן כי מכיוון שאני דתי, אתנגד נחרצות להפעלת תחבורה ציבורית בשבת ואפתח שנאה כלפי מי שקורא להתיר אותה, גם אם בפועל עמדתי בסוגיה מורכבת או מתונה. לפי מייסון, למרכזיותו של הרגש באידיאולוגיה המבוססת על זהות יש השפעה מכרעת על קונפליקטים פוליטיים (Mason, 2018b).

(3) השפעת התקשורת על הקיטוב הרגשי

התקשורת, הרשתות החברתיות והחשיפה המתמדת לתוכן חיזוני, מעצימות ומחדדות את הקיטוב הרגשי. ד"ר רועי לוי, חוקר כלכלה פוליטית ומדיה חברתית, ערך מחקר במסגרתו בחן האם צריכת חדשות התואמות את הגישה האידיאולוגית שלנו,

באמצעות הרשתות החברתיות, מחמירה את הקיטוב. הוא ביצע ניסוי שטח גדול והגיע למספר ממצאים משמעותיים. אתמקד בשניים מהם. הראשון הוא שחשיפה לחדשות בגישה הנוגדת את דעותיי ברמה האידיאלוגית, מפחיתה קיטוב רגשי, בהשוואה לחדשות תומכות-גישה. מסקנה בסיסית מממצא זה היא שיש לחשיפה לתקשורת השפעה ישירה על הקיטוב הרגשי. הממצא השני הוא שאין במחקר עדויות לכך שהנטייה האידיאלוגית של מהדורות החדשות אליהן נחשפים אנשים משפיעה על דעותיהם הפוליטיות (Levy, 2021, pp. 833-835). שני הממצאים האלו לכאורה סותרים אחד השני. מצד אחד התקשורת הנצרכת משפיעה על רגשות הצופה כלפי אלו המחזיקים בדעות שונות משלו, מצד שני היא עושה זאת בלי להשפיע על דעותיו.

ניתן להסיק מניגוד זה מספר מסקנות בנוגע להתגברות הקיטוב הרגשי בשנים האחרונות. לוי, כמו חוקרים רבים אחרים, מסיק שסביבת חדשות מקוטבת יותר עשויה להסביר חלקית את העלייה בקיטוב הרגשי בעשורים האחרונים. כלומר, הקיטוב לא נובע מהתוכן של החדשות, אלא מעובדה שאנחנו מלכתחילה צורכים תוכן חדשותי שתומך בגישה שלנו ולא נחשפים מספיק לגישות נגדיות. אני מבקשת להציע כאן זווית נוספת על פי מושג שאכנה "מטא-פולריזציה"; השפעת השיח על הקיטוב, על הקיטוב. כלומר, הקיטוב כן נובע מהתוכן של החדשות, אבל לא בהיבט של איזו עמדה מיוצגת, אלא מהעובדה שהחדשות בעצמן נותנות משקל רב לסיקור של הקיטוב עצמו. אדגים את הנקודה באמצעות סיפור שאירע לי בחודשים האחרונים וייתכן שיהיה משותף לרבים.

בקיץ האחרון החברה הישראלית חשה את תופעת הקיטוב בשיאה. סערת הרפורמה המשפטית התעצמה לממדים שטרם

הכרנו וטרגדיית השבעה באוקטובר טרם הגיעה וליכדה סביבה, גם אם זמנית, את חלקי העם. בערב זה נסחפתי לשיחה בין מספר נשים מרקעים שונים ובעלות עמדות שונות בתכלית בכל הנושאים שניתן להעלות על הדעת. שיח ער במיוחד התפתח בין שתי נשים - בארי וחלי. בארי, המשתייכת לצד השמאלי והחילוני של המפה הפוליטית, דיברה על השנאה העמוקה והקרע בעם שנוצר בעקבות המאורעות. חלי, מן הצד ההפוך במפה, ענתה לה בצורה כנה ובתמימות מפליאה - "על איזה קרע את מדברת? יש לנו דעות שונות אבל אני לא שונאת אף אחד, לא ידעתי בכלל שיש קיטוב בעם". חלי לא עיוורת, למיטב הבנתי, לכוונתה של בארי, וגם לא מכחישה את המציאות; כנהוג בחברה בה היא חיה, היא לא צורכת תקשורת כמעט בכלל. אין לה חשבון באף רשת חברתית והיא לא צופה באף ערוץ. חלי החזיקה בדעה מאוד ברורה לגבי כל הנושאים שדוברו ובתוכם גם הרפורמה המשפטית. דעה זו התגבשה, לטענתה, באמצעות "אנשים בסביבתה שהיא סומכת על דעתם". לא זו בלבד שעמדותיה וההכרה בכך שקיימות עמדות הפוכות בתכלית לא גרמו לה לשנוא אף אחד, אלא שהיא אפילו לא ידעה שזה הוביל לקיטוב כל כך עמוק בעם.

(4) השערה אודות ה"מטא-פולריזציה"

בחזרה לניגוד שחשפו ממצאי המחקר של לוי, אני רוצה להציע השערה לפיה חשיפה לתקשורת ולרשתות משפיעה על הקיטוב הרגשי; לא רק בגלל התוכן המוטה שלהם, לכאן או לכאן, או בגלל היעדר חשיפה לעמדות מנוגדות, אלא בשל הסיקור האינטנסיבי של הקיטוב עצמו. לטענתי, החשיפה לתקשורת ולרשתות מקטבת, בין השאר בגלל העיסוק הרב שלהן בקיטוב ובביטויים הממשיים שלו במציאות. העיסוק התקשורתי המתמיד בקיטוב, בקרע ובשנאה, אשר קיים בכל הפלטפורמות ללא קשר

לעמדותיהן, מעורר בעצמו רגשות שליליים, מעצים אותן ומפתח מעין "מחויבות" לקיטוב הרגשי. הצפייה בהתקוטטויות בכנסת, בהפגנות צד מול צד, ובגילויי קיטוב רבים אחרים, משפיעה על תודעת הקיטוב ומתחזקת אותה ללא קשר לנטיית הערוץ או העמוד אליו אנו נחשפים. במילים אחרות, יתכן כי חשיפה תקשורתית לקיטוב הולך ומעמיק בסוגייה מסוימת, יוצרת נטייה לאמץ עמדה נחרצת ביחס לאותה סוגייה. חשיפה לרגשות העזים שאותה סוגייה מעוררת, מעוררים צורך חברתי להזדהות עם אחד הצדדים גם אם אין לנו בהכרח עמדה אידיאולוגית נחרצת בנושא. לדוגמא, באמצעות שיתוף פוסט על הפגנה. כך, החשיפה לקיטוב העצימה את הרגשות שלי והגבירה את הקיטוב. מאורעות הרפורמה המשפטית והמחאה כנגדה יכולים להמחיש באופן מספק את הטענה. זוהי היפותזה אמפירית, שניתן לאשש מחקרית. מחקר מוצלח לבחינת הטענה יכלול חשיפה לתופעת הקיטוב תוך נטרול העמדה האידיאולוגית כמשתנה משפיע. כלומר, חשיפה לשיח על קיטוב ללא חשיפה לעמדות בנושאים המקטבים.

(5) על "בועות אפיסטמיות" ו"תיבות תהודה"

לאחר שבחנו את הגדרת הקיטוב הרגשי והיפותזה חדשה להשפעת התקשורת והרשתות החברתיות עליו, ארצה לבחון הזדמנות להפחית את הקיטוב הרגשי באמצעות התמקדות במטא-פולריזציה. לשם כך, אפנה לנתח את המושגים "בועה אפיסטמית" ו"תיבת תהודה".

ס'. תי נגוין (Nguyen) עוסק במושגים אלו ומדגיש את חשיבות ההבחנה ביניהם. על פי נגוין, "בועה אפיסטמית" היא מבנה חברתי אליו קולות רלוונטים מסוימים לא נכנסים, ייתכן

שבטעות. כלומר, זוהי מערכת סגורה שלא חודרות אליה עמדות חיצוניות. מנגד, "תיבת תהודה" היא מבנה חברתי אפיסטמי, במסגרתו קולות אחרים נותרים בחוץ באופן מכוון ואקטיבי, או חודרים לתיבה תוך מסגור שלהם כשקריים או מוטים מלכתחילה. תיבת תהודה מעצימה או מחזקת אמונות קיימות בתוך המערכת הסגורה ומבודדת את המשתתפים בה מהשקפות מנוגדות באופן מכוון. בתיבת תהודה הגישה למידע והאמנות היא כזאת שמאשרת את הדעות הקיימות ושוללת את אלו המנוגדות להן. כתוצאה מכך, מי שנמצא בתיבת תהודה פחות פתוח לרעיונות חדשים והופך ליותר מקוטב. בעוד בתיבות תהודה המשתתפים הובאו לחוסר אמון שיטתי בכל המקורות החיצוניים, בבעה אפיסטמית הם פשוט לא נחשפים למקורות אלו. (Nguyen, 2020, pp. 3-8)

לפי נגוין, ובדומה לטענתו של לוי, כאשר אנשים לא נחשפים למידע מגוון הם עלולים להפוך לפחות סובלניים כלפי דעות שונות, וקבלת ההחלטות שלהם עלולה להיות מושפעת מאמונות שגויות או מידע חסר. לטענת נגוין, שני המבנים החברתיים-אפיסטמיים מסוכנים לחברה ומגבירים את הקיטוב באופן דומה, אך באמצעות מכניזם שונה. בועות אפיסטמיות נובעות מבורות פשוטה לגבי דעות מנוגדות, הן נוצרות ללא תכנון וגם יחסית קלות ל"פיצוץ". לעומת זאת, תיבות תהודה נוצרות בצורה מתוכננת והן קשות לחדירה. אלו כמו אלו מחמירות את הקיטוב הרגשי - וזו בעיה שיש לפתור. נגוין מציג פתרון שונה עבור כל מבנה. לגבי בועות אפיסטמיות, הוא מציע "לפוצץ" אותן באמצעות חשיפה מתמדת למידע שונה ומגוון. באשר לתיבות תהודה, הדרך לפתרון מורכבת יותר והיא, בראייתו, העלאה הדרגתית ומתוכננת של האמון במקורות חיצוניים.

(6) בועות אפיסטמיות כפתרון לקיטוב

אני סבורה שההבדל בין תיבות תהודה לבועות אפיסטמיות חד אפילו יותר מכפי שמציג אותו נגוין. בעוד האקטיביות של תיבות תהודה הופכת אותן לארסיות ומגבירות קיטוב, אני רוצה להציע את הבועות האפיסטמיות דווקא כהזדמנות להפחתה או ריכוך של הקיטוב. בכדי לעשות זאת אתייחס למונח באופן מעט רחב יותר. בועה אפיסטמית לא חייבת להיות לכלול רק חשיפה לתוכן מצומצם שדומה לעמדות שלי ושל סביבתי, אלא היא יכולה לכלול גם היעדר חשיפה לחלוטין.

בחזרה לסיפור של חלי. ישנן קהילות, דתיות בדרך כלל, בהן החשיפה לתקשורת ורשתות חברתיות כמעט ולא קיימת. הפרטים בחברות הללו צורכים חדשות בעיקר מהרחוב או ממה שמספרים להם בבית. התקשורת לא מהווה מקור חשיפה לשום דבר. המבנה החברתי באוכלוסיות אלו הוא מין בועה אפיסטמית. אומנם מדובר במבנה מכוון, אך לגיشتי אין בו כוונה לעורר חוסר אמון במקור או בגישה מסוימת, אלא ליצור חוסר חשיפה כללי לכל מקור חיצוני. הסכנות בחברות הללו מובנות מאליהן. הסתגרות ובורות הן רק חלק מהתוצאות של חוסר חשיפה מוחלט למה שקורה בחוץ. לצד זאת, אני רוצה להציע כי יש בבועות אפיסטמיות מסוג זה היתכנות להשפעה חיובית על הקיטוב הרגשי של אותן אוכלוסיות, בשל ה"מטא-פולריזציה". אנשים החיים בבועה אפיסטמית, שלא מבוססת על תקשורת המונים כמקור המידע העיקרי, לא נחשפים לקיומו של הקיטוב בעוצמות בהן הוא נוכח בתקשורת המסורתית וברשתות. לפי ההיפותזה שהוצעה, זו עשויה להיות סיבה מרכזית לכך שהם חווים אותו פחות, מפתחים פחות רגשות שליליים כלפי המצב

הפוליטי-חברתי, וכלפי אלו המחזיקים בעמדות מנוגדות לשלהם.

(7) סיכום

במאמר זה הצגתי היפותזה לפיה השיח על קיטוב מעצים את תופעת הקיטוב. ניסוי או מחקר שיאמתו טענה זו יצטרכו לכלול התייחסות למשתנים נוספים ולבודד את מרכיב השיח על הקיטוב, ה"מטא-פולריזציה", על מנת לבחון מה רמת ההשפעה שלו לעומת ההשפעה של השיח המוטה בתקשורת, היעדר החשיפה לעמדות נגדיות ומרכיבים משפיעים נוספים. ייתכן שאנשים שלא צורכים תקשורת פחות מקוטבים מכיוון שהם נחשפים פחות לדעתם שלהם, אך אני סבורה כי להיעדר שיח על הקיטוב עצמו יש בכך חלק משמעותי. באמצעות מחקריה של ליליאנה מייסון, הצגתי את עמדתי בנוגע למרכזיותו של הקיטוב הרגשי בתופעת הקיטוב המודרנית. לאחר מכן הראיתי באמצעות מחקרו של לוי את הניגוד בין ההשפעה של התקשורת והרשתות על הקיטוב הרגשי, לבין העובדה שהיא לא משפיעה באופן משמעותי על העמדות שלנו בפועל. ניגוד שהצעתי לו מענה באמצעות תופעת ה-"מטא-פולריזציה": שיח על קיטוב כגורם מקטב. הצגתי את ההבדל בין בועות אפיסטמיות לתיבות תהודה כפי שמנתח אותו נגוין, ועמדתי על ההזדמנות שבבועות אפיסטמיות כפי שאני רואה אותה. לבסוף, הצעתי את הבועות האפיסטמיות כאמצעי להפחתת הקיטוב הרגשי.

המסקנה העולה מחיבור זה היא לא דרישה או הצעה לניתוק החברה מהתקשורת אשר עלולה ליצור אין סוף בועות אפיסטמיות מנותקות ומנוכרות זו מזו, שיתכן כי אין ביניהן קיטוב רגשי אך ספק אם הן יהיו מסוגלות לקיים יחד חברה סולידרית וצודקת. במקום זאת, אני מציעה לחשוב על הפחתה,

או לכל הפחות ריכוך של השיח על הקיטוב. בתקשורת, ברשתות וגם ביננו ביום יום. עמידה על תופעה שלילית במטרה להעלות אותה למודעות ולמצוא לה פתרונות היא דבר אחד, התמקדות עיקשת באותה תופעה, עלולה לטפח ולהעצים אותה.

רשימת מקורות

- Levy, R. (2021). Social Media, News Consumption, and Polarization: Evidence from a Field Experiment. *the American Economic Review*, 111(3), 831-870.
- Mason, L. (2018a). *Uncivil Agreement: How Politics Became Our Identity*. University of Chicago Press
- Mason, L. (2018b). Ideologues without Issues: The Polarizing Consequences of Ideological identities. *Public Opinion Quarterly*, 82(S1), 866-883.
- Nguyen, C. T. (2020). ECHO CHAMBERS AND EPISTEMIC BUBBLES. *Episteme*, 17(2), 141-161.

המבנה של מהפכות מדיניות: האתגר של אי-השוויון לפרדיגמת הצמיחה

פאני ליובין

סטודנטית שנה ד' באוניברסיטה העברית

תקציר: בעשורים האחרונים הולך וגובר השיח בקרב אקדמאים, ארגונים ממשלתיים וחוץ-ממשלתיים והציבור הרחב בצורך לעצב מדיניות כלכלית-חברתית חדשה שלא רק מתרכזת בצמצום עוני אלא גם בצמצום אי-שוויון. הסוציולוג מייקל סבג' טוען שמגמה זו היא בגדר עלייתה של פרדיגמה חדשה המתגרת את פרדיגמת הצמיחה השלטת. מאמר זה בוחן את טענתו של סבג' בעזרת המסגרת התיאורטית שהציע פיטר הול לבחינת שינויים פרדיגמטיים במדיניות כלכלית-חברתית. למרות שנראה שהפרדיגמה החדשה אותה מזהה סבג' אכן עונה על רבים מהמאפיינים שהציג הול, המאמר טוען שהיא לא הצליחה להפוך לפרדיגמה שלטת לאור העדר תמיכה פוליטית מספקת.

(1) מבוא

בספרו **חזרתו של אי-השוויון** (*The Return of Inequality*) טוען הסוציולוג מייקל סבג' (Savage) שהשיח המתנהל מאז תחילת המאה ה-21 בסוגיית אי-השוויון הוא בגדר עלייתה של פרדיגמה חדשה, פרדיגמת אי-השוויון. עלייתה של פרדיגמה זו מאתגרת את פרדיגמת הצמיחה הכלכלית ששלטת בעולם מאז סוף מלחמת העולם השנייה, בייחוד דרך ערעור על ההנחה שצמיחה כלכלית

היא המפתח לפתרון מגוון בעיות חברתיות וכלכליות כמו עוני. זאת לאור אי-הצלחתה של מדיניות צמיחה להביא לתוצאות הרצויות. במרכז הפרדיגמה החדשה ניצבת קריאת תיגר על "המלחמה בעוני", שהוגדרה כאחת ממטרות היסוד של הפרדיגמה השלטת. במקום זאת, פרדיגמת אי-שוויון "מסובבת את הטלסקופ" ומציעה להתמקד בעשירים ביותר ובאי-שוויון - בריכוז העושר בידיים של מעטים בראש הפירמידה החברתית.

לאי-שוויון פנים רבים הקשורים זה בזה, אך חיבור זה ינסה לבדוד את היבטיו הכלכליים ולבחון האם המעבר מהתמקדות בחקר העוני להתמקדות בחקר העושר מאותת על שינוי פרדיגמה, מפרדיגמת צמיחה כלכלית לפרדיגמת אי-שוויון, כפי שמזהה סבג'. לשם כך, איעזר במסגרת התיאורטית של פיטר הול (Hall) לבחינת תהליכי עיצוב מדיניות אותה הוא מכנה "פרדיגמת מדיניות" (policy paradigm). בהתבסס על ארבעה שלבים אותם מסמן הול כאינהרנטיים לשינוי פרדיגמטי, אבחן האם וכיצד התרחש השינוי הפרדיגמטי לו טוען סבג'.

(2) על פרדיגמות מדיניות

במאמרו "Policy Paradigms, Social Learning, and the State" מציע הול (Hall, 1993) לבחון תהליכי עיצוב מדיניות דרך מה שהוא מכנה "פרדיגמת מדיניות". פרדיגמת מדיניות היא מסגרת רעיונית - העדשה דרכה מעצבי מדיניות רואים את העולם, מתארים אותו בטרמינולוגיה המקצועית ומתמודדים איתו - וכזאת היא מחד מובנת מאליה ומאיך בלתי ניתנת לערעור. הפרדיגמה תוחמת את גבולות האפשרי והמותר במדיניות לא רק דרך שרטוט מטרות מדיניות והכלים שבהם יש להשתמש כדי

להשיג אותן, אלא גם דרך ניסוח הבעיות עמן המדיניות אמורה להתמודד.

תוך השוואה לפרדיגמות המדעיות שזיהה תומאס ס. קון, הול מציע להבחין בין שלושה סוגים של שינויי מדיניות: שינויים מסדר ראשון ושני מתייחסים למקרים של "עיצוב מדיניות נורמלי", כלומר שינויי מדיניות שמשמרים דפוסים קיימים של עיצוב מדיניות ולא מאתגרים את פרדיגמת המדיניות. מדובר בשינויים שגרתיים ושכיחים שנותנים מענה לבעיות שצצות בשטח, מיישמים כלים מארגז הכלים הקיים ומטופלים בעיקרם על ידי בירוקרטים ואנשי מקצוע, ללא התערבות של שחקנים פוליטיים. שינוי מסדר שלישי, מנגד, משקף תהליך של שינויים מרחיקי לכת שסוטים מדפוסים קיימים ומביאים לשינוי פרדיגמטי. שינויים מסדר ראשון ושני לא בהכרח מביאים לשינוי מסדר שלישי, ועיצוב מדיניות יכול להמשיך ולהתנהל כסדרו תחת הפרדיגמה הנתונה (Hall, 1993).

עבור שינוי מסדר שלישי ניתן לשרטט באופן סכמתי את השלבים הכרוכים בו (Hall, 1993). תחילה נצפה לראות עלייה במספר האנומליות - תופעות שמאתגרות את הקוהרנטיות של הפרדיגמה השלטת. כתגובה להצטברות של האנומליות, נראה עלייה בניסיונות ההתמודדות עמן בעזרת המדיניות הקיימת, ניסיונות שינחלו כישלון. הכישלונות יביאו להתערעות הסמכות של הפרדיגמה בקרב הדרג השלטוני והמקצועי, מה שיוביל לנדידת סמכויות לגופים אחרים. כל ההתרחשויות האלו יחד יביאו להתעצמות השיח הציבורי בסוגיה, בתיווכה של התקשורת. מכאן מחקר עצמאיים וגופים אחרים יתחילו לעסוק בסוגיה

במטרה למצוא לה פתרונות, עד שבשלב מסוים תתגבש אלטרנטיבה יריבה מרכזית, שתהיה הפרדיגמה הכי מפותחת וקוהרנטית. על הפרדיגמה האלטרנטיבית לא בהכרח תהיה הסכמה בקרב מומחים, והיא תצבור תמיכה בזירה הפוליטית והציבורית, עד אשר תאומץ על ידי הפוליטיקאים שבשלטון שיגדירו את הגוף החדש שמחזיק בסמכות להתנהל לפי פרדיגמה זו (Hall, 1993).

תוך כדי הישענות על השלבים אותם זיהה הול, אבחן האם וכיצד התרחש השינוי הפרדיגמטי לו טוען סבג'. הסקירה שאבצע תתרכז במחקר, בתיאוריה ובתמורות בשיח הציבורי והמקצועי בארה"ב ובאירופה במדינות מפותחות. התקופה בה אתרכז היא בין 2003, השנה בה פורסם מחקר חסר תקדים של הכלכלנים פיקטי וסייז על התפלגות הכנסה לפי עשירונים בארה"ב, ובין 2015 לערך, השנה בה פרסם הכלכלן אנתוני אטקינסון (Atkinson) את ספרו המקיף על מדיניות צמצום אי-שוויון.

(3) הפרדיגמה השלטת והאנומליות

בכדי לבחון את התרחשות השינוי הפרדיגמטי, ראוי להתחיל מהגדרת פרדיגמת הצמיחה. פרדיגמת הצמיחה היא מכלול של דיונים, תיאוריות וסטנדרטים סטטיסטיים במרחב הפוליטי, האקדמי והציבורי שרואה בצמיחה כלכלית תופעה רצויה, הכרחית ואינסופית. הביטוי נטבע בשנת 1972 על ידי הכלכלן הרמן דאלי (Daly), אך הפרדיגמה הייתה דומיננטית במחקר, במדיניות ובהלך הרוח הציבורי מאז סוף מלחמת העולם השנייה. הפרדיגמה מניחה שתוצר מקומי גולמי, תמ"ג, הוא המדד הנאות ביותר למדידת פעילות וצמיחה כלכלית. צמיחה, שנמדדת על ידי

התמ"ג, היא המפתח לפתרון מגוון בעיות חברתיות וכלכליות כמו עוני ואבטלה, ושצמיחה היא נרדפת, או לכל הפחות אמצעי הכרחי, להשגת מטרות חברתיות חשובות כמו רווחה ופיתוח. לבסוף, צמיחה היא אינסופית, כל עוד ממשלות נוקטות במדיניות הנכונה. בהתאם, צמיחה היא מטרת מדיניות מרכזית בה מחזיקות כל המדינות וכל המפלגות לאורך הקשת הפוליטית (Schmelzer, 2015).

במאתיים השנים האחרונות צמיחה כלכלית נקשרה אמפירית בעלייה דרמטית בתנאי החיים של מיליוני אנשים ובתחילת שנות האלפיים, באחוזי העוני הנמוכים ביותר שתועדו אי-פעם (Schmelzer, 2015). עבור פרדיגמת הצמיחה, עוני הוא סוגייה ציבורית, פוליטית, מדינית ומחקרית חשובה. "העניים ביותר" הם קבוצה חברתית מובחנת שאורח חיי המשתייכים אליה הם מושא של עניין ציבורי, ומאמצים רבים מופנים כדי לשפר את חייהם. הטרימינולוגיה שמנחה מחקר בגופי מדיניות כמו ה-OECD, קרן המטבע הבינלאומי והבנק העולמי מתמקדת בעוני, במאבק בעוני ובמיגור העוני (Wade, 2014).

אנומליה היא כאמור בהצטברות של בעיות שהפרדיגמה לא מצליחה להתמודד איתן באופן מוצלח בעזרת הכלים שבידיה ובאופן שעולה בקנה אחד עם התיאוריה ועם מטרות העל שלה. אתגרים לפרדיגמה השלטת החלו להופיע בגוף המחקרי, שמצא שהנחות היסוד של הפרדיגמה לא עומדות, או חדלו לעמוד, במבחן המציאות. מתחילת שנות ה-2000 החלו להצטבר ראיות אמפיריות לכך שמעבר לסף מסוים, גידול בתמ"ג לא תורגם יותר לשיפור ברווחה, ובפרט שגידול בתמ"ג לא הוריד את אחוז

האנשים הנמצאים מתחת לקו העוני (Schmelzer, 2015). הדבר לא פסח גם על גופים רגולטוריים. לדוגמא, בשנת 2014 הודיע האיחוד האירופי שהסיכון להיכנס למעגל העוני, ושאוז האוכלוסייה שנמצאת מתחת לקו העוני, עלו, ושהאיחוד לא מתקדם לעבר יעדי העוני שהוא הציב לשנת 2020 (Atkinson, 2015c). נתונים מהסוג הזה מצביעים על פער שנוצר בין התיאוריה שצמיחה מתמשכת תביא לצמצום העוני ולשיפור בתנאי החיים של רבים, לבין המציאות שבה צמיחה לא משיגה מטרות אלו.

אנומליה נוספת היא מתודולוגית ומחקרית. המחקר על עוני נקלע למבוי סתום - הוא נקרע בין הגדרה יחסית של עוני להגדרה אבסולוטית של עוני, ומצא עצמו ללא יכולת לשלב תפיסה תיאורטית רחבה עם דרישות פרגמטיות ספציפיות שהותיר את המדיניות שנשענת עליו במצב של אי-ודאות. (Savage, 2021a). כדי להגדיר מי הם קבוצת העניים ואת המשתייכים אליה בצורה מדויקת, נקבע בתחילת המאה ה-20 "קו העוני", שהשתכלל והתעדכן עם השנים. תפיסה יחסית ולא אבסולוטית של עוני, שהתגבשה בניסיון להרחיק שיפוטים מוסריים ממדידה של עוני, הובילה לכך שככל שמדינות התעשרו, קו העוני בהן עלה (Savage, 2021a). במובן מסוים, תפיסה יחסית של עוני הציבה את העוני בקונטקסט של אי-שוויון והסיטה אל האחרון את תשומת הלב של מדעני החברה.

כך החל אי-השוויון להתעצב בתור אנומליה בפני עצמה. כבר בשנות ה-80 החלו לצוץ מחקרים שהצביעו על עלייה עקבית באי-שוויון בארה"ב ובעולם לפי מספר מדדים שונים. אך התפנית

המשמעותית במחקר הייתה ב־2003, כאשר הכלכלנים פיקטי וסייז (Piketty and Saez) החלו להשתמש בשפה כלכלית חדשה של "עשירוני הכנסה" ומדדו לראשונה התפלגויות הכנסה בקרב האוכלוסייה בארה"ב מתחילת המאה ה־20. הם מצאו שבין השנים 1980-1940 הכנסות העשירון העליון בארה"ב ירדו ל־30%-35%, כאשר במחצית הראשונה של המאה ה־20 הן עמדו על 40%-50%. לקראת תחילת המאה ה־21, לאחר עלייה הדרגתית משנות ה־80, חזר העשירון העליון בארה"ב להחזיק בכמחצית מסך ההכנסה הלאומית, ורמת אי-השוויון חזרה להיות כפי שהייתה בתחילת המאה ה־20 (Savage, 2021c, p. 32).

(4) התמודדות הפרדיגמה עם האנומליות

לפי הסכימה של הול, בעקבות הצטברות של אנומליות שמאיימות על קוהרנטיות הפרדיגמה השלטת, תנסה הפרדיגמה להתמודד עמן תוך שימוש בכלי המדיניות הקיימים. כלומר, מדובר בריבוי של שינויים מסדר ראשון ושני שנחשבים לתהליכי מדיניות "נורמליים", ובמקרה הנוכחי מדובר במדיניות שמוכוונת לשכבות החלשות ביותר באוכלוסייה. הדעה שהדגש צריך להיות על מיגור העוני ולא על חלוקה מחדש או על אי-שוויון כללי המשיכה להוביל מעצבי מדיניות גם במאה ה־21, ול"המלחמה בעוני" המשיך להיות מקום קבוע ומכובד באג'נדה הפוליטית הלאומית והגלובלית (Atkinson, 2015c). מטרת העל של ארה"ב ומדינות האיחוד האירופי בשני העשורים האחרונים נוסחו כ-"מיגור העוני בקרב ילדים" ו"הפחתת מספר האנשים שחיים בעוני קיצוני". למרות זאת, המאמצים למיגור העוני לא הביאו לתוצאות הרצויות.

דרך ההתמודדות המרכזית של מדינות עם עוני הייתה ועודנה מדיניות רווחה שנשענת בעיקרה על מיסוי פרוגרסיבי ועל תשלומי העברה, שמטרתה להקל על העניים ביותר דרך השלמת הכנסה והפחתה במיסים (Atkinson, 2015a). היעילות של מדיניות רווחה מסורתית לסייע לעניים הוטלה בספק כבר בשנות ה-80 בארה"ב ובבריטניה, והנטל הכלכלי והבירוקרטי שלה על המדינה נמדד כגבוה מדי וכלא יעיל. אחד מהשינויים המרכזיים במדיניות המיסוי היה שמשנות ה-80, גובה המיסוי של העשירון העליון קטן פי שניים מ-70% ל-35% ומ-83% ל-40% בהתאמה (Atkinson, 2015a). שינוי מדיניות זה נבע לא רק מהרצון לצמצם את הסקטור הממשלתי, אלא גם מהרעיון המרכזי שמיסוי נמוך של העשירים ביותר יעודד השקעה שתביא ליצירת מקומות עבודה ולצמיחה של המשק כולו, באופן שיוציא רבים ממעגל העוני.

חרף מחקרים של גופים עצמאיים ושל גופי מדיניות מרכזיים כמו האיחוד האירופי, ה-OECD והקרן המטבע הבינלאומית, שהדגימו שהמדיניות הנוכחית לא מצליחה להשיג את מטרתה לצמצם את העוני, נראה שלא הונהגו שינויי מדיניות משמעותיים. אחד הגורמים לכך, על פי אטקינסון, הוא הניסיון של ממשלות להגיע לרמות נמוכות יותר של עוני ובמקביל לא לפגוע ברמות ההכנסה של האחוזונים העליונים, מה שניתן לפרש בתור היצמדות לתיאוריה שהנחתה את שינויי המדיניות של שנות ה-80 (Atkinson, 2015). בבחינת חמש-עשרה ממדינות ה-OECD, מוצא אטקינסון שחוץ מבשוויץ, רמות יותר גבוהות של עוני הולכות יד ביד עם רמות הכנסה גבוהות בעשירון העליון.

(5) התעצמות השיח הציבורי בסוגיה

השלב הבא בסכמה של הול הוא התעצמות בשיח הציבורי על הסוגיה. בשלב זה התקשורת משחקת תפקיד מרכזי משום שהיא הגורם שמקשר בין הציבור, הזירה המדעית-מחקרית, הפוליטיקאים ומעצבי המדיניות. בכוחה של התקשורת להדהד מחקרים שמצביעים ודעות שמצביעים על בעיות חברתיות ומבקרים את כישלונות הדרג המדיני להתמודד עם בעיות אלו. במקרה הנוכחי, נראה שסוגיית אי-השוויון עלתה לשיח הציבורי כתוצאה של שיתוף פעולה בין כלכלנים חוקרי אי-שוויון לבין עיתונות חופשית.

למרות ששיח מחקרי שהעיד על קיומן של אנומליות היה קיים כבר כעשור לכל הפחות, סבג' מצביע דווקא על שנת 2011 כשנת מפנה בשיח הציבורי בסוגיה. בשנה זו פרסם ג'וזף סטיגליץ (Joseph Stiglitz), כלכלן זוכה פרס נובל, את המאמר "Of the 1%, By the 1%, For the 1%" בכתב העת הפופולרי Vanity Fair. במאמר הוא טען שבעוד אמריקאים צופים כיצד אנשים במדינות אחרות נלחמים במשטרים דכאניים שאחראים לריכוז העושר בידיים של מעטים, בדמוקרטיה שלהם עצמם אחוז אחד מהאוכלוסייה מחזיק ב-25% מההכנסה הלאומית (Savage, 2021a). הייתה זו הפעם הראשונה בה סוגיית אי-השוויון הכלכלי זכתה לתשומת לב בשיח הציבורי, בהכרח בגלל העובדה שתשומת הלב הופנתה באופן חסר תקדים לעשירים ביותר, ולא לעניים. מה שעזר לטענתו של סטיגליץ לזכות בתהודה רחבה בקרב הציבור הייתה הישענותו על סטטיסטיקה תיאורית של עשירוני ההכנסה, שנשענה על השפה המחקרית של פיקטי וסאץ.

בשנים הבאות הביטוי "עשירוני הכנסה" יצא מהזירה הכלכלית-מדעית והשתרש בשיח הציבורי (Savage, 2021a). מספר חודשים לאחר פרסום מאמרו של סטיגליץ החל גל הפגנות Occupy Wall Street באחד מהמרכזים הפיננסיים הגדולים בעולם, שהתפשט בשנה שאחרי לקרוב לאלף ערים ביותר מ-80 מדינות (Wade, 2014). התנועה המפגינה אימצה את השפה המקצועית של הכלכלנים וטענה שהיא מייצגת את "99 האחוזים". סקרים שנעשו סביב אותן השנים מראים על העלייה במודעות הציבור בנוגע לסוגיה. נתונים של מכון המחקר האמריקאי הלא-מפלגתי Pew מ-2013 מצאו שבארה"ב, ללא תלות בדעתם בנוגע לאי-שוויון, 65% מהנשאלים ידעו להגיד שאי-השוויון הכלכלי בין עשירים לעניים גדל בעשור האחרון, ו-57% מאלו שענו כך ראו באי-שוויון גדל תופעה שלילית. 76% מכל הנשאלים הסכימו עם הטענה ש"כיום, זה מאוד נכון שהעשירים מתעשרים והעניים נהיים יותר עניים" (Stokes, 2013). המחקר גם מצא שברוב המדינות המפותחות יש מתאם בין רמת אי-השוויון הכלכלי במדינה לבין מידת הדאגה של הציבור בנוגע לסוגיה.

(6) חיפוש פתרונות

בדומה לסכימה של הול, השיח הציבורי הער בסוגיית אי-השוויון השפיע הן על גופים פיננסיים מרכזיים והן על מכוני מחקר. מהסקירה הקצרה מטה לא ניתן לקבוע אם צמחו מספר אסכולות רעיוניות שונות שהתנגדו לפרדיגמת הצמיחה, אך ניתן להגיד שלגופים ולחוקרים שכבר עסקו באי-שוויון, התווספו עוד מכוני מחקר או חוקרים מגופים כלכליים קיימים שהחלו להביע עניין בחיפוש פתרונות שונים מאלו הפרדיגמטיים. בשנת 2012, למשל, דירג הפורום הכלכלי העולמי בדו"ח הסיכונים השנתי שלו את

אי-השוויון הכלכלי בתור הסיכון הגלובלי השני בחשיבותו (Savage, 2021a). בנוסף, צוין בדו"ח שנתונים ממחקרים שונים בעולם מעלים שאזרחים ברחבי העולם מרגישים שרמת החיים שלהם במגמת ירידה ושהם לא מאמינים שבכוון של ממשלותיהם לשנות את המצב (Wade, 2014).

ב-2015 פרסם אטקינסון את ספרו *Inequality: What Can Be Done?*, הספר המקיף ביותר עד כה שדן במאפייני אי-השוויון הכלכלי בעשורים האחרונים ומציע חמישה-עשר צעדי מדיניות להתמודדות עם אי-השוויון (Atkinson, 2015b). גישתו נובעת מהאמונה שלמרות שאנחנו יודעים פחות או יותר את הגורמים שתורמים לאי-השוויון, אנחנו לא יודעים איזה משקל יש לכל גורם. לכן, אם ברצוננו להתמקד באי-השוויון, יש לנקוט בגישה הוליסטית שמכוונה מדיניות לגורמים שונים אך קשורים. כך למשל הוא מציע לא רק להרחיב את המיסוי הפרוגרסיבי, אלא גם לעצב מדיניות שמתחשבת בשינויים הטכנולוגיים בשוק העבודה, ומדיניות שמוכוונת לצמצום אבטלה בטווח הארוך.

(7) התגבשות פרדיגמה אלטרנטיבית והמאבק הפוליטי: מדוע

נבלמה עלייתה של אסכולת האי-שוויון

לשיטתו של הול, כדי שיקרה השלב האחרון ויושלם שינוי הפרדיגמה, הפרדיגמה האלטרנטיבית צריכה לזכות בחסות פוליטית, תמיכה מפלגתית, תוך אתגור משמעותי של הפרדיגמה השלטת. לדעתי, אסכולת אי-השוויון, למרות שזכתה לתהודה בקרב הציבור והשתרשה כתחום מחקר לגיטימי, לא הצליחה בכך. ניתן לדון במספר סיבות לכך, אחת מהן היא הירידה בכוח הפוליטי של מפלגות השמאל, התומכות המסורתיות בצמצום אי-

שוויון ובחלוקה מחדש. סיבה נוספת לפי סבג' היא התחזקות בעלי ההון בזירה הפוליטית בשני העשורים האחרונים, שטשטשה את הגבולות בין הזירה הפוליטית לעולם העסקי ושרשה עיצוב מדיניות שמוטה לכיוון העדפות האחוזונים העליונים באוכלוסיה (Savage, 2021b).

בעיניי, העלייה בתמיכה בימין הפופוליסטי היא גורם נוסף שהרחיק את אסכולת אי-השוויון מחסות פוליטית. הפופוליסטים פונים לרגשות ולתחושות של ציבור הבוחרים על ידי ראייה דיכוטומית של המערכת הפוליטית דרך חלוקתה לשני מחנות: "העם" - עמו הם מזדהים ואותו הם מייצגים, ו"אויבי העם" - אליטות, זרים, מהגרים ועוד. בדומה לפלוטוקרטים, מנהיגים של מפלגות פופוליסטיות לרוב בעצמם משתייכים לאליטה הכלכלית ולכן מעוניינים במדיניות שמטיבה עם העשירונים העליונים. גדרון והול (Gidron & Hall, 2017) טוענים שהמקור לתמיכה בימין הפופוליסטי הוא חרדה מעמדית - חשש מירידה במעמד החברתי, שמהווה הערכה סובייקטיבית של הפרט את מקומו בחברה ומתבסס על מצב כלכלי ועל אמונות תרבותיות. סקרי בוחרים הראו שאנשים שהצביעו לימין הפופוליסטי ביטאו חשש גדול הן מהחמרה במצבם הכלכלי והן מהתפתחויות תרבותיות, ולרוב לא השתייכו לעשירונים הנמוכים ביותר.

בעוד רבים ממעמד הביניים יכולים לראות באי-שוויון בעיה חברתית, האג'נדה של הימין הפופוליסטי מדברת לליבם של אלו שחוששים להחמרה במעמדם הכלכלי ורואים במדיניות צמצום אי-השוויון איום, ומשכנעת אותם לא לתמוך במדינות כזו.

העלייה באי-שוויון בהכנסה משנות ה-80 ולפחות עד 2006, באה בעיקר על חשבון ארבעת העשירונים התחתונים, בעוד שאר העשירונים המשיכו להחזיק באותו האחוז מההכנסה הלאומית מאז שנות ה-50 (Wade, 2012). ריכוז גובר של עושר בידי האחוזונים העליונים לא פגע בהם - עשרוני הביניים יכולים להרשות לעצמם לשמר רמת חיים מסוימת ואף לשפר אותה אודות ליכולת לקבל הלוואות, ומדיניות של הורדת מיסים קורצת לעשירונים הביניים גם אם בפרקטיקה היא מיטיבה בעיקר עם העשירים ביותר. אך מדיניות צמצום אי-שוויון נתפסת כמדיניות שנועדה לשפר בעיקר את מעמדם של העשירונים התחתונים, מה שמאיים על מעמדם של עשרוני הביניים - ונראה שלעשרוני הביניים, שנמצאים מעל ארבעת העשירונים התחתונים, יש מה לאבד. ניתן אף לטעון שהפרדיגמה השלטת הפכה את העשירונים התחתונים ביותר ל"זרים" של מעמד הביניים, בעוד לגמרי אפשרי שעשרוני הביניים קרובים באורח חייהם הרבה יותר לעשירונים התחתונים, בעוד האחוזונים העליונים הם שמנהלים אורח חיים אחר לגמרי.

(8) סיכום ומסקנות

בהתבסס על הסקירה הספרותית לפי חמשת השלבים ששרטט הול, ניתן לטעון מספר דברים על הישגיה של אסכולת אי-השוויון בעשור הקודם. היא הצליחה לספק הוכחות לקיומן של אנומליות שמערערות על הפרדיגמה השלטת, היא הצליחה להשתרש בתודעה הציבורית, היא הצליחה לעורר גופים כלכליים קיימים לעסוק בסוגיית האי-שוויון ולהביא להקמתם של גופי מחקר חדשים, והיא יצרה גוף מחקר יחסית עשיר שגם הגה פתרונות מדיניות שונים. עם זאת, היא לא הצליחה להתגבש כפרדיגמה

אלטרנטיבית שמסוגלת להיאבק בזירה הפוליטית בפרדיגמה השלטת. מבחינת מבנה המערכת הפוליטית, נראה שהאויב הפוליטי הכי גדול של אסכולת אי-השוויון הוא הימין-הפופוליסטי והפלוטוקרטי. ההתחזקות הפוליטית של קבוצה זו יוצרת מסורת של חפיפה בין כוח כלכלי לכוח פוליטי, ובהתאם מסורת של מדיניות שמוטה לכיוון העדפות האחוזונים העליונים באוכלוסיה. במקביל, האג'נדה הפופוליסטית שמדברת לחששות הכי גדולים של עשרוני הביניים הופכת את העשירונים התחתונים לעוד גורם שמאיים על מעמדם הכלכלי והחברתי. לצד הסכנות שנשקפות ממשבר האקלים, מהגירה המונית, מטרור ומהאטת הצמיחה הכלכלית, צמצום אי-שוויון הפך לסכנה נוספת שמאיימת על היכולת של ציבור רחב לשמור על רמת חיים מסוימת ועל מעמדו החברתי.

רשימת מקורות

- Atkinson, A. B. (2015a). Progressive taxation. In *Inequality: What can be done?* (pp. 179-204). Harvard University Press.
- Atkinson, A. B. (2015b). Shrinking the cake? In *Inequality: What can be done?* (pp. 243-262). Harvard University Press.
- Atkinson, A. B. (2015c). Setting the scene. In *Inequality: What can be done?* (pp. 9-44). Harvard University Press.
- Gidron, N. & Hall, P. A. (2017). The politics of social status: economic and cultural roots of the populist right. *The British Journal of Sociology*, 68(S1), S57-S84.
- Hall, P. A. (1993). Policy paradigms, social learning, and the state: the case of economic policymaking in Britain. *Comparative Politics*, 25(3), 275-296.
- Savage, M. (2021a). Introduction: What is the challenge of inequality? In *The return of inequality* (pp. 1-27). Harvard University Press.
- Savage, M. (2021b). Reinstating the time of politics. In *The return of inequality* (pp. 275-308). Harvard University Press.
- Savage, M. (2021c). Turning the telescope: The economic analysis of income distribution. In *The Return of Inequality* (pp. 31-52). Harvard University Press.

Schmelzer, M. (2015). The growth paradigm: History, hegemony, and the contested making of economic growthmanship. *Ecological Economics*, 118, 262-271.

Stokes, B. (2013). The U.S.'s high income gap is met with relatively low public concern. Retrieved December 25, 2023, From <https://www.pewresearch.org/short-reads/2013/12/06/the-u-s-s-high-income-gap-is-met-with-relatively-low-public-concern/>.

Wade, R. (2012). Why has income inequality remained on the sidelines of public policy for so long? *Challenge*, 55(3), 21-50.

Wade, R. (2014). The Piketty phenomenon and the future of inequality. *Real-World Economics Review*, 69, 2-17.

ניהול נכון של הוצאות הביטחון : מה ניתן ללמוד משינוי תפיסת הביטחון של ישראל בשנות ה-70 על כלכלת ישראל במלחמת "חרבות ברזל"?

אביה ליברמן
סטודנט שנה ג' באוניברסיטה העברית

תקציר: חיבור זה מנתח את הוצאות הביטחון של ישראל בשנים 1967-1989, ובוחר את השפעת השינוי ברמתן על צמיחת התוצר בישראל. נראה שהוצאות צבאיות גבוהות בהיסטוריה של ישראל סייעו בפיצוי על ירידה בביקוש הפרטי, ובכך הקטינו מחזורי עסקים. עם זאת, בטווח הארוך הוצאות ביטחוניות גבוהות פגעו ברמת ההון במדינה, הגדילו את הגרעון הממשלתי, ומנעו פיתוח של סקטור פרטי שאינו בטחוני, ובשל כך פגעו בצמיחת התמ"ג. ניתן ללמוד מכך שכיום, במלחמה המתמשכת, אחריות פיסקאלית ממשלתית ושיקום העוטף והגליל הכרחיים לשיקום המשק.

(1) מבוא

בחיבור זה אבחן את השאלה: כיצד ההוצאה הביטחונית הגבוהה של הממשלה משפיעה על שיעור צמיחת התוצר המקומי הגולמי (תמ"ג)? המוטיבציה הראשית לכתיבתי נובעת מהמלחמה

הנוכחית, שהובילה ותוביל להוצאות ביטחוניות גבוהות. ניתן אירועי עבר בהם ישראל הגדילה את הוצאות הביטחון שלה יכול לספק תובנות לגבי ניהול הוצאות המלחמה הנוכחית על ידי ממשלת ישראל, ואף להאיר על המלצות לדרכי פעולה שיעודדו צמיחה כלכלית בטווח ארוך.

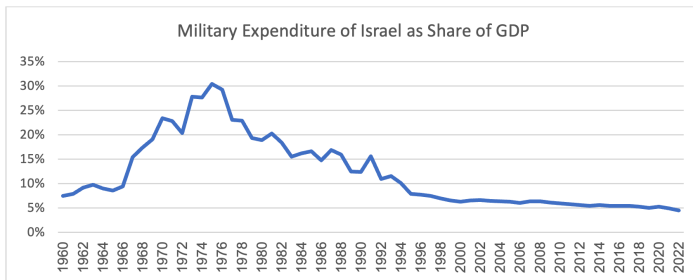
לשם כך, אנתח היסטורית את התנודות בהוצאה הביטחונית בישראל בשנים 1967-1989. בחרתי בשנים אלה שבהן מדינת ישראל שינתה את פרדיגמת הביטחון שלה: לאחר מלחמת ששת הימים ויום כיפור, שהגדילו משמעותית את ההוצאה הצבאית, החתימה על הסכמי קמפ דייוויד בין ישראל ומצרים בשנת 1978, והסכמי השלום שלאחר מכן, עד 1985, סימלו ירידה בסבירות למלחמות כוללות בין קואליציות של מדינות ערב וישראל (Congressional Quarterly, 1986). ירידת הסבירות למלחמה אפשרה לישראל להפחית באופן משמעותי את הוצאות הביטחון שלה. נוסף על כך, המעבר ממלחמות סימטריות למלחמות א־סימטריות במהלך שנות ה-80, שהתאפיינו בסכסוכים בין צה"ל לארגוני טרור, הוריד אף יותר את רמת ההוצאות הביטחוניות (Mintz & Ward, 1989, p. 524). מעבר זה הוא מוקד המאמר, ומאפשר לנתח את ההשפעות הכלכליות של ההוצאה הצבאית לפני ואחרי הסכם השלום עם מצרים.

אתחיל מלבחון את רמת ההוצאה הביטחונית של ישראל לאורך השנים ואנתח האם יש קשר בין שיעור צמיחת התוצר להוצאה הצבאית. לאחר מכן, אראה שההוצאה הצבאית משפיעה על רמת וצמיחת הכלכלה בדרכים שונות: על הסקטור העסקי, על יחס ההון-תוצר ועל האינפלציה. אבדוק האם ההשפעה של ההוצאה הצבאית על כל אחד מהגורמים הללו היא חיובית או שלילית.

לבסוף, אנסה לקבוע האם הפחתת ההוצאה הצבאית בישראל בשנות ה-80 סייעה או פגעה בצמיחה הכלכלית וברמת התוצר של המדינה, ואילו תובנות ממקרה הבוחן יכולות להכווין את המדיניות הפיסקלית של ממשלת ישראל כיום במהלך מלחמת "חרבות ברזל".

(2) רקע היסטורי ומחקרי

עד מלחמת ששת הימים ההוצאות הביטחוניות של ישראל, שכוללות את עלויות הצבא, ארגוני הביון שב"כ ומוסד, והמשרד לביטחון לאומי, היו פחות מ-10% מהתמ"ג. בין השנים 1967 ועד תחילת שנות ה-80, ההוצאות הכפילו את עצמן לכ-20% מהתמ"ג, והגיעו לרמות שיא של 30% מהתמ"ג בשנים 1973-1976 לאחר מלחמת יום הכיפורים (Central Bureau of Statistics of Israel, 2023). לאחר 1967, ההסלמה באיומים הצבאיים הגבירה את הצורך של ישראל בצבא גדול יותר ובציוד צבאי נוסף. המדינה החלה לייבא מערכות נשק, בעיקר מארצות הברית. במקביל, לאחר כיבוש הגדה המערבית ורמת הגולן, ישראל הפנתה חלק ניכר מתקציב הביטחון לתחזוקת השטחים הללו ולתשתית הצבאית (Central Bureau of Statistics of Israel, 2023). החל מאמצע שנות ה-80, בעקבות הסכם השלום עם מצרים וחזרה לסכסוך יותר מקומי, ההוצאה הצבאית ירדה לכ-5%. הסכם השלום, סיכויי השלום האזורי, תחושות סיום המלחמה הקרה והאמונה בסדר עולמי יציב יותר, הובילו את ממשלת ישראל בשנות ה-80 להפחתה משמעותית של ההוצאה הצבאית (Cohen, et al., 1996, pp. 341-342).

תרשים 1: מגמת חלקה של ההוצאה הצבאית כחלק מהתמ"ג בישראל (SIPRI, 2023)

מחקרם של יוסף זעירא ומיכאל סטרבצ'ינסקי בחן את הקורלציה של הוצאות הביטחון של ישראל עם הוצאות הביטחון של מדינות הסכסוך, כגון מצרים וסוריה, לצד גורמים אחרים כמו רמות מחירים וזמן. עד 1985, הייתה קורלציה קרובה בין ההוצאות הביטחוניות של ישראל ושל מדינות הסכסוך, אך לאחר 1985, קורלציה זו פחתה. כמו כן, עלה שלאחר 1985 הקורלציה בין הוצאות הביטחון לרמת המחירים גדלה, כלומר הצבא נעשה רגיש יותר למדד המחירים, והפך לחסכוני יותר. ממצאים אלה מצביעים על כך שלאחר 1985, החשש בישראל ממלחמה סימטרית פחתה, והוצאות הביטחון של מדינות ערב השכנות לא נתפסו עוד כאיום משמעותי. לאחר השלום עם מצרים, האיום הופחת ואפשר לישראל להיות קשובה יותר לרמת המחירים ולעלויות הביטחון (Bassat, 2002, pp. 61-63, 72-79).

נפנה עתה לבחון את הקשר בין הוצאות צבאיות לבין צמיחה כלכלית. לפי התיאוריה הקיינסיאנית, בטווח הבינוני עלייה בצריכה הציבורית מובילה לעלייה בביקוש לכסף, מה שמעלה את שיעורי הריבית ומפחית את הצריכה וההשקעות. כך, בטווח

הארוך, רמות התמ"ג מתכנסות לרמה המקורית. עם זאת, הוצאות הביטחון בישראל ירדו בהתמדה מ-15% מהתמ"ג ל-8.2% מהתמ"ג בין השנים 1982-1993, במקביל לצמיחה כלכלית מצטברת של כ-40%. עובדה זו מעוררת את השאלה האם עדיין קיים קשר בין משתנים אלו (Cohen, et al., 1996, pp. 341-342).

מחקרים שבוצעו שבחנו מדינות אחרות מציעות יחס הפוך בין הוצאה צבאית לצמיחה כלכלית. קשר זה יכול לבוא לידי ביטוי באופן עקיף דרך השפעות על אלמנטים כגון תעסוקה, השקעות וטכנולוגיה. הוצאה צבאית עשויה להוביל לצמיחה כלכלית בטווח הקצר אך עשויה לעכב צמיחה לטווח הארוך בשל הפחתת השקעות וחיסכון. עם זאת, המחקרים הקיימים מתמקדים בעיקר בקשר הישיר, בעוד שמעטים עוסקים בהשפעות העקיפות על התמ"ג (Broude, et al., 2013, pp. 37-38). על כן, אבחן את ההשפעות העקיפות של ההוצאה הצבאית על התמ"ג וננסה לקבוע האם השפעות אלו חיוביות או שליליות.

(3) השפעת ההוצאה הצבאית על המגזר העסקי בישראל.

במלחמת ששת הימים כבשה ישראל את שטחי סיני, הגדה המערבית ורמת הגולן. כיבוש השטחים הוביל לביקורת בינלאומית ולסנקציות, כדוגמת אמברגו נשק שהטילה צרפת על ישראל ב-1967, וביטול הסכם רכישת טנקים עם בריטניה ב-1969. בתגובה, אימצה ישראל מדיניות כלכלית מגננתית. בעוד שלפני המלחמה התמקדו התעשיות בייצור נשק קל, ארטילריה וטילים, לאחריה התעשיות הביטחוניות של ישראל החלו לפתח מערכות נשק מקומיות כבדות שיספקו אוטונומיה צבאית תוך הפחתת התלות בשווקים בינלאומיים וביבוא ביטחוני. ההתפתחויות הבולטות בתקופה זו כללו את יצירת טנק "מרכבה" ורובה

"גליל", לצד מל"טים ומטוסי קרב חדשים כמו "נשר" ו"כפיר"
(Labarge, 1998, p. 342).

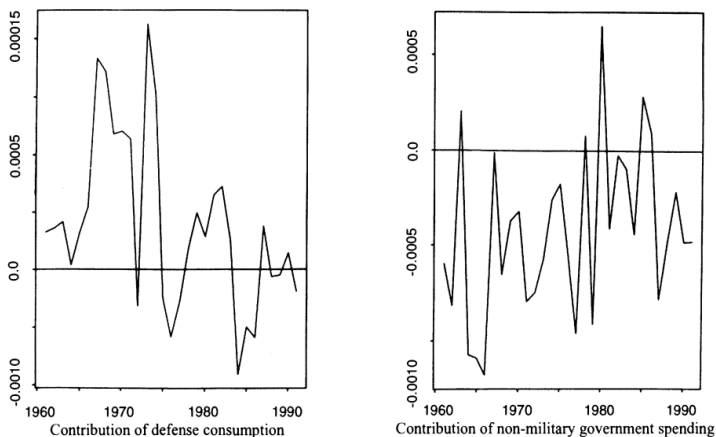
לישראל היו מספר יתרונות יחסיים שתרמו להתפתחותו המהירה של מגזר ביטחוני פרטי. הסתמכות רבה על אקדמאים הקלה על ההתאמה של טכנולוגיות מתקדמות למערכות נשק. כוח העבודה הזול יחסית בישראל באותה תקופה, בהשוואה למדינות המערב, תרם להפחתת עלויות הייצור. התאמת כלי נשק במיוחד לצרכים המקומיים שללה את הצורך בשינויים נרחבים במערכות מיובאות. הדרישה הגבוהה של צה"ל למערכות נשק אפשרה הגדלת והרחבת קווי ייצור, מה שהעניק לתעשייה יתרון לגודל. כמו כן, תעשיות ביטחוניות, במסגרת ארגוני גג ממשלתיים, מכרו מוצרים ישירות לצבא הישראלי בעלות הייצור, ובכך נמנעו מהוצאות נוספות שגבו יבואנים ומדינות זרות (Labarge, 1998, p. 344).

בין השנים 1965-1977 צמח מגזר התעשיות הביטחוניות בישראל ב-15%, ובפרט גדל סך הייצור התעשייתי ביותר מ-7.9%. כ-50% מהנשק שיוצר יוצא למדינות זרות, והפך את ישראל ממדינה הנשענת על יבוא ביטחוני לכזו שמייצאת יותר מהמיובא בתחום זה תוך עשור. עד 1988 דורגה ישראל בין עשרת יצואניות מערכות הנשק המובילות בעולם. כ-10% מכוח העבודה הלאומי עסקו בתעשיות הביטחוניות, כאשר 25% מעובדי המגזר התמחו בייצור נשק (Labarge, 1998, pp. p. 341-342, 345-349).

בחינה היסטורית של התעשיות הביטחוניות בישראל חושפת קורלציה ישירה בין צמיחתו והתכווצותו לבין צרכי הביטחון של הממשלה. מגזרים אלה נוטים להתרחב בתקופות מלחמה ולהתכווץ בתקופות של הוצאות צבאיות מופחתות. מחקר שנערך

על ידי כהן ועמיתים ב-1996 הראה שירידה בהוצאות הצבאיות הביאה ל"דיבידנד שלום" למדינת ישראל, שתרם לצמיחתה הכלכלית מאמצע שנות ה-80 ואילך. הרווח נבע מניתוב מחדש של ההשקעות הממשלתיות בתוך המגזר הפרטי, פחות אל הסקטור הביטחוני ויותר אל עבר סקטורים שאינם ביטחוניים. עקב כך סקטורים אלה צמחו ובעקבותיהם עלה התמ"ג לנפש (Cohen, et al., 1996, pp. 341-342, 345-349).

Figure 3. Estimated Contributions of Government Spending to Israeli Economic Growth, 1960-91 (percent change)

תרשים 2: השוואת תרומת ההוצאה הממשלתית הביטחונית וההוצאה הלא-ביטחונית לצמיחה בישראל בין השנים 1960-1991 (Cohen, et al., 1996).

מאז תחילת שנות ה-80 פחתה תרומת ההוצאה הצבאית לצמיחה הכלכלית הכוללת, בעוד שחשיבותן של הוצאות ממשלתיות שאינן ביטחוניות בטיפוח הצמיחה גדלה (Cohen, et al., 1996, pp. 345-346). המחקר מסביר שהפחתת ההוצאה הצבאית מילאה תפקיד מרכזי בצמיחה כלכלית ארוכת טווח על ידי עידוד

הזדמנויות להשקעה פרטית וציבורית במגזרים שאינם ביטחוניים. השינוי הזה הונע עקב התפוקה השולית הגבוהה שנצפתה במגזרים רבים שאינם ביטחוניים, במיוחד אלה שהיו בשלבי פיתוח ראשוניים, ביחס למגזר הביטחוני. השקעות ציבוריות ופרטיות במגזרים אלו הניבו תפוקות גבוהות יותר בהשוואה למגזר הביטחוני, שבו תחומים מסוימים נתקלו במגבלות טכנולוגיות ובמגבלות מימון, כמו למשל, הכישלון שנחלה התעשייה האווירית בפיתוח מטוסי ה"לביא" (Cohen, et al., 1996, p. 345).

מהמחקר עולה בנוסף שהשקעות ממשלתיות שאינן ביטחוניות הן בעלות השפעה כמעט מיידית על הכלכלה, ואילו השפעות ההוצאות וההשקעות הצבאיות מתבטאות באיחור של עד כארבע שנים. בטווח של חמש שנים ומעלה, שינוי זהה בהשקעות ביטחוניות וההשקעות הלא ביטחוניות צפוי להביא לצמיחה גבוהה כפליים באחרונות ביחס לראשונות (Cohen, et al., 1996, p. 345).

נושא מהותי נוסף שהשפיע על רמת היצרנות של מגזר הביטחוני הפרטי הוא נהירתם של קציני צבא בכירים לאחר פרישתם מהצבא להשתלבות במגזר הביטחוני. מפקדים בדימוס השתלבו בתפקידי ניהול בחברות ביטחוניות ובגופים ממשלתיים האחראים על הקצאת התקציב. האינטגרציה הזו אמנם הקלה על סנכרון בין צרכים צבאיים להתפתחויות טכנולוגיות, אך היא גם הביאה להומוגניות בכוח האדם. יתכן שהומוגניות זו הובילה להחלטות כלכליות שהושפעו מניגודי עניינים וקשרים אישיים, ולא משיקולים ביטחוניים וכלכליים גרידא (Mintz, 1985, pp. 11-12, 19-24).

לפיכך, הן בשל רמת תפוקה שולית גבוהה והן בשל ניקיון כפיים, עדויות אמפיריות מצביעות על כך שההשקעה המוגברת של הממשלה בתעשיות ובמגזרים שאינם ביטחוניים הניבה תרומה גדולה יותר לצמיחה בטווח הארוך. למעשה, ישראל קצרה "דיבידנד שלום" מהשינוי האסטרטגי בתפיסות הביטחון שלה.

(4) השפעת ההוצאה הצבאית על רמת ההון בישראל

השפעת ההוצאה הצבאית על רמת ההון בישראל היא היבט קריטי המשפיע באופן משמעותי על הנוף הכלכלי של המדינה, בעיקר במונחים של צמיחת התמ"ג. במונחים מאקר-כלכליים, התמ"ג הוא לרוב פונקציה של עבודה, הון וטכנולוגיה. לשיעורי צמיחה גבוהים מתמשכים, אין די בעובדים מיומנים ובטכנולוגיה מתקדמת בלבד; הזמינות של הון, לרבות מכונות ומבנים, משחקת תפקיד מכריע. בישראל יחס ההון תמ"ג נמוך יותר בהשוואה למדינות מערביות רבות, מה שמעיד על מחסור משמעותי יחסית בהון ביחס לגורמי ייצור אחרים (Zeira, 2021, pp. 92-92). זעירא קובע במחקרו שבשיווי משקל, הפירון השולי של ההון שווה לעלות ההון. עלות זו מורכבת משיעור הפחת, שיעור הריבית ושיעור רמת הסיכון. בעוד שהפחת הוא גורם קבוע בין מדינות, והריבית בישראל עומדת תיאורטית בקנה אחד עם הריבית העולמית, הגורם שנותר להשפיע על עלות ההון הוא פרמיית הסיכון (Zeira, 2021, pp. 337-339).

הטענה כאן היא שההוצאה הצבאית הגבוהה של הממשלה בין 1967 ל-1985 הייתה לאיתות לעולם על מצב ביטחוני לא יציב במדינה. כתוצאה מכך, משקיעי הון זרים חישבו פרמיית סיכון גבוהה כאשר בחנו השקעות בישראל, ודרשו ריבית גבוהה בהתאם. מכאן משתמע שבשל תפיסה של סיכונים הכרוכים

בהשקעה בישראל, כדוגמת הרס פוטנציאלי של מפעלים עקב פגיעת טילים, עלות ההון בישראל הייתה גבוהה יותר ביחס לעולם. למעשה, הוצאות צבאיות ממשלתיות גבוהות תרמו לעלייה בעלות ההון, וכתוצאה מכך יחס ההון לתמ"ג נמוך יותר בהשוואה למדינות אחרות. ליחס זה בתורו יש השלכות שליליות על עיכוב צמיחת התמ"ג לנפש בישראל.

(5) השפעת ההוצאה הצבאית על מחזורי העסקים בישראל

מסלול הצמיחה של ישראל נתון לתנודות סביב מגמת צמיחה יציבה יחסית, המכוננת במאקרו-כלכלה "מחזורי עסקים". למרות שיבושים מזדמנים, הצמיחה הכוללת של ישראל נותרה יציבה לאורך השנים, ובלטה לטובה בהשוואה למדינות אחרות. ב-60 השנים הראשונות להקמתה, ישראל הייתה עדה לשישה מחזורי עסקים בלבד, בעוד שארצות הברית חוותה עשרה מחזורי עסקים במהלך אותה תקופת זמן. ראוייה לציון במיוחד התדירות הנמוכה של מחזורי העסקים בישראל במחצית הראשונה של תקופה זו, עם שני מחזורים בלבד עד שנות ה-80. לאחר מכן, נתקלה ישראל בארבעה מחזורים נוספים, שכל אחד מהם נמשך זמן רב משמעותית מהשניים הראשונים (Zaira, 2021, pp. 175-176).

את הסיבה העיקרית לדפוס זה ניתן לייחס לאופי הסכסוך הישראלי-ערבי במחצית הראשונה של התקופה, המאופיין בלוחמה קונבנציונלית בין הצבא הישראלי לצבאות המדינות השכנות. מלחמות בתקופה זו התרחשו לעיתים רחוקות, נמשכו זמן קצר יחסית, והטילו הפסדים כבדים והוצאות כלכליות. ההוצאות הצבאיות הגבוהות, במיוחד בעקבות מלחמת ששת הימים ב-1967, הביאו לדרישות תקציביות ממשלתיות גבוהות.

דרישות אלו פיצו למעשה על ירידה בביקוש האזרחי, שמרו על רמה גבוהה של ביקוש למוצרים שונים ומנעו מהמשק להיכנס למיתון (Zaira, 2021, pp. 170-171).

בשנות ה-80, בעקבות הסכמי השלום עם מצרים, הסכסוך נצבע באופי אזרחי יותר, בסימן התקפות טרור במרכזי אוכלוסייה ישראלים. הטרור התרחש ברציפות לאורך תקופות ממושכות ללא מנצחים או מפסידים ברורים. בניגוד למלחמות קודמות שהגדילו את הביקושים במשק, קונפליקט א-סימטרי זה הפחית את הביקושים. תקופה זו של עימות הובילה להפחתת הביקוש לתיירות, להשקעות ולצריכה פרטית (Halevi, 1993, pp. 98-100). במקביל, ההוצאות הביטחוניות ירדו באופן משמעותי, דבר שתרם עוד יותר לעלייה בתדירות מחזורי העסקים והמיתון. כך למשל, האינתיפאדה הראשונה ב-1989 הייתה גורם מרכזי למיתון בישראל באותה שנה (Zaira, 2021, pp. 170-171). המסקנה מכך היא שהוצאות צבאיות גבוהות מילאו תפקיד בשימור הביקוש המוגבר במהלך מלחמות, במניעת ירידה בתוצר ובמניעת מיתון, ובכך הקטינו את עצימות מחזורי עסקים.

(6) השפעת ההוצאה הצבאית על רמת המחירים בישראל

התגברות הסכסוך ב-1967 האיצה את המשבר הפיסקאלי בישראל, והביאה להגדלת הגירעון הממשלתי. כדי לכסות את הגירעון הזה, בחרה ממשלת ישראל לממן כשני שלישי ממנו על ידי הגדלת החוב הלאומי. כלומר, על ידי לוויית כסף מאזרחים ובאמצעות השקעות. עם זאת, שלישי מהגירעון כוסה על ידי דרישה מבנק ישראל להדפיס כסף ולהשתמש ברזרבות הכסף הזר שלו. בין 1976 ל-1985 כמות הכסף במשק הישראלי גדלה ב-6% לשנה. הדפסת כסף זו הייתה גורם מרכזי שתרם לעליית מדדי

המחירים ולאינפלציה הגבוהה שחוותה בישראל במהלך שנות ה-70, והובילה בסופו של דבר להיפר-אינפלציה בשנות ה-80 (Weissbrod and L. Weissbrod, 212-215, 1986).

מנגד, אחד מהגורמים להצלחת תוכנית הייצוב בטווח הארוך היה הסכם השלום עם מצרים, שהפחית את ההוצאות הציבוריות והקל על הקטנת יחס החוב-תוצר של המדינה. כתוצאה מכך, הממשלה החזירה את אמון המשקיעים והציבור הישראלי, מה שאפשר ירידה בתשלומי הריבית הממשלתית (Bruno, 1986, pp. 380-384). שינוי שבתורו הפחית את הגירעון של הממשלה, מ-15% מהתמ"ג לפני 1985 ל-3% בממוצע מהתמ"ג לאחר 1985, ותרם ליישום "תוכנית הייצוב" של הממשלה לבלימת האינפלציה (Fischer & Orsmond, 2000, pp. 3-6).

חשוב לציין שהקורלציה בין ההוצאה הצבאית למדד המחירים לא ברורה לחלוטין. למדיניות הפיסקלית והמוניטארית של הממשלה למימון עלויות הביטחון היו תפקיד מרכזי בהשפעה על רמת המחירים. באותה תקופה בנק ישראל היה מוכפף לממשלה, דבר שאפשר לממשלה לחייב את הבנק המרכזי להדפיס כסף ולהשתמש ברזרבות מטבעות חוץ למימון הוצאות הביטחון. בעקבות המשבר האינפלציוני נלמד לקח, שהוביל לחקיקת "חוק בנק ישראל" ב-1985, שמונע עד היום מבנק ישראל להדפיס כסף לצמצום הגירעונות הממשלתיים (Maman & Rosenhek, 2007, pp. 268-269).

(7) מסקנות ודיון

מהניתוח מעלה עולה כי שלוש מתוך ארבע ההשפעות העקיפות של ההוצאה הביטחונית על התמ"ג בישראל הן שליליות. השוואת

השפעות כלכליות אלה אחת לשנייה, והגעה להכרעה סופית לגבי השפעת ההוצאות הביטחוניות על התמ"ג היא בעייתית מבחינה מתודולוגית. זאת בשל הקושי לייצר הערכות בכימות אמפירי של ההשפעות, ויכולת להוכיח סיבתיות מעבר למתאם. עם זאת, מכיוון שההשפעה החיובית של ההוצאה הצבאית במניעת מחזורי עסקים רלוונטית בטווח הבינוני בלבד, ניתן לטעון שבטווח הארוך הירידה בהוצאה הצבאית הציבורית מ-1978 עד 1989 אכן תרמה לצמיחה הכלכלית בישראל. מכאן, נובע קשר שלילי בין הוצאה צבאית לצמיחה כלכלית.

ענה נותר לשאול האם ניתן לאמץ את מסקנת מחקר זה למלחמת "חרבות ברזל". המלחמה המתחוללת כיום צפויה לפגוע בכלכלת ישראל. מוערך כי העלויות המלחמה יסתכמו בכ-200 מיליארד שקל. ברבעון האחרון של שנת 2023 בלבד רמת התוצר התכווצה ב-10%, דבר שהוביל לרמת לצמיחה אפסי (Fadlon & Klor, 2023). יתרה מכך, בניגוד למלחמות שכשגשת הימים ויום כיפור, התמיכה הכלכלית האמריקאית בתקציב הביטחון הישראלי נמצאת במגמת ירידה לאורך המלחמה (Arlosoroff, 2024). כלומר, ממשלת ישראל נאלצת להסתמך יותר על תקציבים מבית ולהגדיל את ההוצאה הביטחונית אף יותר. כאשר אנו בוחנים את ההשפעות שנבחנו לעיל בהקשר של מלחמת "חרבות ברזל", ראוי בעיניי להבחין בשני קווי דמיון מרכזיים.

ראשית, בהקשר של מלחמת "חרבות ברזל", יש לשים לב להשפעות ההופכיות הקיימות על המגזר הפרטי הבטחוני בישראל. מחד גיסא המתח הגיאוגרפי-פוליטי הגלובלי בין ארה"ב, רוסיה וסין גובר, הוביל לכך שהוצאות הביטחון הגלובליות עלו בשנה האחרונה ב-7% ביחס ל-2023 (SIPRI, 2024). מדובר בחלון

הזדמנויות עבור פירמות ביטחוניות ישראליות להתרחב ולהגדיל את יצוא מערכות הנשק לעולם (Quint, 2024). מאידך גיסא, החלטת בית הדין הבינלאומי לצדק הובילה לאמברגו נשק שהולך ומתרחב נגד ישראל מצד מדינות אירופאיות, לצד קולות גוברים בארה"ב להקטנת ההשקעה במגזר הבטחוני בישראל (Washington Post, 2024). מגמות אלה עלולות להגדיל את ההוצאה הביטחונית של הממשלה. זאת, כדי לפצות על הפערים בביקוש מחול ובייצוא, לצד רצון לפצות ולשפר פערים טכנולוגיים שהתגלו באסון השבעה באוקטובר (Reuters, 2023). ניתן ללמוד מהמחקרים שהוצגו לעיל שהעלות האלטרנטיבית הגבוהה של ההגדלת התקציבים למגזר הפרטי הבטחוני תנבע מאי ההשקעה בסקטור הפרטי, כדוגמת אזורי תעשייה בקרב הגבול, שלשיקומם תפוקה שולית גבוהה. כך, להערכת תפגע הצמיחה הפוטנציאלית של ישראל בטווח הארוך.

שנית, בדומה לניתוח שהציג זעירא על מלחמת ששת הימים ויום כיפור, ניתן לראות שאחת ההשפעות השליליות של המלחמה הנוכחית על רמת התוצר היא העלייה בפרמיית הסיכון. רק לאחרונה חברות דירוג אשראי בין לאומיות כמו S&P ו-Moody's הורידו את דירוג האשראי של ישראל (Moody's, 2024) מכיוון שהמלחמה מגבירה את הסיכונים הגיאוגרפיים של ישראל, לצד צפי להגדלת הגירעון הממשלתי ל-8%, בניגוד ל-6.6% שהוערכו לפני, וגדילת יחס החוב-תוצר ל-66% בשנתיים הקרובות, ביחס להערכה של 60% בשנה שעברה. הערכות אלה מובילות לכך שמוניטין להשקעות בישראל נפגע, דבר שישתקף בפרמיית הסיכון הגבוהה שמשקיעים זרים צפויים לדרוש מישראל (S&P, 2024).

כתוצאה מכך, הממשלה, ופירמות פרטיות ישראליות, יאלצו להציע ריביות גבוהות יותר כדי לגייס השקעות, ובכך חלק גדול יותר מתקציב המדינה יופנה לתשלום רביות ולא למטרות לאומיות כמו שיקום אזורים ותמיכה באזרחים שנפגעו מהמלחמה. מגמה זו צפויה לפגוע בתוצר לנפש בשנים הקרובות (Lavi, 2024).

לכן, ראוי ששרדי הממשלה שאמונים על המדיניות הפיסקאלית יתנהגו בצורה מאוזנת ומחושבת, ויפגינו תעדוף תקציבי גורף לטובת הוצאות המלחמה. בתוך כך, עליהם להסיט את מרב הכספים הקואליציוניים לטובת המאמץ המלחמתי כדי להגביל את אמון המשקיעים הבינלאומיים. כמו כן, יש לפעול לשיקום האזרחי והעסקי בנגב והגליל לא רק מכיוון שזו מטרה צודקת בפני עצמה, אלא גם מתוך הבנה פרגמטית ששיקומם הוא רכיב מהותי לצמיחה הכלכלית של ישראל לאחר המלחמה.

רשימת מקורות

Arlosoroff, M. " Does American aid save the defense budget? Opinions differ," The Marker, April 21st, 2024.

<https://www.themarker.com/news/2024-04-21/ty-article/.premium/0000018f-0090db32-a58f-fcb77aad0000>.

Ben-Bassat, A (2002). *The Israeli Economy, 1985-1998 : From Government Intervention to Market Economics*. The MIT Press

Broude, M. & Deger, S. & Sen, S. (2013). Defence, innovation and development: the case of Israel. *Journal of Innovation Economics*. 12. 37.

Bruno, M. "Sharp disinflation strategy: Israel 1985." *Economic Policy*, Vol. 1, no. 2, 1986.

Congressional Quarterly. *The Middle East*. Washington: Congressional Quarterly, 1986, 6th ed.

Defence Expenditure in Israel 1950-2020. Central Bureau of Statistics of Israel. 10.11.23.

<https://www.cbs.gov.il/en/publications/Pages/2022/defence20-e.aspx>

- Fadlon, T. & Esteban K. The Israel-Hamas War: Averting Another Lost Economic Decade. *INSS*. December 27th 2023. <https://www.inss.org.il/he/publication/war-economy>.
- Fischer, S. & Orsmond, David W. H. Israeli Inflation from an International Perspective. *IMF Working Paper* No. 00/178, 2000.
- Halevi, N. (1993). "Economic Implications of Peace: The Israeli Perspective." *The Economics of Middle East Peace: Views from the Region*. Cambridge/Mass.
- Cohen, J. S. et al. "Defense Expenditures and Economic Growth in Israel: The Indirect Link." *Journal of Peace Research*, vol. 33, no. 3, 1996.
- Labarge, Blair L. The Israeli Defence Industry: Limits To Growth?. *The Fletcher Forum*, vol. 12, no. 2, 1988.
- Lavi, B. S&P downgraded Israel's credit rating: "The war will continue throughout 2024. *Globes*. April 19th, 2024.

<https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=101477139>.

Maman, D. & Rosenhek, Zeev. The Politics of Institutional Reform: The "Declaration of Independence" of the Israeli Central Bank. *Review of International Political Economy*, vol. 14, no. 2, 2007.

Mintz, A. "Military-Industrial Linkages in Israel." *Armed Forces & Society*, vol. 12, no. 1, 1985.

Mintz, A. & Ward, M.D. The Political Economy of Military Spending in Israel. *The American Political Science Review*, vol. 83, no.2, 1989.

Moody's. Rating and regulatory. "Moody's Downgrades Israel's Ratings to A2, Changes Outlook to Negative; Concludes The Review," February 9th, 2024. <https://ratings.moodys.com/ratings/news/415081>

Quint, Yaakov. " Israel's defense industries must be privatized, the sooner the better," Ynet, May 23rd, 2024. <https://www.ynetnews.com/article/sjpjj63qc>

Reuters and CTech. Israel's tech sector could face disruptions after attacks, investors say. October 10th, 2023.

<https://www.calcalistech.com/ctechnews/article/b1iahq11ba>.

SIPRI Military Expenditure Database. SIPRI Stockholm International Peace Research Institute.

12.11.23. <https://www.SIPRI.org/databases/milex>

SIPRI. " Global military spending surges amid war, rising tensions and insecurity," April 22nd, 2024.

<https://www.sipri.org/media/press-release/2024/global-military-spending-surges-amid-war-rising-tensions-and-insecurity>.

Weissbrod, D., & Weissbrod, L. Inflation in Israel: The Economic Cost of Political Legitimation. *Journal of Social, Political and Economic Studies*, 11(2), 1986.

S&P Global. Israel Long-Term Ratings Lowered To 'A+' From 'AA-' On Heightened Geopolitical Risk; Outlook

Negative. April 18th, 2024.

<https://disclosure.spglobal.com/ratings/en/regulatory/article/-/view/type/HTML/id/3155269>

The Washington Post. What divestment from Israel can, and can't, accomplish. May 17th 2024.
<https://www.washingtonpost.com/opinions/2024/5/17/israel-divestment-south-africa-yale-endowments>.

Zeira, J. (2021). *The Israeli Economy: A story of Success and Costs* (Vol. 111). Princeton University Press.

ביקורת ספר | האם היציבות תציל את העולם? סקירה וביקורת של "פחות זה יותר" מאת ג'ייסון היקל

איתמר סלע

סטודנט שנה א' באוניברסיטה העברית

תקציר: המודעות ההולכת וגוברת לאפשרות של משבר אקולוגי חמור מובילה רבים לבחון מחדש את הסדר הכלכלי-חברתי הקפיטליסטי. מבין שלל הרעיונות לסדר כלכלי-חברתי חלופי בולט מושג ה-"degrowth", אשר זכה בשנת 2020 למין מניפסט בדמות ספרו של ג'ייסון היקל **פחות זה יותר: כך יציבות תציל את העולם**. מאמר זה הוא סקירה ביקורתית אודות ספרו של היקל. תחילה, מוצגת בחינה של הטענות המרכזיות בספר - הגדרת מושג ה-"degrowth", ההצדקה לאימוצו כבסיס לסדר כלכלי חדש בעקבות המשבר האקולוגי ו"צו הגדילה" שבסיס הקפיטליזם. בהמשך, המאמר מצביע על קושי מרכזי בספרו של היקל - חוסר היכולת לבסס קשר בין יציבות להדדיות. למרות קושי זה, ספרו של היקל דוחק בנו לחשוב באופן רציני יותר על "degrowth".

(1) מבוא - יציבות מהי?

הספר **פחות זה יותר: כך יציבות תציל את העולם** (*Less Is More: How Degrowth Will Save the World*) מאת האנתרופולוג הכלכלי ג'ייסון היקל יצא לאור בשנת 2020. את הספר ניתן לתאר כמניפסט על אודות מושג ה-"degrowth", או בתרגומו העברי "יציבות". לפי היקל, היציבות היא "[...] צמצום מתוכנן של צריכת אנרגיה ומשאבים, שנועד להחזיר את הכלכלה לאיזון עם העולם החי, באורח בטוח צודק ושוויוני" (2020/2022, עמ' 42).

ניתן לתאר את היציבות כגישה חברתית-כלכלית הוליסטית אשר מבקשת לנטוש את הצמיחה הכלכלית לשם עצמה, ולכונן סדר חברתי שידאג לרווחה האנושית ויעמוד במגבלות האקולוגיות של כדור הארץ. בביקורת זו אנסה להבין מה מוביל את היקל לאמץ מסקנה שנדמית כה רדיקלית ואעמוד על מקורות הזרם המחשבתי אליו משתייך. ראשית אבחן את טיעוני היקל באשר לנחיצותו של צמצום הצריכה עבור השגת חיים אקולוגיים ומאוזנים, וכיצד זה כרוך בזניחת הקפיטליזם והצמיחה הכלכלית. לאחר מכן, אראה כיצד היקל אינו מצדד רק ביציבות כלכלית "צרה", אלא יציבות הוליסטית ומהותית יותר, שמטרתה כינון חברה המתבססת על עקרונות של הדדיות במקום על שליטה. לבסוף, אצביע על פערים תיאורטיים בספר, בדגש על חוסר הבהירות בקשר בין היציבות המהותית והכלכלית, ואעמוד על האתגרים שנובעים מכך.

אדגיש כי היקל הוא לא הראשון להגות את מושג היציבות. הוא נשען בכתובתו על מסורת רעיונית קודמת, אם כי בתוספת זווית ייחודית משל עצמו. למעשה, ניצני תנועת היציבות המודרנית מצויים בקרב אקטיביסטים שפעלו נגד הגלובליזציה, הפרסום וצרכנות-יתר באירופה של תחילת המאה ה-21. בהמשך, התנועה התפתחה לזרם מחקר, אם כי הוא עודנו מבוזר ולוקה בחוסר אחידות רעיונית אשר משקף בין השאר את מגוון המסורות מהן צמח (Demaria et al., 2013, p. 195). דה מריה ועמיתים מזהים מספר מקורות עיקריים של היציבות: כלכלה אקולוגית, ביקורת הפיתוח המערבי, חיפוש אחר "החיים הטובים" במובנם העמוק, דמוקרטיה רדיקלית והתמקדות בצדק גלובלי וסביבתי (2013, עמ' 196-201). ניתן למצוא השפעות של כל אחד מן המוקדים הללו

בספרו של היקל, אך ניכר שהשאיפה לכינון "החיים הטובים" ורדיפה אחר צדק הם הבולטים ביותר.

(2) המשבר האקולוגי

בעוד היציבות מציעה לנו לצמצם את צריכת המשאבים, השיטה הכלכלית הרווחת מושתתת על צמיחה כלכלית מתמדת. אמנם המילה "צמיחה" מלווה בקונוטציות חיוביות, כך שקשה יותר להביע אליה התנגדות מהותית. בשל כך, אשתמש מעתה במונח הניטרלי "גידול" בהתבסס על התרגום המוצע בספר למילה "growth" (היקל, 2020/2022, עמ' 17). ההצדקה המרכזית של היקל לנטישת הגידול היא המשבר האקולוגי חסר התקדים שעומד בפני כדור הארץ. לשיטתו, המשבר אינו מתמצה רק בהתחממות גלובלית אלא הוא נרחב הרבה יותר, ונגרם בשל ניצול משאבים בקצב גבוה בהרבה מזה שבו מערכות כדור הארץ מסוגלות להתחדש. במדינות עשירות כגון בריטניה וארצות הברית, חריגה מ-"גבולות פלנטריים בטוחים" אלו קרתה כבר מזמן ורק ממשיכה להחמיר (היקל, 2020/2022, עמ' 104). חצייה זו גוררת תוצאות הרסניות אותן היקל מתאר בצורה מכמירת לב בספרו: קריסת המגוון הביולוגי, דלדול החמצן באוקיינוסים, בצורות קיצוניות והיעלמות מי התהום הם רק מעט מתוצאות המשבר.

תרחישים אלו מעלים תמריץ משכנע לצמצם את קצב צריכת המשאבים, אך אין זה ברור כיצד צמצום זה קשור בהכרח לנטישת הגידול הכלכלי. אמנם יש מתאם היסטורי בין קצב צריכת המשאבים החומריים לבין הגידול בתוצר העולמי, אך ניתן לחשוב על ניתוק בין השניים - כלומר, המשך הגידול הכלכלי ללא

גידול בקצב צריכת המשאבים (היקל, 2020/2022, עמ' 100). היקל ביקורתי מאוד כלפי גישה זו, המכונה לעתים "צמיחה ירוקה". הוא טוען שגידול מעין זה פשוט אינו אפשרי באופן לאור עובדות אמפיריות - קל וחומר לא במהירות הנדרשת כדי למנוע את ההשלכות החמורות ביותר של המשבר האקולוגי (היקל, 2020/2022, עמ' 129).

ניתן לפתור חששות אלו בהסתמכות על טכנולוגיה עתידית, בתקווה שזו תצליח ליעל את אופן השימוש במשאבים ברמה כזו שתאפשר גידול כלכלי ללא צריכת משאבים נוספים. אך היקל מזהיר גם מהסתמכות יתרה על "פתרונות קסם" מעין אלו, כגון מנגוננים ללכידת פחמן. אף אם באורח פלא מנגוננים אלו יצליחו ללכוד את כמות הפליטות האדירה שתיגרם מהמשך הגידול הכלכלי, הם לא יצליחו לפתור את יתר רבדיו של המשבר האקולוגי (היקל, 2022, עמ' 126). היקל מציג בעיקשות את חוסר ההלימה האמפירי שבין גידול כלכלי מתמיד לבין אורח חיים בר קיימא, בייחוד בטווח הזמן הקצר שנוותר לפעול בו כדי להימנע מההשלכות ההרסניות ביותר של המשבר האקולוגי. מעבר לכך, הוא מספק הצדקה מהותית יותר עבור היציבות: כגישה ששמה במרכז את הרווחה האנושית ואת הקיום המאוזן עם הטבע, היציבות היא אנטי-תזה לשיטה הכלכלית הרווחת, שלדעת היקל הרסנית מיסודה. באותה מידה שמשבר האקלים הוא רק חלק אחד מתוך משבר אקולוגי גדול יותר, גם משבר אקולוגי זה הוא חלק ממשבר גדול הרבה יותר - משבר הגידול וההתפשטות.

(3) משבר הגידול

על מנת להבין כיצד להיפטר מהכרח הגידול המתמיד, היקל מבקש להתחקות אחר שורשיו. את התפשטותו הוא מתארך למאה ה-16, תקופה בה התרחשו לטענתו שתי תופעות היסטוריות שהשפיעו זו על זו: התבססות השיטה הכלכלית הקפיטליסטית והתקבעות תפיסת ההווה הדואליסטית. היקל מתאר את הקפיטליזם כשיטת ייצור המבוססת על צבירת הון רק על מנת להמשיך ולהגדילו, המכונה על ידיו "צו גידול". הקפיטליזם השתלב היטב עם הדואליזם בגרסתו של הפילוסוף דקארט, אשר ראה הפרדה בסיסית בין ה-"חומר" שממנו עשוי העולם לבין ה-"רוח" שהיא נחלתם הבלעדית של בני האדם (היקל, 2020/2022, עמ' 73). הפרדה זו מאפשרת לראות בכל מה שחיצוני לאדם כ-"טבע" שניתן לנכס ולהכניע. זאת בניגוד לתפיסת ההווה שהייתה רווחת לדברי היקל עד לאותו הזמן - התפיסה האנימיסטית, אשר מניחה תלות הדדית בין כל מרכיבי העולם הטבעי (היקל, 2020/2022, עמ' 224).

היקל מזהה את הניכוס או ה-"לקיחה בחינם" של הטבע כמרכיב הכרחי עבור הקפיטליזם, כבר משורשיו בתחילת העת המודרנית (היקל, 2020/2022, עמ' 78). כתוצאה משינויים דמוגרפיים פתאומיים במאה ה-14, איכרים אירופיים זכו לכוח מיקוח מוגדל מול בעלי האחוזות הפאודליים. בכך הצליחו להגדיל את שכרם ולתבוע אוטונומיה רבה יותר על עבודתם, בין השאר ביצירת שטחים משותפים לחקלאות ומרעה (היקל, 2022, עמ' 53). בעלי האחוזות הגיבו לכך בתהליך הנקרא גידור, שכלל העברת שטחים משותפים לידי ידיים פרטיות (היקל, 2020/2022, עמ' 55). תהליך ניכוס דומה התרחש בעת הקולוניזציה של יבשת אמריקה וסחר

העבדים הטרנס-אטלנטי; משאבי טבע ועבדים נבזזו מיבשות שונות על מנת להגדיל את ההון האירופי (היקל, 2022, עמ' 60). לדעת היקל, ניכוס זה ממשיך גם בימינו, כאשר מדינות עשירות מנצלות משאבי טבע של מדינות עניות כביכול בשם פיתוח. דומה, אם כן, שהניכוס מהווה רכיב מבני ביסוד הקפיטליזם, מונחה על ידי צו גידול מתמיד (היקל, 2020/2022, עמ' 94). אף אם תצליח הכלכלה להפסיק את ניכוס הטבע, צו הגידול יכריח אותה לנכס משהו אחר - בין אם יהיו אלה משאבים מן החלל החיצון, או כמות הולכת וגוברת של משאבי הפנאי והרווחה של האדם.

היקל מציג טיעונים משכנעים לגבי ההרסניות הטבועה בקפיטליזם, אך בכך הוא אינו מבטיח שכלכלת היציבות מהווה לו חלופה ראויה. בחלק האחרון בספר, הוא מבקש להוכיח בדיוק את זה - הגידול המתמיד מזיק לרווחה האנושית, ונטישתו תביא דווקא לשיפור באיכות החיים. למרות שנהוג לחשוב שהתוצר משקף במידה טובה את רמת הרווחה האנושית, היקל מציג מחקרים סותרים לפיהם גידול בתוצר מעלה את רמת הרווחה האנושית רק עד גבול מסוים (היקל, 2020/2022, עמ' 155). לאחר הבטחת צרכים חומריים בסיסיים, ההשפעה הגדולה ביותר על רווחת הפרט מושגת באמצעות שירותים ציבוריים, לכידות קהילתית וצמצום אי-שוויון (היקל, 2022, עמ' 164). כדוגמה לכך הוא מציין את קוסטה ריקה, מדינה עם רמת תוצר נמוכה מאוד לנפש שאזרחיה זוכים בכל זאת לרמת חיים גבוהה, בזכות השקעתה בשירותים ציבוריים (היקל, 2022, עמ' 159).

לא יהיה זה מספיק, אמנם, להסיט את התקציבים הנוכחיים של כלל המדינות אל עבר השקעה בשירותים ציבוריים על מנת

להגשים את חזונו של היקל. מדינות עניות רבות זקוקות לפיתוח ולתיעוש על מנת לענות על צרכי מחייה בסיסיים. כיצד על העולם להגיע למצב שבו הרווחה האנושית מסופקת בהתאם לגבולות האקולוגיים של כדור הארץ? בסופו של הספר, היקל מנסה לשרטט מספר דרכים שבאמצעותן האנושות תוכל להגיע לכלכלת היציבות ולהתמיד בה. דרכי פעולה אלו עוברות בצעדים קונקרטיים כמו הפסקת בזבז המזון וקיצוץ בתעשיות מזהמות, וכלות בצעדים רדיקליים יותר כמו חוקים לשמיטת חובות תקופתית ודמוקרטיזציה של מוסדות בינלאומיים על מנת לאפשר העברת עושר רב מהמדינות העשירות למדינות העניות (היקל, 2020/2022, עמ' 191-192, 205, 214).

אך גם צעדים רדיקליים אלו הם רק ההתחלה עבור היקל. אפילו משבר הגידול והקפיטליזם הם בעיניו רק תסמין של בעיה גדולה אף יותר - סדר חברתי המבוסס על ניצול ושיעבוד. על מנת לתקן מהיסוד את הבעיות שמאפיינות את הסדר הקיים, מציע היקל את אימוצה של תפיסת הוויה אנימיסטית ואקולוגית יותר. רק על ידי הבנת ההדדיות והתלות האינהרנטיים לכל חלקי כדור הארץ, היקל סבור, נוכל באמת לשגשג בחיים מאוזנים וצודקים (היקל, 2020/2022, עמ' 247).

(4) בין יציבות להדדיות: מבט ביקורתי

ספרו של היקל מהווה בעיניי פתח לדיון מרתק וחשוב מאין כמוהו אודות ההלימה בין כלכלה מבוססת גידול לבין שמירה על המאזן האקולוגי של כדור הארץ. קיים קונצנזוס רחב לכך שנדרשים צעדים אמיצים על מנת להימנע מההשלכות ההרסניות ביותר של משבר האקלים. אבל האם מעבר ל-“גידול ירוק” יספיק לחלץ

אותנו ממנו? היקל סובר שלא, ואני מוצא את טענתו משכנעת. בעולם המבוסס על גידול כלכלי מתמיד, קשה לדמיין מציאות אחרת, אף אם ישנן ראיות חזקות שמאתגרות את דרכנו הנוכחית. לכן אני סבור שדיון שיטתי ורציני במודלים כלכליים אלטרנטיביים הוא הכרחי.

פחות זה יותר אינו מציע דיון שכזה, והוא גם אינו מתיימר לעשות זאת. לכל היותר, זהו ספר שמציג סקירה כללית לגבי רעיון שיש לחקרו ולמצותו לעומק רב הרבה יותר. למרות כתיבתו הבהירה והסוחפת והצלחתו הרבה בהנגשת המידע המצוי בו, לספר ישנם מספר אתגרים תיאורטיים, והוא אינו נותן משקל ראוי לכמה נושאים חיוניים. ייתכן שהיה זה בלתי אפשרי לכלול נושאים אלו במספר כל כך מצומצם של עמודים, אך מחקרים עתידיים יידרשו לעסוק בהם.

ייתכן שהפרויקט השאפתני ביותר שהיקל לוקח על עצמו בספרו הוא הניסיון לבסס קשר הדוק בין היציבות הכלכלית ה-“צרה” לבין היציבות המהותית וההוליסטית יותר. כלומר, הוא טוען לחיבור אינהרנטי בין צמצום בצריכת המשאבים אשר נדרש כדי להימנע מנזקיו החמורים ביותר של המשבר האקולוגי, לבין כינון חברה צודקת והדדית יותר. אך בטענה זו טמון גם אחד מן האתגרים המשמעותיים בספרו, כיוון שאופי הקשר בין שני מובניה של היציבות אינו מאובחן בצורה מדויקת מספיק. האם היציבות הכלכלית נדרשת על מנת לכוון את היציבות המהותית? או שדווקא ההיפך הוא הנכון? ייתכן בכלל שלמרות הקשר האנליטי בין שני מובניה של היציבות, אין הן תלויות אחת בשנייה ביישומן הפרקטי במציאות. בזניחת שאלות קריטיות

אלו, אשר מאבחנות באופן מדויק יותר את סבך הקשרים שבשורשי המשבר האקולוגי, היציבות תתקשה להציע דרכים קונקרטיות לפעולה.

על מנת להבין את אופי הקשר שהיקל מזהה בין שני מובני היציבות, ייטיב לנו להעמיק בדרך שבה הוא מנסה לבסס אותו. המהלך המרכזי שלו הוא על דרך השלילה: אם יוכיח כי הגידול הכלכלי והניצול קשורים זה בזה באופן מהותי, הוא יכול יהיה להראות שההפכים שלהם - יציבות והדדיות - קשורים גם הם. אך למרות שהכותב מצליח לבסס קשר מסוים בין הדואליזם הנצלני לבין צו הגידול הקפיטליסטי, מצויה בו עמימות רבה. האם הדואליזם הוא זה שכונן את הקפיטליזם או שדווקא להיפך? נראה כי היקל פוסל את האפשרות הראשונה כאשר הוא מודה שבעלי ההון בעצמם היו מן המפיצים העיקריים של הפילוסופיה הדואליסטית (היקל, 2022, עמ' 71). זאת לא כדי לומר שבעיני היקל הקפיטליזם הוא שכונן את הדואליזם. מתיאורים בספרו נראה כי תפיסה דואליסטית-נצלנית הייתה קיימת כבר בכלכלה הפיאודלית של ימי הביניים, ואף גרמה למשבר אקולוגי משל עצמה באירופה (היקל, 2020/2022, עמ' 53). כלומר, להיקל אין ספק כי חוסר הדדיות עם הטבע היה קיים ואף מושרש גם בכלכלות קדם-קפיטליסטיות. ניכר אז שהכותב תולה את הקשר ההדוק בין הדואליזם לבין הקפיטליזם בצו הגידול של שיטה כלכלית זו. בכך שהקפיטליזם מוכרח לגדול - ולכן לנצל ולנכס - לעצם קיומו, התפיסה הדואליסטית מתאימה לו כמו כפפה ליד.

אמנם, מן הספר עולה ספק שצו הגידול הוא בכלל מאפיין ייחודי של הקפיטליזם. דוגמה לכך נמצאת בתיאורו של היקל את העמים

הפולינזיים אשר נדדו מיבשת אסיה אל איי האוקיינוס השקט. חלק מן הקבוצות הנוודות ניצלו את משאבי האיים יתר על המידה עד שגרמו לקריסה אקולוגית וחברתית שהכריחה אותן להסתגל לסביבה החדשה. את כישלונן היקל תולה ב- "אידיאולוגיית ההתפשטות" האינסופית שהוקנתה להן ביבשת ולא התאימה לסביבת האיים המצומצמת (היקל, 2020/2022, עמ' 221). מדוגמה זו מסתמן כי ייתכן וגם לקבוצות אלה היה "צו גידול" משלהן, אשר הופסק רק כאשר הן נתקלו במגבלות אקולוגיות קשיחות. מכך, עולה האפשרות שהקפיטליזם איננו ייחודי בשל צו הגידול שלו, אלא בשל יכולתו להתגבר על מגבלות רבות מאוד על מנת לממש את אותו הצו.

אם כל זה נכון, מהו הגורם הקושר יחדיו את צו הגידול הכלכלי ואת התפיסה הדואליסטית? היקל אינו מצביע עליו באופן מדויק, אך הוא מספק מספר רמזים לכך שגורם זה הוא המדינה. למשל, הוא מציב את מקורו של הדואליזם הנצלני בעידן לידת האימפריות הקדומות אלפי שנים לפני הספירה, עם המעבר מכלכלת מחייה לכלכלה מדינית מורכבת (היקל, 2020/2022, עמ' 68). עובדה היא שהניצול השיטתי, הבזיזה והניכוס היו קיימים גם בעת העתיקה. ניתן לטעון שהמעבר לקפיטליזם חולל שינוי פאזה מהותי בשליטה ובניצול, אבל אפשר לראות אותו גם כרק עוד מימוש של אותה התופעה, קיצוני ככל שיהיה. בהחלט אפשר לדמיין מדינה שכלכלתה אינה מבוססת על גידול מתמיד - ומדינות כאלה גם התקיימו בעבר. אמנם קשה יותר לדמיין מדינה שאינה מבוססת על שליטה ברמה כלשהי.

ייתכן, אם כן, שיש סתירה מהותית בין מוסד המדינה לבין כינון חברה המבוססת על הדדיות? אני לא חושב שלהיקל יש תשובה ברורה לכך - ובזה, בעיניי, טמון האתגר הגדול ביותר לניסיון שלו לקשור בין היציבות לבין ההדדיות. ככלל, היקל מגלה יחס אמביוולנטי אל מוסד המדינה, בדומה לחוקרים אחרים העוסקים ביציבות (Engler et al., 2024, p. 2). אמביוולנטיות זו מקשה על היקל להציע כיוון פעולה קוהרנטי - מצד אחד, מעורבותה של המדינה היא חיונית עבור פרויקט טרנספורמטיבי כה רחב ועמוק כפי שהוא מציע. הוא גם מציין לחיוב צעדים שמדינות מסוימות נקטו בחתירה למאזן אקולוגי בריא יותר. אך מצד שני, נראה שהיקל שואב את ההשראה הרעיונית המרכזית שלו מחברות שבטיות כמו אנשי האצ'ואר שבאמזונס, אשר מקיימים כלכלת מחייה ומחזיקים בתפיסת עולם אנימיסטית (היקל, 2020/2022, עמ' 222). ניגוד זה מדגיש את המתח המובנה בזרם היציבות בין כוח הכפייה ויכולת הביצוע של המדינה, אשר נדרשת על מנת לבצע שינויים מרחיקי לכת בזמן קצר, לבין החתירה לדמוקרטיה רדיקלית אשר צומחת מלמטה. הראשון יצליח אולי להשיג יציבות כלכלית בטווח הקצר, אך ייתכן שיחטא למטרה הגדולה יותר - כינון חברה צודקת ושוויונית.

פחות זה יותר מציג בפני קוראיו את חומרת המשבר האקולוגי העולמי ואת התנגשותו החזיתית והבלתי נמנעת עם המשך הגידול הכלכלי. אך מעבר לכך, הוא מספק גם הצצה של תקווה אל עבר עתיד אקולוגי, צודק והדדי יותר. היקל מנסה להראות כיצד שני צדדים אלו, היציבות והדדיות, קשורים באופן הדוק זה אל זה. כפי שהראיתי לעיל, הוא מתקשה באבחון ובביסוס הקשר הזה - מה שעשוי להערים קשיים על הכוונה נכונה של מדיניות

ופעולה. למרות אתגר זה, או דווקא בגללו, מוכחת ביתר שאת נחיצותו של מחקר מעמיק ויסודי יותר של כלכלת היציבות. אף אם לא נקבל את כל טיעוניו של היקל, אחת מן התמות המרכזיות של ספרו משכנעת למדי: בעולמנו, הכל קשור להכל. פתרון למשבר האקולוגי שמולו אנחנו ניצבים לא יכול להגיע מתחום מחקר אחד בלבד, ויידרש מחקר רב-תחומי כלכלי, פילוסופי, פוליטי ואקולוגי כאחד כדי להיענות לאתגריו.

רשימת מקורות

היקל, ג' (2022). פחות זה יותר: כך יציבות תציל את העולם (ד' לוי, תרגום). רדיקל. (המקור פורסם בשנת 2020).

Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F., Martinez-Alier, J. (2013). What Is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement. *Environmental Values*, 22 (2), 191- 215.

Engler, J., Krestchmer, M., Rathgens, J., Ament, J., Huth, T., Von Wehrden, H. (2024). 15 years of degrowth research: A systematic review. *Ecological Economics*, 218, 1-14.

ראיון | לחקור כדי להשפיע: ראיון עם ד"ר אסף שפירא

נועה סומך
סטודנטית שנה ב' באוניברסיטה העברית

דניאל קרביץ
סטודנט שנה א' באוניברסיטה העברית

ד"ר אסף שפירא הוא ראש התוכנית לרפורמות פוליטיות במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית. ד"ר שפירא הוא בעל תואר דוקטור מטעם המחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית, ושימש כפוסט דוקטורנט במכון דיוויס ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית ובמרכז ללימודים אירופאיים (Centre d'études européennes) ב-Sciences po (européennes) שבפריז. הוא עוסק, בין השאר, בייצוגיות פוליטיות, מפלגות פוליטיות, הקשרים שבין כסף ופוליטיקה ורפורמות בשירות המדינה בישראל.

בין המחקר האקדמי להשפעה על המציאות קיים לעתים מרחק גדול. למרות זאת, ישנם גופים ששמו להם למטרה לגשר בין המחקר להשפעה על המציאות הפוליטית והשלטונית בישראל, בהם המכון הישראלי לדמוקרטיה. המכון פועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה.

לשיחה על מתח זה, ההבדלים בשיטת הפעולה ומחשבות על השפעה על המציאות ישבנו עם ד"ר אסף שפירא, ראש התוכנית

לרפורמות פוליטיות במכון הישראלי לדמוקרטיה. בנוסף לעבודתו במכון, ד"ר שפירא הוא מרצה במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית.

ספר לנו קצת על עצמך ועל הדרך המקצועית שהובילה אותך למקום בו אתה נמצא כיום

תמיד אהבתי פוליטיקה ובאתי ממשפחה פוליטית. התעניינו גם בהיסטוריה, לא רק בפוליטיקה ישראלית, קראנו עיתונים כל יום והלכנו להפגנות. בתואר הראשון למדתי באוניברסיטת בן גוריון פוליטיקה וממשל ולימודי מזרח תיכון. זו הייתה קבלת החלטות לא רציונלית, הלכתי לשם בעיקר בגלל חיי החברה, אבל תמיד אמרתי לעצמי שאם אמשיך לתואר שני זה כנראה יהיה בירושלים ואולי בתל אביב. ובאמת, המשכתי לתואר שני במדע המדינה באוניברסיטה העברית.

בהתחלה המעבר לאוניברסיטה העברית היה לי קשה, כי בתואר שני אתה כבר רוצה להשתלב, להכיר את המרצים, להיות מתרגל. לקח לי זמן למצוא את עצמי. בנוסף, באתי עם הרבה חוסרים מבחינת הידע. כשתרגלתי בפעם הראשונה זה היה בקורס של פרופסור גידי רהט, מבוא לפוליטיקה השוואתית, ולמדתי את הקורס יחד עם הסטודנטים. לפני כל שיעור קראתי את הפרק ולמדתי גם בעצמי את החומר. בבן גוריון מדברים על הרבה דברים חשובים, אבל על שיטת בחירות, לדוגמא, אני חושב שלא שמעתי בתואר הראשון.

ב-2009, נפתח צוות מחקר בראשות פרופ' רהט במכון הישראלי לדמוקרטיה, הצוות עסק בפלטפורמות פוליטיות ומטרתו הייתה לגבש המלצות מחקר על הכנסת, הממשלה, על שיטת בחירות ועוד. פרופ' רהט לקח אותי ושם התחלתי לחקור מפלגות. עוד לא

הבנתי הרבה במפלגות ובמחקר, אבל זו נראתה לי הזדמנות טובה. תמיד מאוד אהבתי את התחומים האלו, וכבר בתור ילד התעניינתי בנושא. אלו עולמות שמאוד קרובים לליבי. לאורך כל תקופת התואר השני והדוקטורט עבדתי במקביל במכון הישראלי לדמוקרטיה. בחלקים גדולים מהזמן השקעתי לדעתי יותר במכון מאשר באוניברסיטה, כי היה לי יותר כסף שם.

ספר לנו על עבודת המכון. מה אתה אוהב יותר ומה אתה אוהב פחות בעבודה בו?

המכון מגדיר את עצמו כמכון מחקר יישומי. באנגלית לפעמים הכינוי למכוני המחקר הוא "think tank", והמכון מתאר את עצמו כ-"think and do". יש דגש גדול מאוד על מחקר, ומצד שני עיסוק משמעותי ביישום והמלצות בפועל; גם מבחינה תקשורתית, וגם מבחינה יישומית בעבודה מול פוליטיקאים ומקבלי ההחלטות.

הרגל הראשונה של המכון היא המחקר, בדגש על מחקרי מדיניות. מחקרי מדיניות שונים ממחקרים אקדמיים שאתם מכירים, בכך שהמטרה האולטימטיבית שלהם היא לגבש המלצות. אני לא כותב מחקר כדי לגלות קשר בין שני משתנים או תופעות היסטוריות, יש מעטים שעושים את זה במכון. כשרובנו כותבים מחקר אנחנו כותבים אותו בשביל המלצות. אנחנו עושים מחקרים אמפיריים, ראיונות ולפעמים גם ניתוחים סטטיסטיים וקריאת פרוטוקולים. אנחנו מראיינים פוליטיקאים ואנשי מקצוע כדי להבין לאילו המלצות יש היתכנות להתקבל בסופו של דבר, ומקיימים הרבה שולחנות עגולים עם פוליטיקאים, מקבלי החלטות, בכירים במפלגות, ולפעמים עיתונאים. זה חלק מאוד מרכזי מהמחקר.

המכון הוא מקום גדול, יש בו כ-100 חוקרים שעוסקים בתחומים מגוונים כמו חוק הגיוס, יחסי צבא-חברה, החברה הערבית והחברה החרדית. אני עוסק בעיקר בתחומים של רפורמות פוליטיות וקצת גם בשירות ציבורי ושלטון מקומי.

הרגל השנייה היא תקשורת ויישום יחד. בתקשורת הכוונה להופעה באמצעי התקשורת, זה חלק גדול מהעבודה. אני אישית לא כל כך אוהב את זה ולדעתי גם חלק גדול מהחוקרים. לדבר עם עיתונאי או להתראיין ברדיו לא גוזל הרבה זמן, אבל הופעה בטלוויזיה או השתתפות בפודקאסטים דורשות זמן והכנה. חלק ניכר מהפעמים אנחנו מנסים לקדם את ההצעות שלנו והעיתונאים הופכים אותנו לפרשנים פוליטיים. הם פחות מתעניינים בהצעות, ויותר באיך אנחנו מנתחים את המצב. יש גם הרבה ראיונות עם תקשורת זרה שבהם כן מציגים פרשנות על המצב הפוליטי.

וכמובן ישנו יישום, שזה תחום שאני מחבב, אם כי אני עדיין מעדיף את המחקר. מנסים להיפגש עם פוליטיקאים, בכירים בשירות הציבורי, בכירים במפלגות בשלטון המקומי ומקבלי ההחלטות, ולשכנע אותם לאמץ את ההצעות שלנו. לפעמים ממש כותבים להם הצעות חוק. פעמים רבות הפוליטיקאים אומרים 'תביאו לנו הצעת חוק, נגיש אותה'. בנוסף, בכל שבוע עובדי המכון מרכזים אילו הצעות עולות לוועדת שרים לענייני חקיקה, אילו לוועדות בכנסת, מי מגיע לדיון ומי כותב חוות דעת.

איך בוחרים נושא למחקר, ומה הדבר שמכונן אותו מלכתחילה?

כלומר מה הסיבה שבגינה בוחרים לחקור את אותו הנושא?

יש נושאים שעולים מתוך צורך מחקרי, כי לא חקרו אותם בעבר. מחקרים מסוג זה קצת דומים למחקר אקדמי שבו יש תופעה שצריך לחקור. עם זאת, פעמים רבות המחקר נובע מתוך צרכים שעולים מהשטח. אנחנו נפגשים עם פוליטיקאים וגורמים שונים, מבינים מהם שיש בעיה ומחליטים לכתוב על זה מחקר ולנסות להציע הצעה.

בדיוק עכשיו סיימתי לכתוב מחקר המשך בנושא של "חוק V-15", חוק שמגביל התנהלות של ארגוני חברה אזרחית בבחירות, ומאפשר לנהל תעמולה עד גבול כספי מסוים. זו דוגמה למשהו שעלה מהשטח. ב-2015 הוגשו נגד ארגון V-15 עתירות לוועדת הבחירות המרכזית, ובהמשך הוגשה גם הצעת חוק, לא טובה לטעמנו, שנועדה להגביל את הפעילות של ארגונים אלה. לפני שהנושא עלה על פני השטח ונכנס לזירה הציבורית תקשורתית-משפטית-חקיקתית, אף אחד מאיתנו לא חשב בכלל לעסוק בזה. דוגמה נוספת היא הוועדה לבחירת שופטים. ד"ר גיא לוריא מהמכון כתב לפני 10 שנים מחקר בנושא, שלגמרי נשכח בארכיון של המכון. בשנתיים האחרונות הוא חזר לחקור את הנושא במבט השוואתי.

הבעיות שעולות מהשטח עלולות להיות סימפטום לבעיה עמוקה יותר. האם לדעתך החיפוש אחר נושאים שעולים מהשטח עלול להביא לרפורמות שימשו פתרון זמני בלבד ויחמיצו את שורש הבעיה?

זה בהחלט נכון. אנחנו מנסים לשמור על איזון, ולא תמיד מצליחים, בין מבט כללי על התופעות הבעייתיות בפוליטיקה

הישראלית, לבין מבט על בעיות ספציפיות. כשפרופ' רהט הקים את צוות המחקר ב-2009 הוא קיבל צוות גדול יחסית של עשרה חוקרים, והוקצו לו שלוש שנים כדי לאתר את בעיות היסוד ולמצוא עבורן פתרונות. זהו דבר שרוב הזמן לא קורה. לגבי כל המלצה למחקר אנחנו מקיימים שולחנות עגולים וסמינרים בתוך המכון, מתוך עניין של תיקוף פנימי. במפגשים אלה זהו בדיוק המקום של חוקרים שמגיעים מתחומים אחרים, כמו כלכלנים, משפטנים וחוקרי החברה הערבית והחרדית, לומר שאנחנו תוקפים בעיה מאוד צרה וצריך להסתכל עליה מנקודת מבט רחבה יותר. לדוגמא, ייתכן שמנסים להסדיר הפחתה של הכוח שיש למפלגות חרדיות או מפלגות קטנות מול הממשלה, אבל הבעיות הן הרבה יותר רחבות. למשל, יש בעיות שקשורות לחינוך לדמוקרטיה בציבור החרדי. כשאתה בתוך המחקר קשה להבין את זה כי אתה שקוע בו, ולכן השיחות עם חוקרים אחרים הן מאוד חשובות.

דיברת קודם על שיתוף פעולה עם הממשלה ועם גורמים ציבוריים, עד כמה הוא חיוני כדי שרפורמה תצליח? אילו תמריצים יש לממשלה או לארגונים ציבוריים להשתנות?

לגבי תמריצים, רוב האנשים שאנחנו פוגשים קודם כל באים עם כוונות טובות. בין אם אלו אנשי השלטון המקומי, מנכ"לי מפלגות ומנהלי משרדים, סגני מנכ"ל, ראשי אגפים או פוליטיקאים ושרים. גם הפוליטיקאים שאנחנו הכי מזלזלים בהם באים לפעול למען האינטרס הציבורי. יש להם רצון בסיסי להקשיב, ללמוד ולדעת. בתוך זה, יש הבדל גדול בין הפוליטיקאים לבין הדרג המקצועי. עם פוליטיקאים צריך לדבר על האינטרס הפוליטי שלהם. כשאני משכנע פוליטיקאי לקדם

רפורמה מסוימת אני אסביר לו למה זה טוב, אסביר שהיא קיימת בכל המדינות האחרות בעולם ואציג מה הנזקים שנגרמים בישראל. הוא יבין הכל ועדיין בסוף ישאל אותי איך זה ישפיע עליו או על המפלגה שלו באופן אישי. לצד הדגש על התרומה למדינה בסוף אנחנו משחקים את המשחק ומנסים לשכנע פוליטיקאי איך השינוי גם יטיב איתו באופן אישי. יש מצבים שאי אפשר. מול דרג מקצועי העבודה קלה יותר, גם להם יש את האינטרסים שלהם אבל הם באמת באים לשמוע ולהקשיב. האינטרסים שלהם לא פוליטיים. לדוגמא, את משרד האוצר תמיד תעניין העלות, אבל משרד הפנים ישאל איך זה מחזק את המשרד. לא מעניינת אותם העלות אלא אם כן היא תגרום להתנגדות מצד משרד האוצר. הרבה יותר קל לדבר איתם באופן טבעי ולגיטימי.

האם אתה מרגיש שבמהלך התקופה האחרונה שיתוף הפעולה נחלש או התחזק?

המכון, כמו החברה הישראלית כולה, סובל מהקיטוב והשיסוע בפוליטיקה הישראלית. כשהקיטוב היה פחות קיצוני היה לנו קל יותר לעבוד עם מפלגות ופוליטיקאים מכל הקשת הפוליטית. ככל שהפוליטיקה נהייתה מקוטבת יותר, הקושי ליצור בריתות בין מפלגות שונות גדל. אפילו מפלגות כמו המפלגה של כחלון, "כולנו", שהייתה מעין גורם מקשר וימין ליברלי, הולכות ונעלמות.

בשנה האחרונה זה בלט במיוחד. כל עוד השסע הפוליטי המרכזי היה יחסי חוץ וביטחון, למכון לא הייתה בעיה כי אנחנו לא עוסקים בזה. אבל כשהתחיל להיווצר שסע סביב תחומי הליבה של המכון, כמו מעמד מערכת המשפט, מעמד חוקי היסוד וישראל כמדינה דמוקרטית ליברלית, לא יכולנו שלא להיות מזוהים עם

מחנה פוליטי מסוים - זה שהתנגד לרפורמת ההפיכה המשטרית. לכן מאז הקמת הממשלה הנוכחית יותר קשה לנו לעבוד מולה או מול תומכיה. זה לא אומר שאין קשר בכלל. יש עדיין תחומים, כולל התחומים שלי ובוודאי של הכלכלנים, שכן עובדים מול הגורמים האלו יחסית בקלות, אבל מי שעוסק למשל בחוק הגיוס מתקשה יותר, כי אלו הנושאים שבליבת הוויכוח הפוליטי.

עד כמה לפי דעתך הקיטוב הפוליטי בארץ מאפשר דיון מהותי בסוגיות מורכבות?

אני חושב שהוא מקשה על דיון בסוגיות מורכבות מסוימות, בעיקר עניינים בליבת הוויכוח הפוליטי. דווקא עליי, במובן מסוים זה אפילו מקל, כי גם אם המערכת הפוליטית כל כך שנויה ומקוטבת סביב נושא מסוים, כמו של חיזוק מעמד הכנסת ויכולת הפיקוח שלה על הממשלה, זה מאפשר הרבה יותר שיתופי פעולה; לפעמים פוליטיקאים מהימין גאים בזה שהם מדברים איתנו. יש לנו טיפה הזדמנות, כי השסע כל כך גדול שאם כבר מוצאים נושא שאפשר לדון עליו ולגבש עליו קונצנזוס אז מקדמים אותו. מצד שני, זה גם עשוי להקשות כי יכול להיות שלנושא המסוים אין כלל קשב; קשה להרים קמפיין ציבורי בעניין שינוי שיטת הבחירות של ישראל במלחמה וקודם בהפיכה המשטרית.

אתה מרגיש שהמכון הישראלי לדמוקרטיה הוא בר השפעה? מהו בעיניך מדד להצלחה בהשפעה?

המדד האולטימטיבי להצלחה בהשפעה זה הצעת חוק שעוברת שאנחנו קידמנו ותמכנו בה, אבל אין הרבה כאלה. יש גם סוגים אחרים של השפעה; לא בלקדם הצעות טובות אלא בבלבולם הצעות גרועות - ושם אני חושב שמאוד קשה לזהות מי בדיוק גרם לבלימת ההצעה. ברור שאנחנו חלק מאקו-סיסטם רחב ביחד עם

פוליטיקאים שמתנגדים, עם היועצים המשפטיים שמתנגדים, עם ארגוני חברה אזרחית מתנגדים. התעסקנו בהרבה הצעות שלדעתי היו הרסניות מאוד לפוליטיקה הישראלית. למשל חזרה לבחירה הישירה; זה משהו שהצלחנו למנוע. או למשל הגבלת כהונת ראש הממשלה; זו הצעה שאינטואיטיבית הרבה תומכים בה כמו הרבה ח"כים מהאופוזיציה, אך שהמכון התנגד לה - אם כי גם בקרבו היו חילוקי דעות, ואני סבור שזו אחת הסיבות שממשלת השינוי לא קידמה את ההצעה הזאת. דוגמא נוספת היא בעניין מינוי נציב שירות מדינה חדש. סביב המינוי האחרון רצו למנות מישהי שלדעתנו לחלוטין לא התאימה. ניהלנו שם מאבק, יוחנן פלסנר נשיא המכון ואני הלכנו לוועדת המינויים וכתבנו חוות דעת, ואני חושב שהייתה לנו השפעה מכרעת על זה שהיא לא מונתה ומונה בן אדם אחר, אולי לא מושלם אבל יותר טוב. כפי שניתן לראות מהדוגמאות הללו, חלק גדול מההצלחות זה בלימה, המכון יותר "מגן" מאשר "תוקף".

נראה שכלל הרבה רפורמות פוליטיות לא מטרידות את הציבור הישראלי, אבל סביב סוגיית הרפורמה המשפטית היינו עדים לסיטואציה שבה שני צדי המפה הפוליטית יצאו לרחובות. איך זה השפיע על עבודת המכון?

לא האמנו שנושאים כמו פסקת ההתגברות והוועדה למינוי שופטים - שאפילו במכון נדחקו לשוליים - הפכו לכל-כך מרכזיים. זו לא הפעם היחידה שזה קרה, בסוף שנות השמונים, תחילת שנות התשעים היו הפגנות ענק למען תיקון שיטת הממשל, אחרי "התרגיל המסריח". יש מצבים שבהם מצליחים לגייס את ההמון וזה באמת מוביל לשינוי. אמנם במקרה ההוא זה הוביל לשינוי גרוע עם הבחירה הישירה, אבל זה הוביל לשינוי.

מבחינתנו הדבר ראשון היה להתנגד לרפורמה, ולדעתי הייתה סכנה אמיתית לאופייה של ישראל כדמוקרטיה ליברלית. הניסיון הזה הוכיח דברים חיוביים, בין השאר שלחלקים גדולים מהציבור בישראל יש פוטנציאל לרמות השתתפות פוליטיות גבוהות, שזה טוב לדמוקרטיה. הנחה מקובלת תמיד היא שרמות השתתפות גבוהות מדי זה לא טוב כי זה מקשה מאוד על הפוליטיקאים, אבל במצבים ספציפיים זה טוב. זה גם הוכיח את חוסן החברה האזרחית בישראל. ידוע הרי שדמוקרטיה מבוססת על חברה אזרחית חזקה, בעיקר של מעמד הביניים, הרבה לפני שיטת בחירות, חוקי יסוד וחוקה. עוצמת החברה האזרחית באה לידי ביטוי גם אחרי ה-7 באוקטובר ובפרט בשבועות הראשונים למלחמה - זה היה מאוד מאוד בולט. זה דבר משמח לגבי החברה הישראלית.

לגבי המכון אני יכול להגיד שההפיכה המשטרית גרמה לשינוי מסוים בדפוסי הפעולה שלנו. דפוס הפעולה המסורתית של המכון היה אליטיסטי, אפשר להגיד, או מלמעלה למטה, פנייה למקבלי ההחלטות - פוליטיקאים, ראשי מפלגות, ראשי השירות הציבורי, ראשי השלטון המקומי. במהפכה המשטרית כמעט בפעם הראשונה, חלק ניכר מנפח הפעילות שלנו הופנה כלפי הציבור באמצעות סרטונים. לא ארגנו הפגנות, לא היו נציגים רשמיים של המכון שנאמו בהפגנות, אבל הפנייה לציבור דרך הרשתות החברתיות זו גישה חדשה של המכון שלא הייתה קודם לכן.

האם לדעתך בעקבות הרפורמה המשפטית המכון ינקוט בגישה של פנייה לציבור דרך המדינות שהוא צורך?

אנחנו לגמרי הולכים למדינות כאלה. אני לא חושב שזה מביא יותר ראיונות בתקשורת, אלא לדעתי השינוי העיקרי הוא יותר נוכחות

ברשתות החברתיות, בעיקר באמצעות סרטונים. כמו כל ארגון פנימי, יש מאבקים בתוכו, בין DNA כזה או אחר. ה-DNA של המכון עודנו מופנה לבכירים, אבל בהחלט זה גרם לשינוי ואני צופה שהשינוי ילך ויתעצם. השינוי מתבטא גם בנושאים שבהם אנו עוסקים. הנושא של חינוך לדמוקרטיה זה נושא שבמכון היה די שולי במהלך כל השנים. אנחנו לא מחנכים לדמוקרטיה באמצעות מערכי שיעורים לדוגמא, אבל עכשיו יש במכון תכנית לחינוך ולדמוקרטיה. ככלל ההבנה שיש צורך לפנות יותר לציבור במכון הולכת ומתגברת.

כאמור אנחנו נמצאים כעת במצב חירום מתמשך. כיצד בוחרים נושאים למחקר במצב כזה? איך מתנהל מחקר בחירום? המציאות משתנה כל הזמן, הכל מאוד דינאמי, איך אפשר לבחור?

זו בעיה מאוד קשה. למכון יש דפוס עבודה קבוע שכולל תוכניות עבודה מסודרות, הצעות מחקר ותכנון שנה קדימה. תמיד היו נושאים דחופים, אבל אפשרות התכנון הייתה הרבה יותר טובה. מאז ריבוי מערכות הבחירות, הקורונה והמלחמה, ממשיכים לעלות נושאים חדשים לדיון כל הזמן, מודל העבודה הישן של המכון הפך לפחות רלוונטי. כראש התוכנית לרפורמות פוליטיות, אני משתדל שחוקרים ותיקים כמו פרופ' רהט ימשיכו לעבוד על הפרויקטים שלהם ושיוסטו כמה שפחות לענייני היומיום. בי אישית זה מאוד פגע כיוון שאני צריך להיות בקשר שוטף עם גורמים אחרים במכון או פוליטיקאים ואנשי תקשורת. אני עדיין מתכנן תוכניות עבודה וכותב אותן אבל היכולת שלי לעקוב אחריהן ירדה לרמה מאוד נמוכה. אני עדיין משתדל בתוך זה לנהל מחקר רצוף. אני לא רוצה לטפל רק בבעיות מיידיות אלא גם לחקור דברים יותר מעמיקים, זה אתגר.

במה מתמקדים עכשיו בתקופת המלחמה?

אחרי ה-7 באוקטובר עם כל הדיכאון, הצער והאבל היה גם משהו אופטימי; בהרבה תחומים שאנחנו התרענו כבר שנים שדרוש בהם שינוי מהותי, מבינים עכשיו שדרוש שינוי מהותי. ועכשיו אנחנו מתכננים את התוכנית ל"יום שאחרי", מתחילים להיאבק על הדברים. למשל בנושא שיקום השירות הציבורי שאני עוסק בו יותר לאחרונה, מובן שנפלה ההבנה שאחרי המלחמה חייבים לעבוד על זה. אנחנו התחלנו בקמפיין בעניין מינוי נציב שירות המדינה הבא מול הפוליטיקאים - כמה חשוב שהנציב הבא שיתמנה יהיה איש מקצוע ראוי, עם עדיפות לנציבה כי מעולם לא הייתה נציבה.

לסיום, באילו כלים אתה ממליץ לקוראים שורות אלו להשפיע על

המציאות?

קודם כל אני חוזר אל תקופת ההפיכה המשטרית ועוצמת החברה האזרחית לרבות האליטות הכלכליות, הצבאיות, האקדמיות והמשפטיות שהשפיעו. אבל שום דבר מזה לא היה קורה אם לא הייתה חברה אזרחית חזקה. בעיניי הרפורמה המשפטית של לויין-רוטמן נעצרה, בסוף רק בעילת הסבירות וגם זה נפסל על ידי בג"ץ. הדברים הגדולים בוודאי לא קרו, זה נבלם בזכות החברה האזרחית. אז קודם כל - בזכות המפגינים, כל אחד יכול להפגין. שנית, בזכות ארגונים כמו "אחים לנשק", ארגוני הסטודנטים שגם היו למען המאבק. בלי ההבנה של האליטה הכלכלית הצבאית והאקדמית - בעלי התמיכה הציבורית הרחבה - זה לא היה קורה. ההבנה של עוצמת החברה האזרחית בישראל זה עוצמה אדירה. לסטודנטים - עוד לא פיתחתם קריירה אז להיכנס למקומות שבהם עושים שינוי, זה די בנאלי. אבל להיכנס לשירות

הציבורי זה סופר חשוב. להיכנס לעולמות פוליטיים, התקשורת
הפוליטית. זה אתם שם. ככה אתם יכולים להשפיע.

כתב העת **איתותים** הינו כתב העת הסטודנטיאלי הישראלי הראשון לפילוסופיה, לכלכלה ולמדע המדינה (פכ"מ). **איתותים** מבקש לייצר במה לכתיבה רעיונית צעירה ופורצת דרך בתחומים אלו תוך עידוד שיח מבוסס ומעמיק בקרב קהילת התכנית. בגיליון זה, מופיעים מאמרים של סטודנטים לתכנית פכ"מ באוניברסיטה העברית. מאמרים אלו נכתבו תוך שימוש בכלים האינטרדיסציפלינאריים הייחודיים שנרכשו במסגרת הלימודים האקדמיים, ומתייחסים למגוון רחב של נושאים עכשוויים.

תכנית פכ"מ שואפת להצמיח מנהיגות ציבורית מצטיינת ומחקר אינטלקטואלי בין-תחומי. התכנית מציעה זווית ראייה ייחודית, המדגישה את הקשר המושגי והענייני בין פילוסופיה, כלכלה ופוליטיקה, במטרה לטפח חשיבה אנליטית וביקורתית בקרב תלמידיה.

גיליון זה רואה אור בתמיכתם הנדיבה של חוג פכ"מ באוניברסיטה העברית, יחד עם מרכז ש"ה ברגמן לעיון פילוסופי.

עיצוב ואיור: מיתר לובוצקי-אביאור

www.itutim.com

האוניברסיטה העברית בירושלים
THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM

